

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
CIVILINIO PROCESO KATEDRA

INGA SEMEŠKAITĖ

Verslo teisės specializacijos magistratūros studijų programa

EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO PRAKTIKOS ĮTAKA
ŠIUOLAIKINEI CIVILINIO PROCESO TEISEI

MAGISTRO BAIGIAMASIS DARBAS

Darbo vadovas:

Lekt. Ramūnas Kontrauskas

Konsultantas:

Doc. Virgilijus Valančius

Vilnius

2006

TURINYS

IVADAS	3 psl.,
1. CIVILINIO PROCESO TEISĖ IR ŽMOGAUS TEISIŲ APSAUGA	5 psl.,
1.1. Šiuolaikinės civilinio proceso teisės samprata	5 psl.,
1.2. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos reikšmė civilinio proceso teisės plėtojimui	9 psl.,
2. TEISMINĖS GYNYBOS PRIEINAMUMO PRINCIPAS	15 psl.,
2.1. Teisės kreiptis į teismą prigimtis ir turinys pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją	15 psl.,
2.1.1. <i>Teisės kreiptis į teismą teoriniai aspektai</i>	15 psl.,
2.1.2. <i>Ar Konvencija įtvirtina teisę kreiptis į teismą?</i>	16 psl.,
2.1.3. <i>Teisės kreiptis į teismą realumas ir efektyvumas</i>	16 psl.,
2.2. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos principas kaip efektyvios ir realios teisės kreiptis į teismą užtikrinimo garantija	23 psl.,
2.3. Teisės kreiptis į teismą ribojimo pagrindai ir pagrindiniai principai	29 psl.,
3. TEISĖ Į TEISINGĄ BYLOS NAGRINĖJIMĄ	38 psl.,
3.1. Teisės į teisingą bylos nagrinėjimą turinys pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką	38 psl.,
3.2. Teismų nešališkumas ir nepriklausomumas	41 psl.,
3.3. Saviraiškos laisvės ir teismo nepriklausomumo bei nešališkumo santykis	46 psl.,
3.4. Viešumo principo turinys Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje	49 psl.,
3.5. Teisė į bylos nagrinėjimą „per įmanomai trumpiausią laiką“	54 psl.,
IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS	60 psl.,
LITERATŪROS SĄRAŠAS	63 psl.,
SANTRAUKA	68 psl.,
SUMMARY	69 psl.

IVADAS

1993 m. gegužės 14 dieną Lietuvos Respublika tapo Europos Tarybos nare, tą pačią dieną pasirašydama ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, kurią Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo 1995 metų balandžio 27 dieną. Tai sudarė teisinės prielaidas Lietuvos jurisdikcijoje esantiems asmenims naudotis Konvencijoje numatytais teisėmis ir laisvėmis, o jų pažeidimo atveju kreiptis į Europos Žmogaus Teisių Teismą. Be to tiek Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, tiek šią Konvenciją aiškinanti ir detalizuojanti Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika tapo sudėtine Lietuvos teisinės sistemos dalimi, be to Lietuvos nacionalinė teisė turi atitikti Konvencijos nuostatas bei Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką. Spręsdami bylas, susijusias su žmogaus teisėmis ir laisvėmis, nacionaliniai teismai turi remtis tiek Konvencija, tiek ir jos aiškinimo principais, kuriuos pateikia Europos Žmogaus Teisių Teismas.

Magistriniame darbe siekiama atskleisti Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos įtaką šiuolaikinei civilinio proceso teisei. Siekiant šio tikslo nagrinėjama Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija ir joje suformuoti tam tikri Konvencijos nuostatų aiškinimo principai.

Magistriniame darbe aptariamų klausimų aktualumą – atskleidžia tai, kad Europos Žmogaus Teisių Teismo pozicija civilinio proceso nuostatų atžvilgiu Lietuvoje plačiai nėra nagrinėjama. Reikia pastebėti tai, kad teisininkų pagrindinis dėmesys yra sutelkiamas į baudžiamosios teisės ir proceso reguliavimo sritį ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją šių teisės šakų atžvilgiu. Todėl magistrinio darbo naujumas pasireiškia tuo, kad jame sistemiškai bei nuosekliai analizuojama kaip ir koku būdu Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika veikia teisėkūros bei teisės taikymo procesus civilinio proceso teisės atžvilgiu.

Darbo tikslas - atskleisti kaip ir koku būdu Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika įtakoja šiuolaikinę civilinio proceso teisę. Pagrindinį dėmesį skiriant civilinio proceso principų turinio analizei Konvencijos kontekste, akcentuojant pagrindines Teismo precedentinės teisės įtakos sritis nacionalinės teisėkūros atžvilgiu.

Uždaviniai – atsižvelgiant į magistrinio darbo tikslą, nagrinėjamai temai keliami tokie uždaviniai:

- Apibūdinti šiuolaikinę civilinio proceso teisę;
- Pagrįsti, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas įtakoja šiuolaikinę civilinio proceso teisę, išanalizuojant pagrindinius įtakos būdus bei sritis;

- Apibūdinti teisės kreiptis į teismą principo turinį pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją, pagrindinį dėmesį skiriant šio principo realumo ir efektyvumo užtikrinimui bei išanalizuoti šios teisės ribojimo pagrindus ir pagrindinius principus;
- Atskleisti teisės į teisingą bylos nagrinėjimą turinį pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, pagrindinį dėmesį skiriant teismų nepriklausomumo ir nešališkumo garantijoms, viešumo principo analizei.
- Atskleisti saviraiškos laisvės ir teismo nepriklausomumo santykį;
- Išaiškinti probleminius teisinio reguliavimo aspektus ir pateikti galimas problemų sprendimo variantus.

Magistriniame darbe naudojami šaltiniai. Pagrindiniai magistrinio darbo šaltiniai – Europos Žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvencija bei Lietuvos Respublikos teisės aktai įtvirtinantys procesines nuostatas, mokslinės studijos, publikacijos, Europos Žmogaus Teisių Teismo precedentai bei Lietuvos teismų praktika.

Magistriniame darbe naudojami metodai. Remiantis tiek teoriniais, tiek emyriniais mokslinių tyrimų metodais, siekiama atskleisti nagrinėjamos temos esmę. Magistriniame darbe naudojami tokie socialinių mokslų tyrimo metodai – analizės, analogijos, apibendrinimo, lyginimo, sintezės, dokumentų analizės metodai.

Nagrinėjamos **temos praktinė reikšmė** pasireiškia tuo, kad Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai Lietuvai yra privalomi, jie gali lemti nacionalinių įstatymų pakeitimą siekiant pašalinti žmogaus teisių pažeidimus. Europos Žmogaus Teisių Teismo pozicija Konvencijos taikymo klausimais svarbi ir tuo, kad Lietuvos civilinio proceso teisėje randame tapačių ar panašių teisės institutų, vertinamųjų požymių. Be to Teismo praktikoje suformuoti precedentai yra laikomi civilinio proceso teisės šaltiniais, kuriais teismai remiasi sprendami bylas.

1. CIVILINIO PROCESO TEISĖ IR ŽMOGAUS TEISIŲ APSAUGA

1. 1. Šiuolaikinės civilinio proceso teisės samprata

Civilinio proceso teisė apibrėžiama kaip sistema teisės normų, reguliuojančių teismo byloje dalyvaujančių asmenų ir kitų proceso dalyvių veiklą, teismui nagrinėjant ir sprendžiant civilines bylas bei vykdant teismo sprendimus.¹ Tai klasikinis civilinio proceso teisės apibrėžimas. *O kaip suprantama šiuolaikinė civilinio proceso teisė?* Pasak, A.Vaišvilos, „[...] pats klausimas, kas yra teisė, yra tradiciškas, bet atsakymai į jį netradiciniai. Tai klausimas, kuris neturi galutinių atsakymų; kiekviena epocha, o neretai kiekviena žmonių karta vis iš naujo atsakinėja, regis, į jau seniai atsakytus klausimus. Ir atsakinėja ne todėl, kad būtų užmiršusi ankstesnių atsakymus, o todėl, kad tie atsakymai nuolat praranda savo pakankamumą keičiantis žmogaus egzistavimo sąlygoms: įveikindamas vienas grėsmes savo teisėms, žmogus kuria naujas. [...]“² Toks požiūris reikalauja dinamiškos, nuolat besivystančios teisės. Norint pažinti kas yra teisė nepakanka žinoti, kas tai yra apskritai. „Dar reikia žinoti, *kokius konkrečius raiškos pavidalus teisė įgyja konkrečioje šalyje konkrečiu metu*. Tai suponuoja būtinybę prisiliesti prie gyvos *hic et nunc* galiojančios teisės.“³

Šiuolaikinės teisės samprata sietina ne tik su laiko kriterijumi, bet ir su tam tikrais *kokybiniais reikalavimais*. Teisės sociologija pripažįsta, kad šiuolaikinei teisei būdinga žmogaus teisių ir teisės principų akcentavimas. Teisės principai – tai teisės esmės reiškinių pagrindinės idėjos. Žmogaus teisės ir teisės principai sudaro vientisą pagrindą. Šio pagrindo pagrindinė funkcija dvejopa: 1) tiesiogiai reguliuoti socialinius santykius; 2) suteikti valstybinių institucijų, organizacijų ir piliečių teisėkūros veiklos pagrindą.⁴ Šiuolaikinė teisė turi atitikti tokius kriterijus:

- Efektyvus teisinis reguliavimas;
- Socialinis veiksmingumas;
- Žmogaus teisių apsauga.

Teisė nėra savitiksliis dalykas – ji turi tarnauti žmonėms, ginti jų teises ir teisėtus interesus. Viena iš teisės funkcijų – užtikrinti stabilumą visuomenėje. Šiuo atžvilgiu teisė nėra statiškas reiškinys. Gyvenime vyksta įvairūs ekonominiai, socialiniai, kultūriniai procesai bei pokyčiai. Teisė privalo į tai reaguoti. Teisei neišvengiamai būdingas dinamiškumas, pasireiškiantis nuosekliu jos plėtojimu. Šie apibendrinti samprotavimai tinka ir civilinio proceso teisei. *Šios teisės šakos paskirtis – nustatyti stabilią, sąžiningą, teisingą ir operatyvią civilinių bylų sprendimo tvarką, kuri užtikrintų, kad bylą*

¹ E.Laužias, V.Mikelėnas, V.Nekrošius. Civilinio proceso teisė. I dalis. – Vilnius: Justitia. 2003. P. 29.

² A.Vaišvila. Teisės teorija. – Vilnius: Justitia. 2004.P. 22.

³ A.Vaišvila. Teisės teorija. – Vilnius: Justitia. 2004.P. 35.

⁴ V.Šlapkauskas. Teisės sociologijos pagrindai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2004. P. 340.

*laimėtų ta šalis, kuri iš tiesų yra teisi.*⁵ Todėl šiuolaikinė civilinio proceso teisė apibūdinama sistema teisės normų, reguliuojančių teismo bylose dalyvaujančių asmenų ir kitų proceso dalyvių veiklą, teismui nagrinėjant ir sprendžiant civilines bylas bei vykdant teismo sprendimus tokiais kriterijais – efektyvus teisinis reguliavimas, atitinkantis visuomeninio gyvenimo realijas, garantuojantis socialinį veiksmingumą bei užtikrinantis vispusišką žmogaus teisių apsaugą.

Literatūroje skiriami tokie veiksniai lemiantys šiuolaikinės civilinio proceso teisės pokyčius:

Bylinėjimosi mastų padidėjimas. Viena iš priežasčių, lemiančių civilinio proceso teisės reformas, yra tai, kad nuolat daugėja civilinių bylų, ilgėja bylinėjimosi laikotarpiai. Todėl viena iš pagrindinių šiuolaikinės teisės tendencijų yra reformos siekiant *sutrumpinti bylinėjimosi laiką*.

Bylinėjimosi pobūdžio pokyčiai. Civilinio proceso teisės raidos tendencijos priklauso ne tik nuo civilinių bylų skaičiaus, bet ir nuo pačių civilinių bylų pobūdžio. Civilinės bylos sudėtingumą lemia įvairios priežastys. Pirma, valstybei vis labiau kišantis į privačius santykius, keičiantis ekonominėms, socialinėms visuomenės gyvenimo sąlygoms teisinis reglamentavimas apima vis naujus žmonių santykius. Atsiranda naujų kategorijų civilinių bylų, kokių prieš dešimt ar daugiau metų apskritai nebuvo. Antra, plėtojantis pramonei, mokslui, vykstant integracijai, didėja tiek valstybių, tiek žmonių tarpusavio priklausomumas. Neretai vienas ar kitas teisės pažeidimas veikia ne vieno, o daugelio asmenų interesus. Trečia, teisinio reglamentavimo apimtis ir sistemiškumas lemia, kad teismui neretai tenka spręsti kompleksinius klausimus, kurie dažnai peržengia vien ginčo dėl teisės klausimo sprendimo ribas. Todėl ginčo dėl teisės išsprendimas gali sukelti labai reikšmingų šalutinių – ekonominių, socialinių ar net politinių padarinių. Ketvirta, dėl įstatymų leidybos netobulumo, politinių procesų sudėtingumo ir nestabilumo, įstatymų leidyba neretai atsilieka nuo gyvenimo tikrovės ir poreikių. Dėl šios priežasties daugėja gyvenimo sričių, kurių materialioji pozityvioji teisė nereglamentuoja. Kita vertus, dėl tų pačių priežasčių įstatymų leidėjas neretai nespėja žengti kartu su gyvenimu, todėl teisinis reglamentavimas neatitinka susiklosčiusių realijų. Tokia padėtis verčia *teismą būti aktyvesnį ir skatina atitinkamas reformas*.⁶

Teismo vaidmens visuomenės gyvenime padidėjimas. Pasikeitusį teismo ir teisėjo vaidmenį pabrėžia ir šiuolaikinė teisės sociologija. Pažymėtina, kad teisėjas yra ir valstybės, ir visuomenės atstovas, privalantis derinti viešuosius ir privačiuosius, kolektyvinius ir individualius, ekonominius ir socialinius bei kitokius interesus. Teismai turi užtikrinti ne tik pozityviosios teisės stabilumą, bet ir plėtojimą, pritaikymą besikeičiančioms visuomenės gyvenimo sąlygoms, kaip vaizdžiai yra pasakęs Izraelio Aukščiausiojo Teismo pirmininkas A.Barakas, „... teisė, kaip ir erelis danguje, yra stabili tik

⁵ E.Laužikas., V.Mikelėnas., V.Nekrošius. Civilinio proceso teisė. I tomas. – Vilnius: Justitia. 2003. P. 67-68.

⁶ Ten pat. P. 67-69.

tada, kai ji juda.⁷ Keičiantis teismo vaidmeniui visuomenėje, vis aktualesnis tampa teismų nepriklausomumo klausimas. Kita vertus, teisėjai nėra izoliuoti nuo visuomenės, teismas būdamas valdžios institucija, negali veikti nekontroliuojamas. Nes teismų nepriklausomumas yra tokia pat vertybė, kaip ir saviraiškos, spaudos laisvė ir kiti konstituciniai principai. Todėl šiuo atveju yra labai svarbu išlaikyti pusiausvyrą. *Teismų nepriklausomumo problematiką taip pat galima nurodyti kaip vieną iš šiuolaikinės civilinio proceso teisės tendencijų.*

Teisėjo vaidmens civiliniame procese pokyčiai. Didėjant teismo socialinei funkcijai, kinta ir požiūris į teisėjo vaidmenį procese. Atsižvelgiant į tai, kad šiuolaikinis civilinis procesas orientuotas į efektyvų ir koncentruotą teismo procesą, labai svarbu yra nubrėžti teisėjo aktyvumo ribas. Šiuolaikinėje civilinio proceso teisėje teisėjo vaidmuo procese yra labiau aktyvus, nei pasyvus. Teisėjo aktyvumo ribos priklauso, nuo bylos pobūdžio - „nedispozityvios“ bylose teisėjas yra aktyvesnis, tuo tarpu bylose, kuriose vyrauja išimtinai privatus šalių interesas, teisėjas - pasyvesnis. Kitas klausimas, kuris dažnai keliamas – teisėjo aktyvumo ir teismo nepriklausomumo ir nešališkumo santykis. Šiuolaikinė civilinio proceso teisė yra orientuota į tai, kad būtų užtikrintas teismo nepriklausomumas ir sąžiningas bylos nagrinėjimas.

Integracija ir teisės vienodinimas. Šiuolaikinėje visuomenėje pastebima ryški globalizacija, kuri pasireiškia, ne tik ekonomikoje, politikoje, bet ir teisėje. Didžiuliai įvairių valstybių civilinio proceso sistemų skirtumai skatina valstybes artimiau bendradarbiauti plėtojant civilinio proceso teisę.⁸ Pagrindinis teisės vienodinimo ir derinimo tikslas – pasiekti aukštesnę teisės normų, teisinio reguliavimo kokybę. Teisės vienodinimo poreikis paprastai kyla tada, kai paaiškėja, jog skirtingų valstybių nacionalinė teisė tam tikrą klausimą reglamentuoja skirtingai arba neefektyviai ir tai trukdo plėtoti tarptautinį ekonominį bendradarbiavimą, tarptautinę prekybą ir kt. Kalbant apie civilinio proceso derinimą ir vienodinimą Europoje, išskirtini du jo lygmenys. Pirma, Europos Tarybos lygmuo. Didžiulį poveikį derinant ir vienodinant civilinio proceso principus turi Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika. Europos Taryba taip pat yra priėmusi keletą svarbių konvencijų civilinio proceso klausimais, be to labai svarbios yra ir Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos. Kitas civilinio proceso teisės vienodinimo lygmuo – Europos Sąjungos teisės aktai. Europos Sąjungos valstybės iš pradžių teisę vienodino

⁷ E. Laužikas., V.Mikelėnas., V.Nekrošius. Civilinio proceso teisė. I tomas. – Vilnius: Justitia. 2003. P.80.

⁸ Ten pat. P.95.

priimdamos konvencijas, tačiau paskutiniais metais ryškėja kita tendencija – pradedama vienodinti ir priimant reglamentus.⁹

Technikos pažangos įtaka šiuolaikinei civilinio proceso teisei. Mokslo ir technikos pažanga civiliniame procese pasireiškia labai įvairiai: prirėkė koreguoti požiūrį į įrodinėjimo priemones, tapo būtina suformuluoti specialias taisykles, susijusias su teismo proceso fiksavimu ir pan. Šiuolaikinių technologijų panaudojimo civiliniame procese galimybės priklauso ne tik nuo ekonominės valstybės padėties, bet ir teisinio reglamentavimo.¹⁰

Šiandien jau neabejojama, kad *teisės doktrina* yra labai svarbus teisės šaltinis. Teisės doktrina svarbi dėl daugelio priežasčių, viena iš jų yra tai, kad ji dažnai siūlo teismų praktikoje kylančių teisės aiškinimo ir taikymo problemų sprendimo būdus, pateikia teisės principų turinį ir kt. Visa tai neabejotinai įtakoja teisėkūrą. Civilinio proceso teisės moksle išskirtinos dvi pagrindinės civilinio proceso mokyklos – liberalioji ir socialinio civilinio proceso mokykla. Pagrindiniai liberaliojo civilinio proceso principai, kurie lemia pačią ginčo sprendimo teisinę formą, yra rungimasis ir dispozityvumas. Civiliniame procese ginamos ir įgyvendinamos privačių asmenų teisės. Procesas yra šalių reikalas, kur šalys vadovauja procesui, o teismo pagrindinė funkcija – būti tam tikru šalių ginčo arbitru ir pasakyti, kas yra teisybė pagal byloje pateiktą medžiagą bei prižiūrėti, kad „kova“ vyktų pagal valstybės nustatytas taisykles. Pagrindinis liberaliojo civilinio proceso tikslas – valstybei nesikišti į ginčo eigą, bet pateikti šalims jų ginčo sprendimo mechanizmą.¹¹ Tačiau atsižvelgiant į anksčiau minėtas priežastis, civilinio proceso teisės moksle atsirado socialinio civilinio proceso mokykla, kurios pradininku laikomas Francas Kleinas. Šios doktrinos esmė – socialinio civilinio proceso idėja, kur į civilinį procesą žvelgiama ne tik iš teisinės pusės, bet ir iš socialinės. Socialinės civilinio proceso funkcijos tikslas – kuo greičiau, paprasčiau ir pigiau išspręsti ginčą.¹² Todėl čia, priešingai, nei liberaliojo civilinio proceso atveju, pabrėžiamas teismo ir šalių bendradarbiavimas, siekiant bendro tikslo – kuo greičiau išspręsti ginčą ir priimti byloje teisingą sprendimą.¹³

Ar šiuolaikinę civilinio proceso teisę galima sutapatinti su socialiniu civilinio proceso modeliu? Vienareikšmiškai teigti - taip, būtų netikslu. Lietuvos naujasis CPK rengtas daugiausia remiantis socialinės civilinio proceso mokyklos tradicija, kita vertus kaip pabrėžia V.Valančius „[...] naujame CPK aptinkama ir nuostatų, nesvetimų liberaliajai civilinio proceso mokyklai simpatizuojančioms valstybėms. Tačiau [...] svarbiausia ne tai, kuria teisės mokyklų buvo remtais rengiant naująjį CPK.

⁹ V.Mikelėnas. Civilinio proceso teisės vienodinimas bei derinimas ir naujasis Lietuvos civilinio proceso kodeksas. //Jurisprudencija. 2002, t. 28(20), p.181-182.

¹⁰ E.Laužikas., V.Mikelėnas., V.Nekrošius. Civilinio proceso teisė. I tomas. – Vilnius: Justitia. 2003. P.97 - 98.

¹¹ Ten pat. P.32 – 34.

¹² Ten pat. P.38 – 41.

¹³ V.Nekrošius. Kooperacijos principas civiliniame procese. // Teisė. 1999. Nr. 32(2). P.

Kur kas svarbiau atsakyti į klausimą, ar Lietuvos civilinio proceso teisės reforma pasuko iš tiesų demokratinių valstybių jau pramintu ir teisės praktikos išbandytu keliu [...].“¹⁴ Žinoma socialinio civilinio proceso teorija vis labiau įsitvirtina Europoje. Tačiau tai nereiškia, kad bendrosios teisės šalyse, kur civilinis procesas artimesnis liberaliajai mokyklai, civilinio proceso teisės negalima laikyti „šiuolaikine“. Kaip jau buvo minėta šiuolaikinei teisei būdinga integracija, tą patį galima pastebėti ir mokslo atžvilgiu. Kaip pastebi V.Valančius, „[...] galima daryti išvadą, kad kai kurios esminės proceso nuostatos skirtingose teisės tradicijose priartėjo viena prie kitos, akcentavo vienos kitų idėjas, o kai kuriais atvejais netgi pranoko savo oponentus.“¹⁵

Todėl, dar kartą pabrėšime, kad šiuolaikinę civilinio proceso teisę apibūdina kokybiniai šios teisės šakos aspektai – efektyvus teisinis reguliavimas atitinkantis visuomeninio gyvenimo realijas, garantuojantis socialinį veiksmingumą bei užtikrinantis vispusišką žmogaus teisių apsaugą.

1.2. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos reikšmė civilinio proceso teisės plėtojimui

Kad Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika įtakoja *šiuolaikinę teisę*, pagrindžia anksčiau minėtas teiginy, jog šiuolaikinei teisei būdinga žmogaus teisių ir teisės principų akcentavimas. *Europos Žmogaus Teisių Teismo precedentinė teisė yra orientuota būtent į teisės principų plėtojimą siekiant užtikrinti visapusišką žmogaus teisių apsaugą bei efektyvumą.*

Kalbant apie Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos įtaką šiuolaikinei civilinio proceso teisei, visų pirma reikia išsiaiškinti, ***kokios civilinio proceso teisės normos įtvirtintos Konvencijoje?*** Konvencijos 6 str. įtvirtina teisę į teisingą bylos nagrinėjimą, bei nustato minimalias procesines garantijas civilinio ir baudžiamojo procesų atžvilgiu. Minėto straipsnio pirmoji dalis taikoma tiek civilinio proceso, tiek baudžiamojo proceso atžvilgiu, tuo tarpu kitos straipsnio dalys nustato baudžiamojo proceso kai kuriuos reikalavimus, nors Teismo precedentinė teisė, tam tikrus aspektus praplėtė ir į civilinio proceso taikymo sritį.

Kaip pabrėžia, P.Kūris, Konvencijos 6 str. nėra paprastas: jo normos slepia kur kas svarbesnius dalykus, nei atrodytų iš pirmo žvilgsnio. *Konvencijoje įtvirtintos ir Teismo išplėtotos teisinės nuostatos yra ne kas kita, kaip pagrindiniai civilinio proceso principai. Civilinio proceso teisės doktrinoje pripažįstama, kad civilinio proceso principai, tai pamatinės proceso nuostatos, išreiškiančios proceso esmę bei tikslus. Principų reikšmė, pasireiškia per jų atliekamas funkcijas: jie yra svarbūs įstatymų leidybai, nes atlieka reglamentavimo funkciją; principai atlieka interpretavimo funkciją – t.y. civilinio*

¹⁴ V.Valančius. Kai kurie naujojo Civilinio proceso kodekso bruožai. // Jurisprudencija, 2002, t. 28(29). P. 193.

¹⁵ Ten pat. P. 197.

proceso normas būtina aiškinti ir taikyti remiantis civilinio proceso teisės principais taip pat atlieka teisės spragų užpildymo, kolizijų šalinimo funkcijas bei jie yra svarbūs teisinei argumentacijai.¹⁶

Bendra teisės principų reikšmė teisės plėtojimui atspindi ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos svarbą. Nusakymas šio straipsnio esmę Europos Žmogaus Teisių Teismas yra akcentavęs, jog, atsižvelgiant į išskirtinę teisę į teisingą bylos nagrinėjimo svarbą demokratinėms visuomenėms, siauras šio straipsnio nuostatų aiškinimas neatitiktų teisės į teisingą procesą tikslų. *Teismas pripažino, kad šiam straipsniui interpretuoti įtaką daro ne tik demokratinių valstybių pripažinti bendrieji teisės principai, bet ir valstybių teismų praktika.* Be to, Konvencijos 6 str. sukaupia kur kas daugiau teismų praktikos, nei bet kuriame kitame straipsnyje. Ir tai nenuostabu, nes dominuoja sąlygiškai abstrakčios sampratos: „teisingas bylos nagrinėjimas“, „įmanomai trumpiausias laikas“, „lygybės ir viešumo sąlygos“, „nepriklausomas ir nešališkas teismas sudaromas pagal įstatymą“ ir kt.¹⁷

Europos Žmogaus Teisių Teismas dažnai akcentuoja, kad Konvencija yra ribota pagal savo suteikiamą apsaugą. *Išplėstinis aiškinimas leidžia atsižvelgti į šiuolaikines sąlygas patikrinti Konvencijoje jau įtvirtintas nuostatas, kurių turinys gali kisti.*¹⁸ Tokį interpretavimo pobūdį, dar dažnai literatūroje vadinamą „raktinę metodologiją“ Europos Žmogaus Teisių Teismas suformavo byloje – *Tyrer v. Jungtinė Karalystė*, pažymėdamas, kad „[...] Konvencija - „gyvas organizmas“ (angl. „living instrument“) ir turi būti interpretuojama atsižvelgiant į šių dienų sąlygas.“¹⁹

Šioje byloje pradėta vystyti, Konvencijos, kaip „gyvo organizmo“ doktrina, kuri tapo pamatine nuostata grindžiant Konvencijos nuostatų interpretavimą. Ši doktrina suteikia dinamišką ir nuolat besivystantį (angl. „dynamic and evaluative“) Konvencijos nuostatų aiškinimą ir taikymą, tiesiogiai įtakojant tiek valstybių narių nacionalinių teisės sistemų, tiek tarptautinės teisės plėtojimą.²⁰

*Konvencijoje garantuojamos teisės ir laisvės Teismo praktikoje aiškinamos per realumo ir efektyvumo prizmę (angl. practical and effective).*²¹ Toks požiūris, reikalauja dinamiško požiūrio į teisę, siekiant, kad teisės norma būtų veiksminga ir atitiktų besikeičiantį socialinį visuomenės gyvenimą.

Apibendrinant, reikia konstatuoti, kad Teismas pripažino poreikį aiškinti Europos žmogaus teisių konvenciją atsižvelgiant į susitariančiųjų valstybių demokratinėse visuomenėse egzistuojančias

¹⁶ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaro. I dalis. Bendrosios nuostatos. – Vilnius: Justitia. P.47 -48.

¹⁷ P.Kūris. Lietuva ir Europos Žmogaus Teisių Teismas: visi turime teisę į teisingą bylos nagrinėjimą. // Justicija. 1996. Nr. 3. P. 11.

¹⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1986 m. gegužės 29 d. sprendimas byloje *Deumend v. Vokietija*, 1986.

¹⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1978 m. sprendimas byloje *Tyrer v. Jungtinė Karalystė*, 1978.

²⁰ A.Mowbray. The Creativity of the European Court of Human Right. // Human Rights Review, 2005. 5(1). P. 60-61.

²¹ A.Mowbray. The Creativity of the European Court of Human Right. // Human Rights Review, 2005. 5(1). P. 60-61.

šiuolaikines sąlygas ir neapsiriboti tuo, ką Konvencijos rengėjai turėjo omenyje.²² Tai nulėmė dinamišką požiūrį į teisę (*angl. „dynamic approach“*) ir tiesiogiai įtakoja šiuolaikinės teisės kūrimą. **Konvencija – dėka Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos tapo teise kuriančia tarptautine sutartimi.** Tai patvirtina ir Teismo praktika, 1968 m. birželio 27 d. *Wemhoff* ir 1970 m. sausio 17 d. *Delecourt* bylų sprendimuose Teismas numatė, kad „[...] vertinat faktą ar sutartis yra teisę kurianti sutartis, būtina siekti tokio aiškinimo, kuris labiausiai tinka sutarties tikslui pasiekti ir realizuoti sutarties objektą, o ne tam, kad tokiu būdu formaliai labiau apribotų šalių prisiimtus įsipareigojimus [...]“.²³

Nors Europos Žmogaus Teisių Teismas jau veikia daugiau kaip 40 metų ir yra išnaginėjęs šimtus bylų, jo sprendimų reikšmė nacionalinių teismų jurisprudencijai, o juo labiau teisei dar toli gražu nėra aiški ir logiškai taikoma. Tą patį galima pasakyti ir apie Lietuvą. Neaiškumų beveik neįkyla, kai Strasbūre išnaginėjama konkreti byla. Aišku, kad čia laimėjęs žmogus turi gauti iš savo valstybės kompensaciją, kokią priteisė Europos Žmogaus Teisių Teismas, o jo byla *turi būti nagrinėjama iš naujo*.²⁴

Kur kas daugiau ginčų kelia problema, kiek ir kaip nacionaliniai teismai, prieš priimdami sprendimą turi atsižvelgti į Strasbūro teismo sprendimus, priimtus analogiškose bylose. Prisijungimas prie Konvencijos nėra tik valstybės įsipareigojimas savo nacionalinius įstatymus derinti su Konvencija ir jos Protokolais. Be to, pats derinimas nereiškia tik tiek, kad nacionalinių įstatymų formuluotės teksto atžvilgiu atitiktų Konvencijos nuostatas. Čia būtina atsižvelgti ir į tai, kad *Europos Tarybos sistemoje vyksta nenutrūkstamas teisės vystymo procesas, pasireiškiantis unikalios jurisprudencijos kūrimu*.²⁵

Kaip pabrėžia D.Jočienė, Konvencijos I skyriuje apibrėžtos teisės yra taikomos tiesiogiai, todėl valstybės įstatymų leidyba, teismai bei kitos institucijos ar pareigūnai turi pripažinti Konvencijoje numatytas teises. Konvencija tiesiogiai gali remtis asmenys, gindami savo teises ir teisėtus interesus.

Valstybės ratifikuodamos Konvenciją automatiškai prisiima įsipareigojimą – jos garantuoja, kad jų vidaus teisė atitiks Konvencijos nuostatas. Konvencijos 13 str. *nustatytas valstybės įsipareigojimas suteikti individui visas efektyvias teisinės gynybos priemones vidaus teisėje*. Kaip Teismas ne kartą yra

²² Van Dijk., Van Hoof G.J.H. Theory and Practice of the European Convention of Human Rights. – Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1990. P. 574.

²³ D.Jočienė. Europos Žmogaus teisių konvencijos taikymas. – Vilnius: Eugrimas. 2001. p. 144.

²⁴ CPK 366 str. numatyta, kad procesas gali būti atnaujinamas, kai Europos žmogaus teisių teismas pripažįsta, kad Lietuvos Respublikos teismų sprendimai, nutartys ar nutarimai civilinėse bylose prieštarauja Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijai ir (ar) jos papildomiems protokolams, kurių dalyvė yra Lietuvos Respublika.

²⁵ P.Kūris, žodis skaitytojiui. – knygoje V.Berger „Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija“ – P. 8

pažymėjęs, šios priemonės pirmiausia turi būti efektyvios, kad jomis asmuo galėtų atstatyti savo pažeistas teises.²⁶

1995 m. sausio 24 d. Lietuvos Konstitucinis Teismas išvadoje dėl Lietuvos Respublikos Prezidento paklausimo apie galimus prieštaravimus tarp Europos žmogaus teisių konvencijos ir jos protokolų ir atitinkamų Konstitucijos nuostatų, pažymėjo, kad „Konvencija atlieka tokią pat funkciją kaip ir konstitucinės žmogaus teisių garantijos, nes Konstitucija įtvirtina šias garantijas šalyje, o Konvencija – tarptautiniu lygiu.“²⁷ Beje, šioje išvadoje Konstitucinis Teismas nepripažino baudžiamojoje teisėje tiesioginės Konvencijos taikymo galimybės, skirtingai nei civilinės bei civilinio procesų atžvilgiu.

Kitas svarbus aspektas, suformuotas Teismo precedentinėje teisėje – jog **„Konvencijos vardijamų teisių aiškinimas vidaus teisėje turi lydėti Europos organų aiškinimą“**²⁸.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, kad „*Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis ir taikoma tiesiogiai kartu su nacionaliniais įstatymais, reguliuojančiais ginčo santyki. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija apima visus Konvencijos aiškinimo bei taikymo klausimus. Teismas, taikydamas teisės aktus, turi vadovautis Europos Žmogaus Teisių Teismo priimtais sprendimais, kuriais aiškinamos Konvencijos nuostatos bei jų taikymo klausimai.*“²⁹ Svarbu paminėti ir kitą Lietuvos Aukščiausiojo teismo suformuotą taisyklę, kuri taikoma spragų ir kolizijų sprendimo atveju - „*Lietuvai ratifikavus Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, ji tapo sudėtine Lietuvos teisinės sistemos dalimi, todėl teismai vidaus teisę turi aiškinti ir taikyti šios Konvencijos kontekste ir, esant vidaus teisės ir Konvencijos nuostatų kolizijai, suteikti prioritetą Konvencijos nuostatoms.*“³⁰

Apibendrinant, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką, reikia pažymėti, tai, kad Lietuvos teismų praktika orientuojama į tai, kad teismai sprendami bylas, susijusias su žmogaus teisėmis ir laisvėmis, turi remtis Konvencija, tiek ir jos aiškinimo principais, kuriuos pateikia Europos Žmogaus

²⁶ D.Jočienė. Europos Žmogaus Teisių Konvencijos taikymas. – Vilnius: Eugrimas. 2001. P. 38 – 40.

²⁷ Lietuvos Konstitucinio Teismo išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. // Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai ir sprendimai. Nr. 4. Priimti nuo 1995 m. sausio 1 d. iki 1995 m. liepos 1 d.

²⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1976 m. gruodžio 6 d. sprendimas byloje *Handyside v. Jungtinė karalystė*.

²⁹ Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr. 1. „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 7¹ straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo teismų praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas. //Lietuvos Teismų praktika. Civilinė teisė ir civilinis procesas. 1991 01 17 – 2000 06 16.

³⁰ LAT CBS teisėjų kolegijos 1999 m. rugsėjo 6 d. nutartis c.b. P.Roževičienė v. Panevėžio miesto valdyba ir kt. Nr. 3K-3-384/1999, kat. 35.

Teisių Teismo praktika, atsižvelgdami į bylos, kurios kurioje šie principai buvo suformuoti, faktinę fabulą ir faktines aplinkybes, t.y. taikyti vadinamąją *ratio decidendi* taisyklę.

Kitas svarbus momentas, kurį tikslinga paanalizuoti – koks yra Konvencijos nuostatų ir Teismo praktikos santykis su Europos Sąjungos teise? Lietuva būdama Europos Sąjungos nare, privalo užtikrinti Lietuvos ir Europos Sąjungos teisės suderinamumą.

Pirmiausia šį klausimą paanalizuosime iš ES teisės pozicijų. ES teisėje Konvencija formaliai nėra įpareigojanti. Tačiau pažymėtina, kad žmogaus teisių apsauga Europos Sąjungoje remiasi bendraisiais Bendrijos teisės principais, kurie kildinami ne tik iš valstybių narių konstitucinių tradicijų, bet ir tarptautinės teisės šaltinių, tarp kurių svarbi yra Europos žmogaus teisių konvencija. Tačiau iš karto reikia pasakyti, kad Europos Teisingumo Teismas Konvencijoje įtvirtintas teises aiškina ir taiko vadovaudamasis visų pirma Europos Bendrijos steigimo sutartyse numatytais tikslais ir taip suteikia joms Europos Bendrijos teisės bendrųjų principų statusą. *Stauder*³¹ byloje buvo konstatuota, kad pagrindinės teisės yra laikomos Europos Bendrijos teisės bendrųjų principų sudedamąja dalimi ir ginamos Europos teisingumo teismo. Ši pozicija atspindi ir Europos Sąjungos sutarties 6 straipsnio (ex. – F straipsnio) antrojoje dalyje, joje teigiama: „Sąjunga gerbia pagrindines, kurias užtikrina 1950 m. lapkričio 4 d. Romoje pasirašyta Europos žmogaus teisių konvencija ir kurios kyla iš visoms valstybėms narėms bendrų konstitucinių tradicijų, kaip bendrus Bendrijos teisės principus.“³² Tačiau, kaip pastebi dauguma autorių dviejų teismų sąveikos ir jų suderinamumo klausimas lieka atviras ir vis dar kelia daug klausimų. Kalbant šiuo klausimu, tikslinga paminėti Sutartį dėl Konstitucijos Europai, kurioje yra numatyta, kad Europos Sąjunga prisijungs prie Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos.³³ Todėl ateityje, Konvencijai tapus ne tik Europos Sąjungos valstybių narių teisės sudedamąja dalimi, bet ir Europos Sąjungos teisės sistemos dalimi, Konvencijos ir ES teisės santykis turėtų tapti aiškesnis, atitinkamai aiškesnis turėtų tapti ir dviejų teismų sąveikos ir jų praktikos suderinamumo klausimas.

Analizuojant šį klausimą iš Strasbūro teismo pozicijų, minėtinas 2005 m. birželio 30 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos sprendimas byloje *Bosphorus Airways v. Airija*. Šios bylos sprendime atspindi tai, kaip turi būti vertinamas pagal EB teisę ir pagal Konvenciją užtikrinamos žmogaus teisių apsaugos santykis. Pagal EB suteikiama pagrindinių laisvių apsauga yra „ekvivalentiška: žmogaus teisių apsaugai, suteikiamai pagal Konvenciją. Dėl to Teisme yra preziumuojamas EB teisę vykdžiusios valstybės veiksmų teisėtumas, t.y. jų atitiktis Konvencijai. Ši

³¹ Europos Teisingumo Teismo byla *Stauder v. City of Ulm*, 1996, ECR 419.

³² D.Jočienė., K.Čilinskas. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje. – Vilnius, 2004. P. 34.

³³ Sutartis dėl Konstitucijos Europai. // 2004 O L C 310.

prezumpcija gali būti atmesta, jeigu Konvencijos teisių apsauga pagal EB teisę yra „akivaizdžiai ydinga“. *Konvencijos reikalavimai vertinami kaip viršesni, nes žmogaus teisių apsaugos srityje Konvencijai pripažįstamas „konstitucinio Europos viešosios tvarkos dokumento“ vaidmuo.*³⁴

Šis Teismo sprendimas turėtų atkreipti Lietuvos Respublikos teisėkūros ir teisės taikymo praktikų dėmesį ir į tai, jog privaloma vertinti konkrečių EB (ir apskritai visos Europos Sąjungos) teisės nuostatų kokybę, taip pat jos santykį su Konvencijos reikalavimais. Įgyvendinant Europos Sąjungos reikalavimus, visais atvejais reikia užtikrinti tinkamą Konvencijoje numatytų žmogaus teisių apsaugą.

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika turi didelę įtaką ir civilinio proceso teisės mokslo plėtojimui. Kaip jau buvo minėta, Teismo jurisprudencija įtakoja civilinio proceso principų turinį, be to dažnai pateikia atsakymą į doktrinoje egzistuojančius ginčus. Paskutiniu metu sparčiai plėtojama ir praktikoje taikomos socialinio civilinio proceso mokyklos idėjos. Kaip, pastebi V.Valančius, „Europos Žmogaus Teisių Teismas, kurio praktika turi milžinišką įtaką nacionalinių teismų jurisprudencijai, aiškindamas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos normas, taip pat netiesiogiai pabrėžia socialinės teismo funkcijos svarbą nūdienos demokratinėje valstybėje.“³⁵

Apibendrinant Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos įtakos pasireiškimo sritis, išskirtinos tokios pagrindinės kryptys:

- Nustato tarptautinius civilinio proceso teisės standartus;
- Įtakoja valstybių teisėkūros procesus;
- Įtakoja teismų ir kitų teisėsaugos institucijų praktiką;
- Įtakoja civilinio proceso teisės doktriną.

³⁴ V.Milašiūtė. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimų apžvalga. // Teisė. 2005 13(49). P. 75.

³⁵ V.Valančius. Kai kurie naujojo civilinio proceso kodekso bruožai. // Jurisprudencija, 2002, t. 28(29). P. 196.

2. TEISMINĖS GYNYBOS PRIEINAMUMO PRINCIPAS

2.1. Teisės kreiptis į teismą prigimtis ir turinys pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją

2. 1. 1. Teisės kreiptis į teismą teoriniai aspektai

Materialinių teisinių santykių subjektai, įgyvendindami savo subjektines teises, neretai susiduria su vienokiais ar kitokiais trukdymais. Atsižvelgiant į tai, kad šiuolaikinė teisė savigyną, kaip subjektinių teisių gynimo priemonę draudžia tiesiogiai, išimtiniais atvejais kai kuriose kontinentinės teisės valstybėse savigyna pripažįstama kaip savarankiškas, tačiau išimtinis pažeistų teisių gynimo būdas³⁶, teisminės gynybos prieinamumo principas užima labai svarbią vietą teisės principų sistemoje. *Teisės moksle pripažįstama, kad civilinis procesas yra teisės į gynybą įgyvendinimo mechanizmas.* Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 30 str. 1 dalį, įtvirtinančią asmens teisę kreiptis į teismą dėl pažeistos teisės gynimo, 1997 m. spalio 1 d. nutarime nurodė, kad „neginamos žmogaus teisės ir laisvės taptų beprasmės, jeigu nebūtų atsižvelgiama į visuotinę taisyklę *ubi jus ibi remedium*: jeigu įstatymas suteikia teisę, jis duoda ir priemonę jei apginti [...]. Viena pagrindinių žmogaus teisių gynimo garantijų yra jo teisė kreiptis į teismą. Šios teisės įgyvendinimą lemia paties asmens suvokimas, kad jo teisės ar laisvės pažeidžiamos. Niekas negali kliudyti jam kreiptis į teismą. Kreipimasis į teismą yra subjektyvi procesinė Konstitucijos garantuota asmens teisė.“³⁷

Teisės doktrinoje, analizuojant teisės į teisminę gynybą prigimtį, dažnai keliamas klausimas – kokia teise ji laikytina – materialine ar procesine? Ar teisė į gynybą laikytina viešąja, ar atvirkščiai, privačia subjektine teise? Per daug nesigilinant į doktrinoje suformuotas teorijas, galima išskirti keletą teisės į teisminę gynybą aspektų. *Pirma*, teisė į gynybą gali būti suprantama, kaip sudedamoji asmens teisinio statuso dalis, taigi ir jo teismo elementas.³⁸ *Antra*, materialiosios teisės požiūriu teisė į teisminę gynybą yra teisės į pažeistos subjektinės teisės atkūrimo vienu ar keliais subjektinės teisės gynimo būdais: pripažįstant teisę, priteisiant atlyginant nuostolius, taikant restituciją ir t.t. (CK 1.138) *Trečia*, proceso teisės požiūriu teisė į teisminę gynybą yra teisė kreiptis į teismą su ieškinio pareiškimu ar prašymu. (CPK 5 str. 4 d.)³⁹

³⁶ V.Mikelėnas. Civilinis procesas. I dalis. – Vilnius: Justitia. 1997. P.13.

³⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 spalio 1 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 195 straipsnio penktosios dalies ir 242 straipsnio atitikinimo Lietuvos Konstitucijai.“// Žin., 1997, Nr. 91 – 2289.

³⁸ Materialinę subjektinę teisę sudaro trys elementai: 1) teisę atlikti tam tikrus veiksmus; 2) teisę reikalauti iš kitų asmenų atlikti tam tikrus veiksmus ar jų neatlikti; 3) teisę reikalauti gynybos, kai trukdoma įgyvendinti savo teisę arba kai kiti asmenys nevykdo savo pareigų.

³⁹ E.Laužikas., V.Mikelėnas., V.Nekrošius. Civilinio proceso teisė. I tomas. – Vilnius: Justita 2003. P. 21.

2.1.2. Ar Konvencija įtvirtina teisę kreiptis į teismą?

Pripažinus svarbią Konvencijos ir Europos Žmogaus Teisių Teismo precedentinės teisės įtaką šiuolaikinei civilinio proceso teisei, ypač civilinio proceso principų turinio plėtojimui, toliau apžvelgsime, kaip suprantama teisė kreiptis į teismą Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje.

Konvencijos 6 str. 1 d. įtvirtina, kad „*kai yra sprendžiamas tam tikro asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų [...] klausimas, toks asmuo turi teisę, kad būtų per įmanomai trumpiausią laiką viešumo sąlygomis išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir bešališkas teismas.*“⁴⁰ Analizuojant Konvencijos 6 str. 1 d. pažodinį tekstą, gali susidaryti įspūdis, kad šis straipsnis kalba tik apie konkrečias procesines garantijas, bet ne apie pačią teisę kreiptis į teismą. Kaip jau buvo minėta, Konvencijos neatsiejama sudėtinė dalis yra Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. Todėl, kalbant apie teisę kreiptis į teismą minėtina byla *Golder v. Jungtinė Karalystė*. Teismas šioje byloje pažymėjo, kad „[...] S.E. Golderiui, nors formaliai ir nebuvo atsisakyta teisės kreiptis į teismą, praktiškai buvo sukliudyta 1970 m, pradėti jo sumanytą bylą. Teismas mano, kad 6 str. 1 d., nors ir aiškiai nedeklaruoja teisės kreiptis į teismą, tačiau neatima teisės kreiptis į teismą su civiliniu ieškiniu, kuris yra vadinamosios „teisės kreiptis į teismą“ pobūdžio. Teismas, ilgai svarstęs, grindžia šią išvadą 6 str. 1 d. tekstu ir kontekstu, Konvencijos tikslu ir objektu ir kai kuriais bendraisiais teisės principais.“⁴¹ Taigi, šioje byloje **Teismas pripažino „[...] teisę, kurią Konvencija pripažįsta, jos neapibrėždama tiesiogine to žodžio prasme [...]“**.⁴²

Toks sprendimas yra teigiamai vertintinas ir nekelia jokių diskusijų, kadangi „būtų nelogiška [...] jeigu Konvencijos 6 str. 1 d. gana detalai deklaruodama bylos šalims procesines garantijas, visų pirma nesuteiktų teisės kreiptis į teismą. Teisė į teisingą, viešą, operatyvų bylos nagrinėjimą būtų neveiksminga jei visų pirma nebūtų garantuota teisė kreiptis į teismą“.⁴³

2.1.3. Teisės kreiptis į teismą realumas ir efektyvumas

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika kryptingai plėtojama ta kryptimi, kad teisė kreiptis į teismą turi būti ne tik formaliai įtvirtinta teisės aktuose, bet *reali bei efektyvi (angl. effective)*. Garsioje byloje *Airey v. Airija* Teismas pabrėžė, kad „**[...] Konvencijos paskirtis yra garantuoti konkrečias ir efektyvias teises, o ne teorines ar iliuzines.** Tai ypač pasakytina apie teisę kreiptis į teismą, atsižvelgiant į ypatingą vietą, kurią teisė į teisingą teismą užima demokratinėje visuomenėje.“⁴⁴

⁴⁰ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Žin., 1995. Nr. 40 – 987.

⁴¹ V.Berger. Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. – Vilnius: Pradai. 1997. P. 164.

⁴² Ten pat. P. 164.

⁴³ Ten pat. P.164.

⁴⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. spalio 9 d. sprendimas byloje *Airey v. Airija*, 1979.

Teismas šioje byloje pripažino, kad „[...] *faktinė kliūtis gali pažeisti Konvenciją taip pat, kaip ir teisinė*. Be to, tam tikrais atvejais vykdydama Konvencijoje numatytas pareigas valstybė priversta imtis tam tikrų pozityvių veiksmų, tokiomis aplinkybėmis valstybė negali paprasčiausia likti pasyvi. Pareiga užtikrinti efektyvią teisę kreiptis į teismą laikoma viena iš šios kategorijos pareigų.“⁴⁵ Ši byla yra įdomi ir tuo atžvilgiu, kad joje buvo pripažinta, kad tam tikros kategorijos byloms valstybė privalo garantuoti nemokamą teisinę pagalbą, nors tai ir pačioje Konvencijoje tiesiogiai nėra nurodyta.

CPK 5 str. numato, kad „kiekvienas suinteresuotas asmuo turi teisę įstatymų nustatyta tvarka kreiptis į teismą, kad būtų apginta pažeista ar ginčijama jo teisė arba įstatymo saugomas interesas.“ Analizuojant šį straipsnį kyla klausimas – *ar teisė kreiptis į teismą sietina tik su ieškinio padavimu teismui?* Europos Žmogaus Teisių Teismas šiuo klausimu kryptingai laikosi pozicijos, kad teisė kreiptis į teismą savo turiniu yra žymiai platesnė.

Kad teisė į *teisminę gynybą nesibaigia iškėlus civilinę bylą*, puikiai iliustruoja Europos Žmogaus Teisių Teismo byla *Hornsby v. Graikija*. Šioje byloje Teismas pažymėjo, kad „pagal nustatytą precedentinę teisę 6 str. 1 d. kiekvienam garantuojama teisė pateikti ieškinį dėl savo civilinio pobūdžio teisių ir pareigų teismui, taip yra įgyvendinam „teisė į teismą“, ją sudaro ir teisė kreiptis į teismą, t.y. teisė civilinę bylą pradėti nagrinėti teisme. Tačiau ši *teisė būtų iliuzinė, jeigu Susitariančios valstybės vidaus teisinė sistema leistų, kad galutinis, privalomas teismo sprendimas liktų neveiksmingas, ir vienai šaliai būtų padaryta žala*. Neįmanoma įsivaizduoti, kad 6 str. būtų išsamiai aprašytos bylos šalims suteiktos procesinės garantijos – teisingas, viešas ir greitas bylos nagrinėjimas – negarantuojant teismo sprendimo įvykdymo; jeigu manytume, kad 6 straipsnyje kalbama tik apie galimybę kreiptis į teismą ir vesti bylą, tai ko gero, paskatintų atsirasti padėčiai, nesuderinamai su įstatymo viršenybės principu, kurį Susitariančiosios valstybės, ratifikuodamos Konvenciją įsipareigojo gerbti. ***Bet kurio teismo priimto sprendimo vykdymas pagal 6 straipsnį turi būti suprantamas kaip integrali „teismo“ dalis.***“⁴⁶

Analogiškas išvadas Europos Žmogaus Teisių Teismas padarė ir byloje *Jasiūnienė v. Lietuva*, kur Lietuva neįvykdė Klaipėdos apygardos teismo sprendimo, priimto 1996 m., atstatyti pareiškėjai nuosavybės teises. Analizuodamas pareiškėjos skundą dėl teismo sprendimo neįvykdymo, Teismas priminė, „kad Konvencijos 6 str. 1 d. įtvirtinta teisė kreiptis į teismą dėl civilinio pobūdžio teisių ir pareigų nustatymo apima ir pareigą vykdyti teismo priimtus sprendimus. Teisė į teismą būtų iliuzinė,

⁴⁵ Ten pat.

⁴⁶ E.Shorts., C.Than. Civil liberties. – London: Sweet & Maxwell. 1998. P.477.

jei valstybės vidaus teisė negarantuotų teismų sprendimų vykdymo. Todėl bet kokio teismo priimto sprendimo vykdymas yra „teisės į teismą“ pagal Konvencijos 6 str. 1 d. sudėtinė dalis“.⁴⁷

Apibendrinant pateiktas bylas, pažymėtina, kad Teismas teisę kreiptis į teismą sieja *su teise pareikšti ieškinį. Realumo ir efektyvumo kriterijų taikymas praplečia teisės kreiptis į teismą turinį - nustatant valstybės pozityvią pareigą tam tikrų kategorijų byloms suteikti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, bei be išlygų įpareigoja vykdyti teismo sprendimus, kadangi teismo priimto sprendimo vykdymas yra „teisės į teismą“ sudėtinė dalis.*

Teisės kreiptis į teismą efektyvumo ir realumo kriterijų suformavimas svarbus tiek iš teorinės, tiek iš praktinės pusių. Kokybiniai reikalavimai, teisės kreiptis į teismą atžvilgiu, išplečia šio principo turinį. Teisės į teisminę gynybą principo turinys apima: teisę į sąžiningą bylos nagrinėjimą, teisę būti išklausytam, teisę į operatyvų ginčo sprendimą, teisminę gynybą galima laikyti realia tik kai valstybė garantuoja, kad bylą nagrinės kvalifikuotas teisėjas ir pan. Realus šio principo egzistavimas ir taikymas priklauso nuo daugelio veiksnių, taip pat nuo kitų civilinio proceso principų realumo.⁴⁸ Iš praktinės pusės žvelgiant efektyvumo ir realumo kriterijus svarbus tuo, kad jis praplečia asmenų siekiančių teisminės gynybos teisių apsaugos sferą, tuo pačiu įpareigodamas valstybę imtis aktyvių veiksmų, kad teisminės gynybos mechanizmas būtų efektyvus t.y. valstybės privalo ne tik netrukdyti kreiptis į teismą, bet ir yra įpareigotos praktiškai ir veiksmingai užtikrinti kreipimosi į teismą galimybę. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje labai dažnai yra akcentuojama tai, kad valstybės efektyvumo ir realumo kriterijus dažniausiai ir pažeidžia.

Teisės kreiptis į teismą principas reiškia, kad bylą gali nagrinėti tik teismas atitinkantis tam tikrus kriterijus. Pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, „teismu“ (tribunolu) laikomi ne tik bendrieji teismai, bet ir visos nepriklausomos nešališkos teisingumą vykdančios institucijos, kurios pagal įstatymus sprendžia civilinius ginčus arba baudžiamuosius kaltinimus, viešo rungtyniško bei įstatymų numatytas garantijas suteikiančio proceso tvarka. Materialine prasme teismas apibrėžiamas pirmausia remiantis jo atliekama funkcija – vadovaujantis teisės normomis spręsti jo kompetencijai priklausančius klausimus pagal iš anksto nustatytą procedūrą. Teismas turi būti įgaliotas priimti privalomus sprendimus. Konvencijos 6 str. garantuojama teisė bylą nagrinėti nepriklausomame, nešališkame ir įstatymu įsteigtame teisme, reiškia teisę į teismą, kuris susideda iš trijų elementų:

1. Teismas turi būti įsteigtas įstatymu ir atitikti nepriklausomumo ir nešališkumo reikalavimus;
2. Teismas privalo turėti gana plačią jurisdikciją, kad galėtų spręsti jam perduotus ginčus;

⁴⁷ D.Jočienė. Lietuvos Respublikos pralaimėtos bylos Europos Žmogaus Teisių Teisme: teisinės pamokos ir ateities perspektyvos. // Teisės problemos. 2002, Nr. 45. P. 63.

⁴⁸ E.Laužikas., V.Mikelėnas., V.Nekrošius. Civilinio proceso teisė. I tomas. – Vilnius: Justitia. 2003. P. 143.

3. Teisė į teismą turi būti numatyta įstatyme.⁴⁹

Taigi teisė kreiptis į teismą, reiškia, kad asmeniui, nevaržomam jokių įstatymų ribojimų ar praktinių kliūčių, privalo būti sudaryta galimybė savo ginčą perduoti teisminiam nagrinėjimui. Todėl ***teisė į teisminį nagrinėjimą glaudžiai susijusi su kiti svarbiu proceso principu - teisingumą vykdo tik teismas***. Materialiniu požiūriu šis principas reiškia, kad teismui yra suteikta išimtinė teisė valstybės vardu išspręsti šalių ginčą. Įsiteisėjęs sprendimas įgyja *res judicata* galią. Principas teisingumą vykdo tik teismas, gali būti realus tik tada, jeigu visi ginčai dėl teisės priklausytų teismo kompetencijai ir kiekvienas suinteresuotas asmuo galėtų jam perduoti spręsti savo ginčą.⁵⁰ Lietuvos Aukščiausio Teismo 1999 m. rugsėjo 6 d. nutartyje buvo pažymėta, kad „civilinių bylų žinybingumas“⁵¹ yra teismo kompetencija nagrinėti ir spręsti ginčus dėl teisės. Žinybingumo apimtis tiesiogiai priklauso nuo teisės kreiptis į teismą teisminės gynybos apimties.“⁵²

Europos Žmogaus Teisių Teismas laikosi *visuotinio ginčų dėl teisės priklausomumo teismui principo*. Nors kaip jau buvo minėta Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje ir Konvencijos kontekste sąvoka „teismas“ yra suprantamas plačiąja prasme. Todėl neatsitiktinai Europos Žmogaus Teismo praktika yra orientuota labiau į tai, kad šalims būtų suteiktos tinkamos procesinės garantijos. Byloje *Le Compete, Van Leuven and De Meyere* Europos Žmogaus Teisių Teismas pažymėjo, kad Konvencijos 6 str. 1 d. neįpareigoja Susitariančiųjų valstybių „[...] nustatyti tokį reguliavimą, kad kiekvienas ginčas susijęs su „civilinių teisių ir pareigų nustatymu“ iš karto turi būti nagrinėtinas teisme. Atsižvelgiant į ginčo pobūdį bei siekiant užtikrinti *operatyvesnį ginčų sprendimą* ir jei tai yra pilnai suderinama su žmogaus teisių apsauga, valstybės gali nustatyti ikiteisminę ginčo sprendimo procedūrą administracinėse ar kitose institucijose“.

Byloje *Albert and Le Copmte* Teismas pažymėjo, kad „institucijos priimančios pirminį sprendimą, turi laikytis procesinių reikalavimų, numatytų 6 str. 1 d. punkte, arba tokios institucijos sprendimai turi būti peržiūrimi teisminio organo, kuris jų laikosi.“

Analogiškas išvadas yra padaręs ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pabrėždamas, kad „Konstitucijos 30 straipsnio pirmoje dalyje įtvirtintos teisės kreiptis į teismą įgyvendinimo tvarką nustato specialūs įstatymai – CPK ir kiti įstatymai. Todėl šią teisę būtina įgyvendinti laikantis įstatymų

⁴⁹ D.Jočienė., K.Čilinskas. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje. – Vilnius, 2004. P. 187.

⁵⁰ E.Laužikas., V.Mikelėnas., V.Nekrošius. Civilinio proceso teisė. I tomas. – Vilnius: Justitia. 2003. P.147.

⁵¹ Dabartiniame CPK vietoje sąvokos žinybingumas vartojama priskirtinumas.

⁵² LAT CBS teisėjų kolegijos 1999 m. rugsėjo 6 d. nutartis c.b. P.Roževičienė v. Panevėžio miesto valdyba ir kt. Nr. 3K-3-384/1999, kat. 35.

nustatytos procedūrinės tvarkos.⁵³ Kita svarbi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo suformuota taisyklė, yra tai, kad „teisė kreiptis į teismą negali būti aiškinama kaip asmens galimybė kreiptis į teismą bet koku būdu. Kaip ir bet kuri kita subjekcinė teisė, teisė kreiptis į teismą realizuojama tam tikra įstatymų nustatyta tvarka.“⁵⁴ 1999 m. balandžio 12 d. nutartyje Lietuvos Aukščiausias Teismas nurodė, kad „[...] pozityvius teisinius padarinius kreipimasis į teismą suinteresuotam asmeniui gali suteikti tik tuo atveju, jeigu ši teisė bus įgyvendinta laikantis įstatymų nustatytos tvarkos ir sąlygų. [...] Reikalavimas prieš kreipiantis į teismą bandyti ginčą išspręsti neteismine tvarka negali būti vertinamas kaip konstitucinės teisės kreiptis į teismą varžymas ar ribojimas, jeigu tokia tvarka yra nustatyta įstatymu, nėra pernelyg biurokratiška ar sudėtinga, ir jeigu po to, kai asmuo šį reikalavimą įvykdo, jam suteikiama galimybė kreiptis į teismą. Jeigu šių visų trijų kriterijų paisoma, išankstinė neteisminė ginčo sprendimo tvarka vertinama kaip racionalus teisės institutas. [...] Sprendžiant klausimą, ar išankstinė neteismo ginčo tvarka iš tiesų neprieštaruoja konstitucinei teisei kreiptis į teismą, taip pat reikia atsižvelgti į ginčo specifiką bei į teismo ir kitų valstybės institucijų kompetencijos atribojimo būtinumą.“⁵⁵

Tačiau reikia pažymėti tai, kad Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika ne visada atitinka Konvencijos bei Europos Žmogaus Teisių Teismo nuostatas. Pvz., diskutuotinas yra bylos *L.Gončiarovienė, Z.Šličytė v. Lietuvos advokatų taryba*⁵⁶ bylos sprendimas. Bylos esmė, ta kad Advokatūros įstatymas ir Advokatūros statutas nenumato advokatų konferencijos priimtų nutarimų apskundimo, jų panaikinimo, juose nenumatyta advokato ar konferencijos dalyvio galimybė apskųsti priimtus konferencijos nutarimus teismui, todėl ginčas, dėl kurio pareiškėjos kreipėsi į teismą, minėtais pagrindais nėra priskirtas nagrinėti teismui. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kolegija konstatavo, kad advokatūros įstatyme yra numatyti atvejai, kada advokatas gali kreiptis į teismą teisminės gynybos (kai pažeidžiama asmens teisė tapti advokatu, dirbti advokatu), o ginčas dėl advokatūros vidaus reikalų pagal savo turinį ir pobūdį nėra civilinis, todėl nepriklauso spręsti teismui, todėl teismai pagrįstai bylą nutraukė. *Žvelgiant iš Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos pozicijų, tokiu sprendimu buvo iš esmės paneigta teisė kreiptis į teismą.*

Teisė doktrinoje nesutariama dėl teisės kreiptis į teismą turinio. Šiuo klausimu vyrauja dvi priešingos pozicijos:

⁵³ LAT CBS teisėjų kolegijos 1999 rugsėjo 6 d. nutartis c.b. P.Roževičienė v. Panevėžio miesto valdyba ir kt. Nr. 3K-3-384/1999, kat. 35.

⁵⁴ LAT CBS teisėjų kolegijos 1999 m. vasario 12 d. nutartis. M.Jankauskas v. K.Blaževičius ir kt., Nr. 3K-3-203/2000, kat.37.

⁵⁵ LAT CBS teisėjų kolegijos 1999 m. balandžio 12 d. nutartis M.Jankauskas v. Jonavos rajono žemėtvarkos skyrius, Nr. 3K-3-40/1999, kat.35.

⁵⁶ LAT 2003 m. gegužės 7 d. nutartis civilinėje byloje L.Gončiarovienė, Z.Šličytė v. Lietuvos advokatų taryba, bylos Nr. 3K-3-734/2003, kat. 85.1.

1. Vieni mano, kad šis principas *apima tik teisę kreiptis į pirmos instancijos teismą ir atitinkamai neapima teisės kreiptis į apeliacinės instancijos teismą ir kasacinį teismą*. Todėl apeliacijos arba kasacijos teisė gali būti ribojama.⁵⁷ Ši pozicija, grindžiama tokiais argumentais – pirmiausia ši teisė yra grindžiama galimybe kreiptis į teismą, o ne apskusti teismo sprendimus. Turima galvoje galimybė kreiptis į teismą, jeigu kiti asmenys ar valstybė pažeidžia teises ar teisėtus interesus. Vadinasi, teismas yra subjektas, kuris gina, o ne nuo kurio gali būti ginamasi. Antra, pripažinus, kad teisė į teisminę gynybą apima ir teisę skusti teismo sprendimą, susiduriama su padėtim be išeities, kadangi atsiranda galimybė apskusti ir aukštesnės instancijos sprendimą. Dėl šių priežasčių, šios pozicijos šalininkai, teigia, kad asmens teisė į teisminę gynybą yra iš esmės įgyvendinama pasinaudojus pirmąja instancija. Visos tolesnės galimybės skusti teismo sprendimą priklauso tik nuo valstybės valios ir požiūrio į teisingumo vykdymo sistemą.⁵⁸
2. Kiti mano atvirkščiai, kad *teisė kreiptis į teismą apima tiek teisę kreiptis į pirmosios instancijos teismą, tiek apeliacinės instancijos teismą bei kasacinį teismą*. Todėl apeliacijos arba kasacijos ribojimai reikštų teisės kreiptis į teismą principo ribojimą, o šitai prieštarautų tarptautiniams susitarimams žmogaus teisių klausimais, ir Konstitucijai.⁵⁹

Šios teorinės diskusijos nėra be pagrindo, kadangi nuo to, kaip bus konstruojama ir kokia koncepcija grindžiama teismų sprendimų (nutarčių) kontrolės formų sistema, daug priklauso ir visos bylos nagrinėjimo trukmė. V.Nekrošius, analizuodamas civilinio proceso koncentruotumo principo ir teismo sprendimų (nutarčių) kontrolės formų tarpusavio santykį, pažymėjo, kad „atsižvelgiant į tai, kad priėmus civilinėje byloje sprendimą viena šalis daugeliu atvejų yra juo nepatenkinta, jo apskundimo tikimybė nemaža. Todėl nuo teismų sprendimo kontrolės formų sistemos priklauso ir visuomenės požiūris į pirmosios instancijos teismus. Minėta sistema, atsižvelgiant į proceso koncentruotumo tikslą, vienareikšmiškai turėtų puoselėti šalių pagarbą procesui pirmojoje instancijoje ir neskatinti jų teikti skundų. Kita vertus, teismų sprendimų kontrolės formoms turėtų būti užtikrinta tikra ir veiksminga priimto teismo sprendimo teisėtumo ir pagrįstumo kontrolės galimybė.“⁶⁰

⁵⁷ E.Laužikas., V.Mikelėnas., V.Nekrošius. Civilinio proceso teisė. I tomas. – Vilnius: Justitia. 2003. P.146.

⁵⁸ V. Nekrošius. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. – Vilnius: Justitia. 2002. P.210.

⁵⁹ E.Laužikas., V.Mikelėnas., V.Nekrošius. Civilinio proceso teisė. I tomas. – Vilnius: Justitia. 2003. P.146.

⁶⁰ V. Nekrošius. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. – Vilnius: Justitia. 2002. P. 181

Kyla klausimas - kokios pozicijos civilinių bylų⁶¹ atžvilgiu laikosi Europos Žmogaus Teisių Teismas, atsižvelgiant į tai, kad Konvencijos 6 str. 1 d. bylos šalims garantuoja į teisingą bei operatyvų bylos nagrinėjimą?

Europos Žmogaus Teisių Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad nebus Konvencijos 6 str. 1 d. pažeidimas jei nacionalinė teisė numato, kad tam tikrais atvejais apeliacija negalima arba įvedama leidimų sistema. Byloje *Levages Prestations services v. Prancūzija*⁶², Teismas pažymėjo, kad reikalavimai apeliacinio skundo padavimo atžvilgiu gali būti griežtesni nei ieškinio padavimo pirmosios instancijos teismui atžvilgiu. Šioje byloje Teismas pažymėjo ir tai, kad reikalavimai paduoti skundą kasaciniam teismui, dėl teisės klausimų gali būti griežtesni nei paprastam apeliaciniam skundui.

Tačiau iš kitos pusės žvelgiant, Teismas byloje *Delecourt v. Belgija* pažymėjo, kad „[...] tiesa, kad Konvencijos 6 str. 1 d. neįpareigoja valstybių įsteigti apeliacinius ar kasacinius teismus. Tačiau griežtas Konvencijos teksto aiškinimas neatitiktų Konvencijai keliamų tikslų užtikrinimo, ypač atsižvelgiant į tai kokią svarbią vietą teisė į teismą užima demokratinėje visuomenėje.“⁶³ Apžvelgiant Teismo precedentinę teisę, teisės į apeliaciją klausimu, galima pastebėti tai, kad Teismas bylose vienareikšmiškai nepasisako, kad teisė į kreiptis į teismą apima ir teisę paduoti apeliacinį skundą, tačiau vis dėl to, analizuojant Teismo sprendimuose pateikiamus argumentus, galima daryti išvadą, kad *teisė kreiptis į teismą apima ir teisę paduoti apeliacinį skundą, tačiau šios teisės atžvilgiu galimi ribojimai, kurie turi būti įtvirtinti teisės aktuose bei šių ribojimų mastas turi atitikti siekiamą tikslą bei būti jam proporcingas*.

Lietuvos Aukščiausias Teismas 2003 m. spalio 29 d. nutartyje pažymėjo ir šią suformuotą taisyklę dažnai taiko, kad „[...] pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos septintojo protokolo 2 straipsnį kiekvienas asmuo turi teisę reikalauti, kad jo byla peržiūrėtų aukštesnė teisminė instancija. Nors paminėto protokolo antrajame straipsnyje kalbama apie asmens, apkaltinto nusikaltimo padarymu, teises, ši nuostata taikoma ir civilinėse bylose. Tokią išvadą patvirtina Europos Tarybos Ministrų komiteto 1995 m. vasario 27 d. rekomendacijos Nr. R(95)5 “Dėl apeliacijos sistemų ir procedūrų civilinėse bei komercinėse bylose įvedimo ir jų funkcionavimo tobulinimo”, 1 straipsnis, kuriame pažymėta, kad šalims turi būti garantuota teisė skusti pirmosios instancijos teismo sprendimus apeliacinės instancijos teismui.“⁶⁴

⁶¹ Konvencijos 6 straipsnyje nenumatyta teisė į apeliaciją. Tačiau dėl baudžiamojo nuosprendžio šią teisę garantuoja Septintojo protokolo 2 straipsnis.

⁶² Europos Žmogaus Teisių Teismo 1996 m. spalio 23 d. sprendimas byloje *Levages Prestations services v. Prancūzija*, 1996.

⁶³ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1970 m. sausio 17 d. sprendimas byloje *Delecourt v. Belgija*, 1970.

⁶⁴ LAT CBS teisėjų kolegijos 2003 m. spalio 29 d. nutartis A.Kačkauskas v. Klaipėdos apskrities VMI. Nr. 3K-3-1018/2003., kat. 115, 84.

2. 2. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos principas kaip efektyvios ir realios teisės kreiptis į teismą užtikrinimo garantija

Garantuoti efektyvų ir veiksmingą teisės kreiptis į teismą įgyvendinimą, kaip jau buvo minėta, – valstybei yra pareiga, kurią įgyvendinant ji turi imtis aktyvių veiksmų. Konvencija nemokamą teisinę pagalbą numato tik baudžiamųjų bylų atžvilgiu, (Konvencijos 6 str. 2 d.) tačiau nepaisant pažodinio Konvencijos teksto, Teismas precedentinėje teisėje ne kartą yra akcentavęs, kad kartais Konvencijos 6 str. 1 d. kontekste valstybės turi pareigą nacionalinėje teisėje sukurti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos sistemą ir civilinėse bylose. Kadangi Konvencija turi būti interpretuojama turint omeny šiuolaikines sąlygas ir yra skirta realiai ir praktiškai individui apsaugoti, kiek tai yra susiję su jos reguliavimo sritimi.⁶⁵

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos principas Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje buvo plėtojamas lygiagrečiai su teisės kreiptis į teismą principu, teise į teisingą bylos nagrinėjimą, šalių lygiateisiškumo ir kt. principais. Apžvelgsime keletą įdomesnių arba turinčių reikšmingesnę įtaką Teismo precedentinės teisės formavimui bylų.

Byloje *Airey v. Airija*, Teismas pažymėjo, kad buvo pažeista Konvencijos 6 str. 1 d., nes Airey teisė kreiptis į teismą buvo paminta dėl pernelyg didelių teismo išlaidų. Nors Vyriausybė atsikirsdama į šį kaltinimą, teigė, kad pareiškėja galėjo kreiptis į teismą ir be advokato pagalbos. Europos Žmogaus Teisių Teismas į tokią poziciją reagavo kitaip: „Teismas nemano, kad ši galimybė pati savaime yra įtikinama. Konvencijos paskirtis yra garantuoti konkrečias ir efektyvias teises, o ne teorines ar iliuzines. Tai ypač sakytina apie teisę kreiptis į teismą atsižvelgiant į ypatingą vietą, kurią teisė į teisingą teismą užima demokratinėje visuomenėje. Todėl turi būti nustatyta, ar ponios Airey dalyvavimas aukštesniajame teisme be teisininko pagalbos būtų efektyvus tuo požiūriu, kad ji galėtų pristatyti savo bylą teisingai ir įtikinamai.“⁶⁶

Teismas sprendimą grindė tokiais argumentais:

- Aukštesnysis teismas yra sunkiai prieinamas teismas, ne tik todėl, kad už atstovavimą *mokesčiai* yra labai dideli, bet ir dėl to, kad ieškinių pateikimo *procedūra yra labai sudėtinga*, ypač kai pateikiami ieškiniai dėl sutuoktinių išsiskyrimo.
- Tokio pobūdžio procesas susijęs su ne tik su delikačiais klausimais, t.y. reikalavimu įrodyti sutuoktinio neištikimybę, nenormalų elgesį ar, kaip šiuo atveju žiaurumą. Faktams nustatyti gali

⁶⁵ A.R.Mowbray. The development o Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Right – Oxford. 2004. P. 98.

⁶⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. spalio 9 d. sprendimas byloje *Airey v. Airija*, 1979.

prireikti ekspertų parodymų, be to, gali reikėti surasti, iškviešti ir apklausti liudytojus. Negana to, šeimyniniai ginčai dažnai susiję su *emocijomis*, o tai trukdo objektyviai nagrinėti bylą.

Dėl šių priežasčių Teismas pasisakė, kad mažai tikėtina, kad ponios Airey situacijoje esantis žmogus galėtų efektyviai vesti savo bylą.

Atsižvelgiant į tai, kad tai buvo viena iš pirmųjų Teismo bylų, kuriose valstybės garantuojamos teisės pagalbos nebuvimas pažeidė Konvenciją, Teismas byloje dar vengė daryti apibendrinančias išvadas, argumentuodamas tuo kad „būtų klaidinga apibendrinant daryti išvadą, kad galimybė pačiai vesti bylą aukštesniajame teisme nesuteikia poniai Airey efektyvios teisės kreiptis į teismą. Ši išvada neturi būti taikoma visoms su „civilinio pobūdžio teisėms ir pareigoms“ susijusioms byloms ar bet kuriam tokių bylų dalyviui. Tam tikrais atvejais galimybė asmeniškai, be advokato pagalbos stoti prieš teismą atitinka 6 str. 1 d. reikalavimus. Gali būti atveju, kai tokia galimybė užtikrina net adekvataus kreipimosi į aukštesnįjį teismą teisę. Praktiškai daug kas priklauso nuo aplinkybių.“

Šioje byloje Teismas pareiškė, kad garantuojant bylos šalims efektyvią kreipimosi į teismą teisę valstybei yra paliekama galimybė laisvai rinktis priemones šiam tikslui pasiekti. Kaip Teismas pažymėjo, viena iš galimų priemonių yra procedūros supaprastinimas. Taigi valstybė narė neprivalo suteikti nemokamą teisinę pagalbą ryšium su kiekvienu ginču, susijusiu su „civilinio pobūdžio teisių ir pareigų nustatymu“.⁶⁷ Tokia Teismo pozicija ryškiai atsispindėjo ankstyvojoje precedentinėje teisėje.

Byloje *Aerts. v Belgija*, pareiškėjas buvo lakinai uždarytas psichiatrinės ligoninės specialiaame padalinyje, kuriame laikomi teisti asmenys, turintys psichinių sutrikimų. Vietinė *Mental Health Board* įkūrė specialų socialinės pagalbos centrą, kuriame faktiškai turėjo būti paguldytas Aerts. Bet, dėl vietos trūkumo, jis buvo paliktas tame pačiame padalinyje. Pasveikęs Aerts siekė pareikšti civilinį ieškinį dėl žalos atlyginimo. Visų pirma jis kreipėsi į *Legal Aid Board* prie Kasacinio teismo, kadangi jis norėjo paduoti skundą (teisininko dalyvavimas, pagal Belgijos teisę, šio teismo bylose yra privalomas). *Legal Aid Board* pripažino, kad jis neturi pakankamai pajamų, todėl nemokama teisinė pagalba jam gali būti teikiama, bet prašymas buvo atmestas, kadangi *Legal Aid Board* nuomone pareiškėjo skundas teisme bus netenkinamas. Europos Žmogaus Teisių Teismas šioje byloje pasisakė, kad: „[...] tai ne *Legal Aid Board* kompetencija nustatyti teikiamo skundo baigtį bei sėkmingumą, tai yra teismo kompetencija. Atsisakymas suteikti teisinę pagalbą pareiškėjui tais pagrindais, kad jo skundas bus nesėkmingas, *Legal Aid Board* užkirto kelią ponui Aerts kreiptis į teismą. Taip buvo pažeistas Konvencijos 6 str.“⁶⁸

⁶⁷ Europos žmogaus teisių teismo sprendimai. I dalis. // Europos Tarybos informacijos centras. – Vilnius: Europos Tarybos informacijos centras. 2000. P. 5-13.

⁶⁸ A.R.Mowbray. The development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights. – Oxford. 2004. P. 100.

Kitoje byloje Teismo nagrinėtoje byloje *Mc Vicar v. Jungtinė Karalystė*, pareiškėjas buvo žurnalistas. Jis parašė straipsnį, kuriame hipotetiškai spėliojo, kad garsus šalies atletas varžybų metu vartojo tam tikrus draudžiamus preparatus. Dėl tokio straipsnio turinio jis buvo apkaltintas šmeižtu. Anglijos teisė neteikia teisinės pagalbos šmeižto bylose. Žurnalistas kreipėsi į Teismą, ginčydamas tuo, kad buvo pažeista teisės į gynybą. Teismas šioje byloje pasisakė, kad: „*Aplinkybės, kurioms esant 6 str. 1 d. reikalauja teisinio atstovavimo, kiekvienam atskiram pareiškėjui priklauso nuo daugelio aplinkybių, įskaitant bylos sudėtingumą, ypatingai atsižvelgiant į tai ar asmuo galės ir sugebės asmeniškai apsiginti savo interesus be teisinio atstovavimo.*“⁶⁹

Teismas priimdamas sprendimą pateikė tokius argumentus: 1) žurnalistas buvo pakankamai išsilavinęs asmuo (angl. *weell-educated*); 2) teisininko dalyvavimas, pagal nacionalinę teisę, nebuvo privalomas tos kategorijos bylose; 3) Teismas šmeižto bylų nepriskyrė sudėtingų bylų kategorijai; 4) pareiškėjo emocinė būklė, objektyviai vertinant nebuvo tokia, kad būtų reikalinga pagalba, todėl pareiškėjas pats galėjo vesti bylą ir apginti savo interesus.

Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos analitikai pripažįsta, kad lyginant su *Airey* byla šis sprendimams yra siurprizinis. Ypatingai tuo, kad šmeižto bylas pripažino esant nepakankamai sudėtingomis. Ir tas faktas, kad lemiamas vertinamasis kriterijus buvo gerai išsilavinęs ir gerą statusą visuomenėje turintis asmuo.⁷⁰

Kita įdomi ir dažnai Teismo jurisprudencijos analitikų cituojama, kaip Europos Žmogaus Teisių Teismo evoliucijos valstybės garantuojamos pagalbos pavyzdys yra *Byla P.,C. ir S.v Jungtinė Karalystė. Šioje byloje Teismas plėtojo principus suformuotus Airey byloje*. Pareiškėja (P) buvo įtariama turinti tam tikrų sveikatos sutrikimų (*angl. Munchausen's syndrome by proxy*⁷¹) ir dėl šios priežasties vietinės valdžios kompetentinga institucija kreipėsi į teismą reikalaudama pareiškėjai skirti privalomą priežiūrą bei paskirti dukrai (S) globą. P buvo suteikta valstybės garantuojama teisinė pagalba. Bet paskirtas teisininkas bylos nagrinėjimo pradiniam etape pareiškė neatstovausiantis šioje byloje, kadangi P reikalavo jam vesti bylą remiantis neprotingais argumentais. Teisėjas sudarė sąlygas atidėti bylos nagrinėjimą keturioms dienoms, bet įpareigojo P bylą vesti pačiai. Išnagrinėjęs bylą teismas priėmė sprendimą, pagal kurį P buvo paskirta privaloma priežiūra o dukrai S - globa. *Europos Žmogaus Teisių Teismas nustatė, kad kaip ir Airey byloje, šioje byloje reikalingas teisinis atstovavimas, kadangi byla yra itin sudėtinga, reikalaujanti didelio pasiruošimo bei teisės ir faktinių*

⁶⁹ Van Dijk., Van Hoof G.J.H. Theory and Practice of the European Convention of Human Rights. – Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1990. P. 356.

⁷⁰ A.R.Mowbray. The development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights. – Oxford. 2004. P. 101-102.

⁷¹ Tai psichinės ligos forma, dažniausia pasireiškianti moterims, kurios siekia surasti arba sukelti nebūtas ligas jų vaikams.

*aplinkybių išmanymo, be to byla yra susijusi su bylos šalių emocine būkle. Todėl teisinės pagalbos nebuvimas pažeidė efektyvaus kreipimosi į teismą principą bei teisę į teisingą bylos nagrinėjimą.*⁷²

Baigiant analizuoti Europos Žmogaus Teisių Teismo bylų pavyzdžius valstybės garantuojamos teisinės pagalbos aspektu, verta paminėti vieną iš naujausių Teismo sprendimų šiuo klausimu. 2005 m. vasario 15 d. Teismas priėmė sprendimą byloje ***Steel v. Morris v. Jungtinė Karalystė***. Šios bylos pareiškėjai, dalyvaujantys vyriausybės organizacijos *Greenpeace* veikloje, išspausdino leidinį, kuriame kritikavo daugianacionalinės „McDonald’s“ bendrovės veiklą. „McDonald’s“ buvo kritikuojama dėl prasto maisto kokybės ir dėl to, kad bendrovės veiklos plėtra didina skurdą Trečiojo pasaulio šalyse. „McDonald’s“ kreipėsi į teismą dėl šmeižto. Pareiškėjų ir „McDonald’s“ bylinėjimasis valstybės vidaus teismuose baigėsi tuo, kad iš pareiškėjų bendrovei „McDonald’s“ buvo priteistos didelės pinigų sumos, o pareiškėjų paskelbti teiginiai buvo pripažinti neatitinkantys tikrovės ir todėl laikytini šmeižtu.

Europos Žmogaus Teisių Teismui pareiškėjai skundėsi, kad proceso Jungtinės Karalystės vidaus teismuose metu valstybė jiems nesuteikė teisinės pagalbos, todėl buvo pažeista jų teisė į teisingą bylos nagrinėjimą.

Teismas šioje byloje nustatė, kad pareiškėjai neturėjo galimybės gauti valstybinės teisinės pagalbos, nes pagal to meto Jungtinės Karalystės įstatymus šmeižtos bylose teisinė pagalba neteikiama. Pareiškėjų finansinė būklė buvo tokia, kad jie negalėjo pasisamdyti advokatų. Savanorių advokatų suteikta teisinė pagalba buvo nesisteninga ir nepakankama, o pareiškėjai neturėjo teisinių žinių. Kita bylos šalis – buvo pasisamdžiusi kompetentingus šmeižto bylų specialistus teisininkus.

Kaip Teismas pažymėjo šioje byloje, *nors Konvencija ir nereikalauja, kad valstybė užtikrintų visišką šalių procesinę lygybę (t.y. skirtų silpnesnėjai šaliai pinigų pasisamdyti tokios pačios kompetencijos advokatus, kokius pasisamdė kita šalis), vis dėl to šiuo atveju šalių nelygybė buvo nepriimtina*. Nes šios bylos atžvilgiu pareiškėjų padėtis buvo tiek blogesnė, kad jie negalėjo tinkamai pateikti bylos argumentų.⁷³

Apibendrinat Europos Žmogaus Teisių Teismo precedentinę teisę reikia pažymėtina, kad Teismas iš pradžių valstybės garantuojamos teisinės pagalbos reglamentavimą vertino atsargiai, vengdamas daryti apibendrinančias išvadas. Sprendimuose dažnai akcentuodavo tai, kad „Teismas suvokia, kad tolesnis socialinių ir ekonominių teisių realizavimas labiausia priklauso nuo aptariamų valstybės padėties, būtent nuo finansinės. Antra vertus, Konvencija turi būti interpretuojama turint omeny šiuolaikines sąlygas ir yra skirta realiai ir praktiškai individui apsaugoti, kiek tai susiję su jos

⁷² A.Mowbray. The Creativity of the European Court of Human rights. // Human Rights Law Review. 2005. 5(1). P. 57-79.

⁷³ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. vasario 15 d. sprendimas byloje *Steel ir Morris v. Jungtinė Karalystė*, 2005.

reguliuojamomis sritimis.⁷⁴ Tačiau chronologiškai žvelgiant ir analizuojant Europos Žmogaus Teisių Teismo precedentinę teisę valstybės garantuojamos teisinės pagalbos užtikrinimo klausimu Teismo pozicija sutvirtėjo. Iš Teismo jurisprudencijos galima išskirti tam tikras bendras situacijas, kurioms susiklosčius valstybės turėtų garantuoti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą:

- **Esminė procesinė šalių nelygybė.** Žinoma, ne visais atvejais neturtingesnei bylos šaliai turi būti suteikiama teisinė pagalba, nes procesinės nelygybės draudimas nėra absoliutus. Tačiau, jeigu nelygybė yra tokia, kad silpnesnioji šalis negali tinkamai pateikti bylos argumentų, tokiai šaliai turi būti suteikiama teisinė pagalba. (pvz., *Steel ir Morris byla*);
- **Bylos sudėtingumas.** Svarbus kriterijus nustatinėjant valstybės garantuojamos teisinės pagalbos suteikimo galimybę. (pvz. *Airey v. Airija, P., C. ir S. v. Jungtinė Karalystė*.);
- **Bylos šalių emocinė būklė.** Pagal šį kriterijų, sprendžiama, ar šalių emocinė būklė bylos nagrinėjimo metu objektyviai trukdys bylos nagrinėjimui. (pvz. *Airey v. Airija, P., C. ir S. v. Jungtinė Karalystė*.);
- **Tos kategorijos byloms pagal valstybės nacionalinę teisę yra nustatytas privalomas teisininko atstovavimas.** (pvz. *Airey v. Airija*);
- **Bylos šalių finansinė padėtis.** (pvz. *Airey v. Airija*).

Pažymėtina, kad nė vienas iš šių kriterijų nėra lemiamas. Kaip iliustruoja Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika, **reikia atsižvelgti į visas faktines bei teisines aplinkybes ir nuspręsti ar asmuo esantis konkrečioje situacijoje galėtų efektyviai vesti bylą be teisinio atstovavimo.**

Teisinėje literatūroje gana dažnai kritiškai vertinama Teismo praktika valstybės garantuojamos teisinės pagalbos klausimu. Pagrindinis ir dažniausia pateikiamas argumentas tas, kad Teismas per plačiai interpretuoja Konvencijos normas. Net pačių teisėjų tarpe galima išskirti skirtingų nuomonių, tai puikiai atspindi Teismo sprendimuose pateikiamos teisėjų atskirosios nuomonės.⁷⁵ Tačiau kaip A.Mowbray pabrėžia, pateikdamas tokiems kaltinimams atsikirtimą, „Teismas interpretuodamas Konvenciją ir nustatydamas valstybėms narėms pozityvius įsipareigojimus, Konvencijos deklaruojamų teisių tikrai neinterpretuoja per plačiai. Nustatydamas įsipareigojimų ribas Teismas yra gana atsargus ir nesiekia valstybėms narėms „uždėti nepakeliamą naštą“. Pvz. Teismas siekdamas užtikrinti efektyvios teisės kreiptis į teismą egzistavimą nenustato bendros valstybių narių atžvilgiu privalomos teisinės

⁷⁴ A.Mowbray. The Creativity of the European Court of Human rights. // Human Rights Law Review. 2005. 5(1). P. 60.

⁷⁵ Pvz. Byloje *Airey v. Airija* nepritariantis teisėjas O'Donoghue atskirojoje nuomonėje pasisakė, kad „aš negaliu sutikti su Teismo sprendimo pagrindine kryptimi ir esminėmis išvadomis [...]“. Niekas neginčija, kad Konvencija nenumato teisės į nemokamą teisinę pagalbą civilinėse bylose. Šią išvadą galima padaryti remiantis daugybe bylų ir įvykių, kurių pasekmė – 1978 m. kovo mėnesį priimta Ministrų Komiteto priimta rezoliucija (78)8. Rezoliucija rekomenduoja valstybių narių vyriausybes „atsižvelgiant į aplinkybes imtis visų jų nuomone, būtinų priemonių arba jas stiprinti, siekiant laipsniškai įgyvendinti rezoliucijos priede numatytus principus“.

pagalbos civilinėse bylose schemas ar sukuria bendrą teisės į valstybės garantuojamą pagalbą principą, kaip tai yra tiesiogiai įtvirtinta Konvencijoje baudžiamųjų bylų atžvilgiu.⁷⁶

Neatsitiktinai dabartinis CPK valstybės garantuojamą teisinę pagalbą įtvirtino, kaip vieną iš civilinio proceso principų. Pažymėtina, kad P.Kūris, šią problemą iškėlė, tik ratifikavus Konvenciją, kadangi iki Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo priėmimo mes neturėjome visa apimančio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos instituto. Lietuvoje teisinė pagalba buvo teikiama tik baudžiamosiose bylose. Dabartinio CPK 20 str. teigia, kad „fiziniai asmenys turi teisę į valstybės apmokamą teisinę pagalbą įstatymų ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka.“ Šią kodekso nuostatą detalizuoja LR Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. Tačiau šiame įstatyme numatytas reglamentavimas yra diskusijų objektas.

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai Lietuvos teisininkams kelia klausimą, ar Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas⁷⁷ tinkamai reglamentuoja teisinės pagalbos klausimus. Kaip nurodo jo 1 str. 2 d., šiuo įstatymu privaloma užtikrinti, kad Europos Sąjungos teisės aktai būtų tinkamai taikomi. *Tačiau atsižvelgiant į Teismo praktiką, pažymėtina, kad tas faktas, kad teisės aktai suderinti su Europos Sąjungos reikalavimais, dar pats savaime nerodo, kad teisinis reglamentavimas atitinka Konvenciją. Teismas yra ne kartą pažymėjęs, kad Europos Sąjungos teisės nuostatos turi būti įgyvendinamos taip, kad nebūtų pažeidžiamos Konvencijoje numatytos žmogaus teisės.*

Diskutuotini yra minėto įstatymo 11 str. 5 d. 1 ir 2 punktai. Kur teigiama, kad „antrinė⁷⁸ teisinė pagalba neteikiama, jeigu: 1) pareiškėjo reikalavimai yra akivaizdžiai nepagrįsti; 2) atstovimas byloje yra neperspektyvus.“ Analizuojant šiuos valstybės garantuojamos teisės pagalbos neteikimo atvejus nėra aišku, pagal kokius kriterijus turi būti nustatomas atstovavimo byloje neperspektyvumas ar reikalavimo nepagrįstumas. Autorės nuomone, šios įstatymo nuostatos prieštarauja Europos Žmogaus Teisių Teismo precedentinėje teisėje suformuotiems principams. Minėtoje byloje *Aerts .v Belgija* Europos Žmogaus Teisių Teismas vienareikšmiškai pasisakė, kad ne institucijos skiriančios valstybės garantuojamą teisinę pagalbą kompetencija nustatyti teikiamo skundo baigtį bei sėkmingumą, tai yra teismo kompetencija. Atsisakymas suteikti teisinę pagalbą tokiais pagrindais, pažeidžia asmens teisę kreiptis į teismą.

⁷⁶ A.Mowbray. The Creativity of the European Court of Human rights. // Human Rights Law Review. 2005. 5(1). P. 57-79.

⁷⁷ 2005 m. sausio 20 d. įstatymo Nr. X-78 redakcija.

⁷⁸ LR Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas numato, kad valstybės garantuojama teisė pagalba yra – šio įstatymo nustatyta tvarka teikiama pirminė teisinė pagalba ir antrinė teisinė pagalba. Pirminė teisinė pagalba apima teisinės informacijos teikimą, konsultacijas, patarimus dėl ginčo sprendimo ne teismo tvarka, veiksmus dėl taikaus ginčo išsprendimo ir taikos sutarties parengimą. Antrinė teisinė pagalba apima dokumentų rengimą, gynybą ir atstovimą bylose ir kt.

Pvz., Remiantis minėtos *Steel ir Morris* aplinkybėmis, kaip būtų sprendžiamas atstovavimo perspektyvumas susipažinus su bendrovės „McDonald‘s“ bendrovės teismui pateiktais argumentais? Ar atstovavimas tokioje byloje pagal šį įstatymą galėtų būti vertinamas kaip neperspektyvus, jei būtų sudėtinga įrodyti, ar pareiškėjų teiginiai yra teisingi? Juk atstovavimo perspektyvumas yra klausimas į kurį teisingai galima atsakyti tik tada, kai teismas išnagrinėja bylą teisingai, nepažeidžiant Konvencijos reikalavimų. Dėl neapibrėžtumo ir nelankstumo šis įstatymas šį įstatymo nuostata gali būti aiškinama per daug plačiai ir turėti pasekmių, kurios nesuderinamos su Konvencijos reikalavimu užtikrinti teismo proceso teisingumą ir žmogaus teises, suteikiant galimybę jas ginti.

Įstatymo 11 str. 5 d. 3 p. numatoma, kad teismuose nagrinėjamosiose bylose dėl garbės ir orumo antrinė pagalba neteikiama tais atvejais, kai pareiškėjas, nepatyręs turtinės žalos, susijusios su garbės ir orumo gynimu. Situacijoje, analogiškoje nagrinėtai bylai *Steel ir Morris* byloje, kai pareiškėjai garbės ir orumo bylose yra ne ieškovai, o atsakovai, šis Įstatymas teisinės pagalbos nedraudžia. Toks reglamentavimas tikrai yra diskutuotinas ir nesuderinamas su Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika.

Taigi, kritikuotina yra Įstatymo 11 str. 5 d., kurioje numatomi antrinės teisinės pagalbos neteikimo atvejai yra per ne lyg nelankstūs ir kategoriški. Įstatymo įgyvendinamos 2003 m. sausio 27 d. Tarybos direktyvos 2003/8/EB 6 str. suteikia valstybėms tokią teisę, kad kompetentingos institucijos gali spręsti, ar tam tikrais atvejais suteiktina teisinė pagalba, ar ne. Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjas pasirinkimo galimybę pasinaudojo pats, kitoms institucijoms jos nepaliko. *Įstatymą taikančiai institucijai neleidžia spręsti, ar taikyti šioje dalyje išvardytus teisinės pagalbos teikimo apribojimus.* Įstatyme pateikta imperatyvi formuluotė „antrinė teisinė pagalba neteikiama“ nesuteikia atitinkamai institucijai teisės atsižvelgti į konkrečias aplinkybes ir siekiant užtikrinti žmogaus teisių apsaugą, išimtiniais atvejais skirti teisinę pagalbą, net jei Įstatyme yra pagrindas jos neskirti. Rekomenduotina atsisakyti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos atvejų griežto neteikimo sąrašo arba bet tuos kriterijus palikti kaip alternatyvius.

2. 3. Teisės kreiptis į teismą ribojimo pagrindai ir pagrindiniai principai

Europos Žmogaus Teisių Teismas praktikoje dažnai akcentuoja, kad teisė kreiptis į teismą nėra absoliuti - tam tikrais atvejais gali būti ribojama. Byloje *Golder v. Jungtinė Karalystė* Teismas pažymėjo, kad „[...] teisė kreiptis į teismą, mano Teismas, nėra absoliuti. Kadangi kalbama apie teisę, kurią Konvencija pripažįsta, jos neapibrėždama tiesiogine to žodžio prasme, yra galimybė net už tų

*ribų, kurios nužymi bet kurios teisės turinį, nustatyti tam tikrus aiškiai nustatytus apribojimus.*⁷⁹ Tačiau Teismas pažymėjo, kad jis **atsisako sukurti bendrą apribojimų teoriją suderinamą su Konvencija.**

Bendrai kalbant, apie Konvencijoje numatytų teisių ir laisvių ribojimo galimybes, pažymėtina, kad visos Konvencijos garantuojamos teisės skirstomos į absoliučias ir ribojamas. Tuo tarpu Konvencijoje numatytus ribojimo pagrindus sąlyginai galima suskirstyti į bendruosius ir specialiuosius. Prie bendrųjų priskirtume tuos, kurie nepriskiriami kuriai nors vienai Konvencijoje įtvirtintai teisei, o taikomi bendrai visoms teisėms (17 str. – nepiktnaudžiavimas teisėmis; 18 str. – nepiktnaudžiavimo ribojimas; 15 str. – nepaprastosios padėties atveju). Specialieji apribojimai numatyti konkrečiai teisei, paprastai antroje straipsnio, kuriame numatoma teisė dalyje (8 – 11 str. 5 str. ir pan.).

Nagrinėjamos temos atžvilgiu tikslinga pakomentuoti Konvencijos 17 str., kur numatytas bendras **nepiktnaudžiavimo principas**. Konvencijos 17 str. teigiama, kad „*Jokia šios Konvencijos nuostata negali būti aiškinama kaip suteikianti kuriai nors valstybei, grupei ar asmeniui teisę vykdyti kokią nors veiklą ar atlikti kokį veiksmą, kuriais siekiama panaikinti kokias nors šioje Konvencijoje numatytas teises ir laisves ar jas riboti daugiau nei nustatyta šioje Konvencijoje.*“ Šis straipsnis numato bendrąjį draudimą piktnaudžiauti Konvencijoje įtvirtintomis teisėmis. Kita vertus, kaip, pabrėžia Van Dijk šiame straipsnyje numatomas apribojimas yra toks numanomas ir akivaizdus, kad tiesiog nekeičia savo absoliučių teisių esmės ir jų absoliutaus pobūdžio.⁸⁰ *Nepiktnaudžiavimas teise dėl savo akivaizdumo tiesiog gali būti laikomas bendruoju teisės principu.* Tai ypatingai taikoma ir civilinio proceso teisei. Teismo veikla reikalauja daug lėšų ir laiko, moralinės ir psichologinės dalyvių įtampos. Todėl į teismo procesą negalima žiūrėti kaip į žaidimą ar sąskaitų suvedimą. Tiek viešas, tiek privatus interesas reikalauja, kad teismo procesas būtų veiksmingas ir vyktų tik prireikus. Be to visi proceso dalyviai privalo elgtis sąžiningai ir bendradarbiauti esant bet kuriai proceso stadijai.⁸¹ Europos Žmogaus Teisių teismas precedentinėje teisėje yra pažymėjęs, kad galimi teisės kreiptis į teismą ribojimai siekiant užkirsti kelią nepagrįstam bylinėjimuisi⁸² (*angl. vexatious litigants*).

Konvencijos 18 str., numatyta, kad „Pagal šią Konvenciją joje skelbiamų teisių ir laisvių ribojimai netaikomi jokiais kitais pagrindais, išskyrus tuos, kurių siekiant šie apribojimai buvo numatyti.“

⁷⁹ V.Berger. Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. - Vilnius: Pradai. 1997. P. 164.

⁸⁰ Van Dijk., Van Hoof G.J.H. Theory and Practice of the European Convention of Human Rights. – Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1990. P. 574.

⁸¹ E.Laužikas., V.Mikelėnas., V.Nekrošius. Civilinio proceso teisė. I tomas. – Vilnius: Justitia. 2003. P.198.

⁸² Europos Žmogaus Teisių Teismo 1987 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *H. v. Jungtinė Karalystė*. 1987.

Konvencijos 8-11 straipsniuose numatyti apribojimai, nepaisant keleto smulkių skirtumų, yra formuluojami beveik vienodai. Nesunkiai galima išskirti šiuose straipsniuose numatytą apribojimų bendrą loginę struktūrą. **Ribojimo teisėtumas ir pagrįstumas tikrinamas remiantis Europos Žmogaus Teisių Teismo precedentinėje teisėje suformuotu testu.** Visų pirma, šie ribojimai neturi paneigti pačios teisės esmės. Be to ribojimai nebus suderinti su Konvencija jei bus nustatyti a) be teisinio pagrindo; b) be teisėto tikslo; c) bei nebus proporcingi siekiamam tikslui.

Todėl kyla klausimas, kokių pagrindų yra ribojama teisė, kurią „[...] Konvencija pripažįsta, jos neapibrėždama tiesiogine to žodžio prasme [...]“⁸³? Atsakymas pateikiamas Europos Žmogaus Teisių Teismo precedentinėje teisėje, kuri kryptingai plėtojama ta kryptimi, kad ribojimų teisės kreiptis į teismą atžvilgiu, teisingumo ir tikslingumo nustatymo testas yra panašus į tą kuris yra įtvirtintas ir Teismo išplėtotas, nustatant Konvencijos nuo 8 iki 11 str. garantuojamų teisių ribojimo pagrįstumą. Tokia Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika susiformavo palaipsniui. Šios doktrinos apraiškos aptinkamos Teismo bylose dar iki “oficialaus” jos įtvirtinimo *Fayed v Jungtinė Karalystė* byloje. Pirmą kartą teisėtumo ir tikslingumo nustatymo testą, teisės kreiptis į teismą atžvilgiu pasiūlė taisyti teisėjas Martens Europos Žmogaus Teisių Teismo bylos *De Geoffre de la Pradelle v Prancūzija* sprendimo atskirojoje nuomonėje ir toks požiūris, kaip jau minėta galutinai buvo įtvirtintas Teismo byloje *Fayed v Jungtinė Karalystė*.⁸⁴

Byloje *De Geoffre de la Pradelle v. Prancūzija* buvo pripažinta, kad pažeistas Konvencijos 6 str.1 d., tačiau priimto sprendimo argumentai buvo pakankamai neaiškūs, todėl teisėjas Martens atskirojoje nuomonėje detalizavo savo poziciją, kuri vėliau Teismo precedentinėje teisėje įgavo tvirtą pagrindą ir tapo svarbia taisykle. Apibendrinant minėtos bylos sprendime išdėstytus argumentus reikia pastebėti, kad sprendimas buvo grindžiamas tuo, kad pareiškėjas neturėjo veiksmingos ir efektyvios galimybės kreiptis teisminės gynybos, todėl buvo pažeistos Konvencijos 6 str. 1 d. nuostatos. Tuo tarpu, teisėjas Martens bylos sprendimo atskirojoje nuomonėje, pareiškė, kad pareiškėjo atžvilgiu nustatyti apribojimai neatitiko teisės reikalavimų. (*angl. do not meet the requirement of being „in accordance with law“*).

Taigi, teisės kreiptis į teismą ribojimai turi atitikti šiuos reikalavimus:

1. Turėti teisinį pagrindą – ribojimas turi būti „numatytas įstatymo“ (*angl. “Prescribed by law”*; “*in accordance with law*”);
2. Ribojimai nustatomi siekiant teisėto tikslo – ribojimas būtinas „demokratinėje visuomenėje“ (*angl. „Necessary in a democratic society in the interest of .../for the protection of ...“*).

⁸³ V.Berger. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. - Vilnius: Pradai. 1997. P.164.

⁸⁴ R.Clagton., H.Tomlinson. Fair trial rights. – Oxford University press. 2000. P. 78-93.

3. Ribojimai turi būti proporcingi siekiamam tikslui.

1. Ribojimas turi būti „numatytas įstatymo“ - Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad „frazė „numatyta įstatymo“ neapsiriboja tik valstybės nacionaline teise, bet taip pat susiję su „įstatymo kokybe“ (*angl. „quality of law“*), bei reikalavimu suderinti su teisės viršenybės imperatyvu (*angl. „rule of law“*) kuris yra įtvirtinta Konvencijos preambulėje. Šis kriterijus suprantamas labai plačiai.⁸⁵ Pvz., jau minėtoje byloje *De Geoffre de la Pradelle v. Prancūzija*, buvo pažymėta, kad „[...] atsižvelgiant į bylos kontekstą, nustatant apribojimų teisėtumą ir tikslingumą reikia įvertinti atitikimą su teise. Kaip Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad šis kriterijus turi turėti pagrindą nacionalinėje teisėje bet tuo pačiu ir atitikti „įstatymo kokybės“ bei „teisės viršenybės“ imperatyvo reikalavimus. Atsižvelgiant į tai, kokią svarbią reikšmę demokratinėje visuomenėje užima teisė kreiptis į teismą kitoks šio kriterijaus aiškinimas būtų nesuderinamas su teisės kreiptis į teismą prigimtimi.“⁸⁶

Ar nacionalinėje teisėje apribojimai padaryti teisingai, sprendžiama pagal tokius Teismo precedentinėje teisėje suformuotus keturis principus:

- Teismo precedentinėje teisėje, „įstatymas“ (*angl. „law“*) apima tiek rašytinę, tiek nerašytinę teisę. Tačiau kiekvienos valstybės atžvilgiu tai turi skirtingą įtaką. Kas yra „įstatymas“ sprendžiama, pagal kiekvienos valstybės konstitucinę teisę ir šaltinių hierarchiją. Šis principas yra svarbus tuo, kad ***ribojimai turi būti reglamentuojami tinkamu teisiniu lygiu;***
- Pagrindas, dėl kurio yra ribojama tam tikra teisė, taip pat turi būti įtvirtintas teisės aktuose;
- *Ar su tam tikra nuostata asmuo galėjo susipažinti.* (*angl. accessibility requirement*) - teisės aktas kuriuo yra ribojama tam tikra teisė turi būti visuomenei adekvačiai pasiekiamas⁸⁷ t.y. šis reikalavimas siejamas su teisės aktų paskelbimu.
- *Ar nuostata buvo pakankamai aiški, apibrėžta* (*angl. foreseeability requirement*) – šis principas glaudžiai susijęs su anksčiau minėtu ir Teismo praktikoje jie lygiagrečiai taikomi.⁸⁸ Tačiau reikia pažymėti tai, kad šis kriterijus yra kur kas svarbesnis. Problema kyla vertinant ar įstatymo nuostatos buvo pakankamai aiškiai suformuluotos. Juk dar senovės romėnai žinojo principą: *ubi jus incertum, ibi jus nullum*. Todėl labai svarbu išsiaiškinti, kas Teismo laikoma „pakankamai aiškia ir konkrečia nuostata“. Teismas *Silver* byloje, pažymėjo, kad „[...] norma negali būti laikoma „įstatymu“ kol ji nėra išdėstyta pakankamai aiškiai, kad jos pagrindu asmenys galėtų atlikti/neatlikti tam tikrų

⁸⁵ Van Dijk., Van Hoof G.J.H. Theory and Practice of the European Convention of Human Rights. – Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1990. P. 578-580.

⁸⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1992 m. gruodžio 16 d. sprendimas byloje *De Geouffre De La Pradelle v. France*, 1992.

⁸⁷ Pvz. *Silver* byloje Teismas pažymėjo, kad šioje byloje buvo nesilaikyta šio principo, kadangi Taisyklės ir Instrukcijos neatitiko šio kriterijaus, kadangi jos nebuvo paskelbtos (*angl. “were not published”*).

⁸⁸ Van Dijk., Van Hoof G.J.H. Theory and Practice of the European Convention of Human Rights. – Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1990. P. 578-581.

veiksmų.[...] Jis taip pat turi galėti numatyti, konkrečiomis aplinkybėmis protingumo ribose, nukrypimo nuo normos pasekmes“. T.y. šis principas reikalauja, kad visi ***ribojimai turi būti suformuluoti ne abstrakčiai, o tiksliai nurodyti teisės aktuose.***⁸⁹ Įstatymo aiškumas Teismo praktikoje vertinamas tokiais aspektais – įstatymo nuostatų abstrakcijos lygis ir aiškumas teisės normų sistemoje.

2. Ribojimas būtinas „demokratinėje visuomenėje“ - Teismas nuolatos pažymi, kad būtinumas turi būti įtikinamai įrodytas. Būdvardis „būtinus“ turi būti suprantamas, kaip primygtinis visuomenės poreikis, nes Konvencijos pagrindinis tikslas yra nustatyti tarptautinius standartus valstybėms Konvencijos dalyvėms.

3. Proporcingumas siekiamam tikslui - kad ribojimas būtų pateisinamas neužtenka tik teisinio pagrindo bei teisėto tikslo, labai svarbu, kad apribojimų mastas būtų proporcingas siekiamam tikslui. *Proporcingumas turi būti nustatinėjamas kiekvienu konkrečiu atveju atsižvelgiant į ribojamos teisės pobūdį, į siekiamą tikslą bei faktines bylos aplinkybes, be to svarbu išanalizuoti ne tik ribojimo būtinybę, bet ir mastą.*⁹⁰

Kaip jau buvo minėta, plečiamasis aiškinimas naudojamas Konvencijoje įtvirtintų teisių ir laisvių turiniui aiškinti, tačiau ribojimų atveju, priešingai – taikomas ***siaurinamasis aiškinimo metodas.***⁹¹ Byloje *Sunday Times v. Jungtinė Karalystė*, Teismas pabrėžė, kad skleisti informaciją ir teismo nešališkumo apsauga – tai ne du autonomiškai principai, tačiau principas ir jo išimtis, kurį reikia aiškinti siaurinamai. Aiškinant priemonės „būtinumą demokratinėje visuomenėje“, siaurinamasis apribojimų aiškinimas turėtų reikšti, kad apribojimas tėra išimtis iš bendro principo – žmogaus teisės. Nors ir ieškomas tam tikras balansas tarp Konvencijoje įtvirtintos asmens teisės ir laisvės, iš vienos pusės, ir visuomenės ir jos narių intereso iš kitos pusės, šis balansas turėtų būti „atitinkamas“ pagal principo išimties taisyklę.

Nagrinėjant bylas Europos Žmogaus Teisių Teisme, valstybė, prieš kurią pateikta peticija, bei pareiškėjas, kuris yra pateikęs peticiją dėl Konvencijos pažeidimo, turi tam tikrą ***aiškinimo laisvę (angl. margins of appreciation) interpretuojant teisės kreiptis į teismą apribojimus***, tačiau toks jų aiškinimas, kaip ne kartą nurodė Europos Žmogaus Teisių Teismas savo sprendimuose, privalo atitikti šio Teismo aiškinimą, kurio turinys gali keistis priklausomai nuo konkrečios bylos.

⁸⁹ Van Dijk., Van Hoof G.J.H. Theory and Practice of the European Convention of Human Rights. – Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1990. P. 572.

⁹⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1994 m. rugsėjo 22 d. sprendimas byloje *Fayed v. Jungtinė Karalystė*, 1994.

⁹¹ Pettiti L.E., Decex. E., Imbert P.H. La Convention Européenne des Droits de l'Homme: Commentaire article par article. – Paris. Economica. 1999. P. 49.

Kalbant apie apribojimų teisėtumą Konvencijos kontekste minėtina, Komisijos praktikoje taikyta „**numanomų apribojimų**“ (*angl. „inherent limitation“*) doktrina, kurios pagrindinė idėja yra ta, kad be konkrečių tiesiogiai Konvencijos numatytų apribojimo galimybių, egzistuoja tam tikros žmogaus teisių ribos, kurias apibūdina numanomi apribojimai. Skirtingai nei aiškiai išreikšti ribojimai, šie numatomi ribojimai nei paneigia nei apriboja pačios teisės esmės, jie yra tam tikrose teisėse, kaip neatsiejama jų dalis. *Dėl to šie apribojimai nepatenka į Konvencijoje numatytų apribojimų sritį ir jiems netaikomas apribojimų teisėtumo ir tikslingumo testas.* Komisija išplėtojo šią doktriną ypač atsižvelgiant į žmogų turintį specialų teisinį statusą, pvz., sulaikyti asmenys, psichiniai ligoniniai, kareiviai ir valstybės tarnautojai. Šis specialus teisinis statusas, dėl jo turinio suteikia mažiau teisių nei asmenims nepatenkantiems į šios kategorijos asmenų ratą. Europos Žmogaus Teisių Teismas atmetė šią doktriną, kaip nepagrįstą, argumentuodamas, kad tokie ribojimai nesuderinami su Konvencija. Tam tikros teisės gali būti ribojamos tik Konvencijoje numatytais pagrindais ir atvejais, todėl kaip Teismas pažymėjo tokiai doktrinai Konvencijos kontekste „nėra vietos“. Pažymėtina, kad Konvencijoje išvardinti apribojimo pagrindai apibūdinti taip plačiai, kad valstybės turi plačią diskrecijos teisę nustatydamos konkrečius apribojimus, todėl, kaip pastebi teisininkai, „*numatomų apribojimų*“ doktrinos pavyzdžiai iki šiol taikomi praktikoje⁹² Tokia pastaba yra suprantama, kadangi neįmanoma neatsižvelgti į specifinį tam tikrų asmenų statusą, tokių kaip kaliniai, psichikos ligoniniai, kareiviai ir pan. Tačiau Teismo nuomone, tai turėtų būti tik kaip papildoma aplinkybė, vertinant apribojimų teisėtumą ir tikslingumą.

Analogiškus aiškinimo metodus galima pastebėti ir Lietuvos teismuose t.y. kad pagrindinis kriterijus yra teisėtumo ir tikslingumo testas, o ne asmens specialus teisinis statusas. Pvz., Lietuvos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 22 d. nutarime⁹³ buvo pažymėta, kad „[...] krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos santykiai turi savų ypatumų. Atsižvelgiant į šiuos ypatumus įstatymais gali būti nustatyti įvairūs ginčų dėl teisių ir laisvių pažeidimo sprendimo būdai, taip pat ikiteisminė tokių ginčų sprendimo tvarka. Tačiau krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos organizavimo ir karo tarnybos santykių ypatumai negali paneigti asmens konstitucinės teisės kreiptis į teismą dėl pažeistų savo teisių ir laisvių gynimo. Ginčijamo įstatymo 48 str. 2 d. įtvirtinta, jog teismui gali būti paduotas skundas tik dėl teisės aktų nustatytos atleidimo tvarkos pažeidimo. Toks teisinis reguliavimas reiškia, kad kai turi būti arba gali būti nutraukiamos profesinės karo tarnybos ar

⁹² Van Dijk., Van Hoof G.J.H. Theory and Practice of the European Convention of Human Rights. – Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1990. P. 573.

⁹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymo 48 str. 2 d. atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 2002, Nr. 69-2832.

kario savanorio tarnybos sutartys ir (arba) karys atleidžiamas iš tarnybos krašto apsaugos sistemoje, atleistas karys gali kreiptis į teismą tik dėl teisės aktų nustatytos atleidimo tvarkos pažeidimo. Taigi pagal ginčijamą įstatymo 48 str. 2 d. nuostatą, kariui neleidžiama kreiptis į teismą dėl jo atleidimo iš karo tarnybos pagrįstumo. Taip pažeidžiama jo konstitucinė teisė kreiptis į teismą.⁹⁴ Šioje byloje Konstitucinis Teismas padarė išvadą, kad įstatymo 48 str. 2 d. prieštarauja Konstitucijai. Taigi tokiu būdu pažeidžiama asmens teisė kreiptis į teismą.

Pateiksime keletą Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos pavyzdžių – atsisakymas leisti kaliniui pareikšti ieškinį dėl šmeižto ir esminis delsimas neleidžiant kaliniui, siekiančiam inicijuoti procesą dėl sužalojimo, kreiptis juridinės pagalbos, yra laikoma pažeidžiančiu teisę kreiptis į teismą. Tačiau ribojimai, kuriais siekiama užkirsti kelią piktnaudžiauti procesu yra teisėti ir pagrįsti. Europos Žmogaus Teisių Teismas pripažino teisėta nutartį, kuria pralaimėjusiai šaliai buvo uždrausta pradėti procesą negavus teisėjo leidimo apeliacijai. (*angl. "without leave of judge"*). Teismas taip pat pripažino, kad jog prieštarauja 6 str. 1 d. reikalavimams tai, kad, siekiant išvengti ieškinių dėl kompensacijos už nacionalizuotą turtą srauto, pavieniams akcininkams nebuvo suteikta teisė individualiai kreiptis į kompensacinį teismą. Tokia teisė buvo suteikta tik asmenims, kolektyviai atstovaujantiems akcininkams.⁹⁵ Kitas pavyzdys, kai buvo pažeista teisė kreiptis į teismą, galėtų būti, Graikijos įstatymo nuostatos užkertančios teisę vienuoliams kreiptis į teismą dėl jų turtinių teisių gynybos tiesiogiai, reikalaujant, kad vienuolius atstovautų Graikų bažnyčia.⁹⁶

Kitas teisės kreiptis į teismą aspektas, kurį tikslinga paanalizuoti yra finansiniai ribojimai. *Ar galimi tokie ribojimai teisės kreiptis į teismą atžvilgiu pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją?*

Tiek Teismas, tiek Europos Tarybos Ministrų komiteto 1981 m. rekomendacija Nr. R (81)7 „Dėl priemonių, lengvinančių galimybes naudotis teisingumo sistema“, akcentuoja tai, kad teismo mokesčiai sudaro daug kliūčių įgyvendinant teisingumą.

Teismas praktikoje analizuodamas finansinių ribojimų suderinamumą su Konvencija ne kartą yra pažymėjęs, kad finansiniai ribojimai galimi siekiant užkirsti kelią piktnaudžiauti procesu, ar siekiant užtikrinti teisingumo administravimą (*angl. interest of fair administartion of justce*), tačiau bet koku atveju taikomi *ribojimai neturi paneigti pačios teisės esmės*.

⁹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymo 48 str. 2 d. atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 2002, Nr. 69-2832.

⁹⁵ P.Kūris. Lietuva ir Europos Žmogaus Teisių Teismas: visi turime teisę į teisingą bylos nagrinėjimą // Justicija. 1996. Nr. 3, P.11.

⁹⁶ R.Clayton., H.Tomlinson. Fair trial rights. – Oxford university press, 2004. P. 92.

Byloje *Kreuz v. Lenkija* Teismas patvirtino precedentinėje teisėje suformuotą taisyklę, kad Europos Žmogaus Teisių Teismas niekada neatmetė galimybės dėl teisingumo administravimo gali būti nustatyti tam tikri finansiniai ribojimai teisės kreiptis į teismą atžvilgiu. Tačiau iš kitos pusės žvelgiant, tam tikrais atvejais valstybė turi imtis aktyvių veiksmų – suteikti pareiškėjui valstybės garantuojamą teisinę pagalbą arba atleisti nuo žyminio mokesčio, - kadangi priešingu atveju, bus pažeista teisės kreiptis į teismą esmė. *Taigi bendra taisyklė yra, kad finansiniai ribojimai susiję su ieškinio pareiškimu nėra nesuderinami ir per se neprieštarauja Konvencijai.* Ar finansiniai ribojimai užkerta kelią kreiptis į teismą priklauso nuo daugelio aplinkybių t.y. sumos dydžio, pareiškėjo galimybės sumokėti tokius mokesčius, nuo to ar pareiškimas teikiamas pirmos instancijos ar apeliacinės instancijos teismui ir pan. – *tai yra aplinkybės kurių visumą reikia įvertinti, siekiant nustatyti ar tokie apribojimai netrukdo asmeniui teisės kreiptis į teismą.* Šioje byloje Teismas analizuodamas ar nustatyti mokesčiai nepaneigė pačios teisės kreiptis į teismą esmės pažymėjo, kad reikalaujamas žyminio mokesčio dydis yra lygus tuo metu Lenkijoje buvusiam vidutiniam metiniam atlyginimui. Tokia suma, pabrėžė Teismas, žvelgiant iš vidutinio bylininko pozicijų neabejotinai yra akivaizdžiai per didelė, be to teismai sprendami ieškinio priėmimo klausimą neatsižvelgė į pareiškėjo subjektyvią galimybę sumokėti žyminį mokestį.⁹⁷

Apibendrinant, pažymėtina, kad galimi ir su Konvencija suderinami tie ribojimai, kurie nustatyti siekiant teisėto tikslo ir jei apribojimų mastas yra proporcingas siekiamam tikslui.⁹⁸

Lietuvoje, kaip pastebi V.Nekrošius, iki 2003 m. sausio 1 d. galiojusiame CPK žyminis mokestis nebuvo subalansuotas ir protingas. Pati žyminio mokesčio politika buvo gana paini ir neatitiko procesinės logikos dėsnių bei teismo instancijų esmės. Mat CPK buvo numatyta, kad kuo aukštesnėje instancijoje yra nagrinėjama byla, tuo mažesnis mokamas žyminis mokestis. Be to, turtinių ginčų žyminis mokestis buvo 5 proc. ir nebuvo diferencijuojamas. Šios dvi bazinės nuostatos sukėlė problemų. Pirmiausiai žyminio mokesčio mažinimas bylai judant į aukštesnę teismo instanciją reiškė netiesioginį valstybės nepasitikėjimą žemesnės instancijos teismais, asmenų skatinimą skusti teismų sprendimus.⁹⁹ *Tokia pozicija visiškai nesiderina su Konvencijos nuostatomis ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje suformuotais principais, kur aiškiai pasakoma, kad teisė kreiptis į teismą turi būti reali ir efektyvi, tačiau apeliacinio ar kasacinio skundo padavimo atžvilgiu gali būti nustatyti griežtesni*

⁹⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. gegužės 29 d. sprendimams byloje *Kreuz v. Lenkija*, 2001.

⁹⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1997 m. gruodžio 19 d. sprendimas byloje *Brualla Gómez de la Torre v. Ispanija*, 1997.

⁹⁹ V.Nekrošius. Naujasis Civilinio proceso kodeksas ir bendrojo proceso pirmosios instancijos teisme reformos pagrindiniai bruožai. // Teisė. Nr. 44. P. 107.

reikalavimai nei ieškinio padavimo pirmosios instancijos atžvilgiu. Žyminio mokesčio nediferencijavimas neretai užkisdavo kelią pasinaudoti teismine gynyba.

Dabartiniame CPK žyminio mokesčio politika iš esmės atitinka Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje suformuotus principus. Visų pirma, CPK yra įtvirtinta, kad už apeliacinius ir kasacinius skundus mokamas tokio pat dydžio žyminis mokestis, paduodant ieškinio pareiškimą pirmosios instancijos teismui. Antra, numatyta mažesni žyminio mokesčio, mokėtino turtiniuose ginčuose, dydžiai. Be to jie yra diferencijuojami priklausomai nuo ieškinio sumos ir numatoma maksimali mokėtino žyminio mokesčio suma. Taip neabejotinai geriau įgyvendinama žmogaus teisė į teisminės gynybos prieinamumą, ypač kai kalbama apie bylas, kuriose ieškinio suma yra didelė. Svarbios CPK nuostatos yra įtvirtintos ir 83 bei 84 straipsniuose, kurių pagalba siekiama žyminio mokesčio politiką padaryti lankstesnę, kad būtų užtikrinta teisės kreiptis į teismą efektyvumas. CPK 84 straipsnis numato galimybę pareiškėjus atleisti iš dalies ar visiškai nuo žyminio mokesčio. O 84 straipsnis suteikia teismui diskrecijos teisę, atsižvelgiant į asmenų turtinę padėtį, atidėti žyminio mokesčio sumokėjimą.

3. TEISĖ Į TEISINGĄ BYLOS NAGRINĖJIMĄ

3.1. Teisės į teisingą bylos nagrinėjimą turinys pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką

Teisė į teisingą bylos nagrinėjimą pirmą kartą buvo suformuluota JAV teismų, kurie apibendrino tam tikrą teisės normų grupę kaip teisę į sąžiningą teismo procesą. Ilgainiui šis principas tapo visuotinai pripažįstamas ir nekvestionuojamas. Tačiau tai nereiškia, kad teisės į teisingą bylos nagrinėjimą turinys jau galutinai nusistovėjęs ir nekintamas. Priešingai, šio principo turinys bei principinės nuostatos, kurios išreiškia teismo proceso esmę, vystosi iki šių dienų. Evoliucija vyksta lygiagrečiai su socialiniais, politiniais, ekonominiais, kultūriniais, ideologiniais ir kitais pokyčiais.¹⁰⁰ Teisės į teisingą bylos nagrinėjimą principo dinamiškumas turinio atžvilgiu ypač atsispindi Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje.

Prieš pradėdant analizuoti kaip šis principas apibrėžiamas Europos Žmogaus Teisių Teismo precedentinėje teisėje, visų pirma tikslinga apžvelgti, kaip suprantamas teisės doktrinoje. Visuotinai pripažįstama, kad šis principas yra labai platus, apimantis kitus civilinio proceso principus - teisę, kad šalių ginčą turi nagrinėti nepriklausomas ir nešališkas teismas, sudarytas pagal įstatymo nustatytus reikalavimus, teismo posėdžio viešumo, operatyvaus bylos nagrinėjimo, šalių lygiateisiškumo ir kt. civilinio proceso principai.¹⁰¹ *Todėl neatsitiktinai Lietuvos nacionalinės teisės atžvilgiu šio principo formuluotė neįeina į kokios nors konkrečios normos formuluotę, bet įtvirtinta daugelyje normų, kurių visuma sudaro aptariamojo principo turinį.*¹⁰²

Sąvoka „teisė į teisingą bylos nagrinėjimą“ gali suponuoti mintį, kad šiuo principu turima omenį ir objektyvios¹⁰³ (absoliučios) tiesos nustatymas byloje materialiosios teisės prasme. Deja, tokie teiginiai nėra teisingi. Teisėjas įrodymus vertina pagal vidinį savo įsitikinimą, pagrįstą visapusišku ir

¹⁰⁰ D.Jočienė., K.Čilinskas. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos respublikos teisėje. – Vilnius, 2004. P.203.

¹⁰¹ D.Jočienė., K.Čilinskas. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos respublikos teisėje. – Vilnius, 2004. P.204.

¹⁰² Šis principo turinio įvairūs aspektai yra įtvirtinti LR Konstitucijos 5 str. įtvirtinant valdžių padalijimo principą, 109 str. teisėjų ir teismų nepriklausomumą; LR Teismų įstatyme – 3 str.- teisėjų nepriklausomumas, 11 str. Teismų veiklos finansinės ir materialinės garantijos ir kt. įstatymo straipsniai orientuoti į teisėjų finansinį nepriklausomumą; LR CPK II skyriaus straipsniai.

¹⁰³ Teisės doktrinoje proceso požiūriu išskiriama trejopa tiesa – formalioji, materialioji ir objektyvioji. *Formalioji tiesa* reiškia, kad bylą nagrinėjantis teismas, būdamas pasyvus, priima byloje sprendimą tik remdamasis šalių pateiktais įrodymais. Jis negali inicijuoti jokių papildomų įrodymų rinkimo, bylos medžiagos papildymo ir panašiai. *Materialioji tiesa* reiškia, kad teismas yra visiškai arba beveik įsitikinęs priimamo sprendimo teisingumu, t.y. tuo, kad aplinkybės, kuriomis šalys rėmėsi, iš tikrųjų buvo arba jų nebuvo. Teismas tokiam procese yra aktyvus, tačiau derinamas su dispozityvumo principu. *Objektyvioji tiesa* reiškia, kad byloje priimtas sprendimas visiškai atitinka tikrovę ginčijamų aplinkybių atžvilgiu. Ši taisyklė vyrauja baudžiamajame procese. Kalbant apie civilinį procesą, kuriame įgyvendinamas dispozityvumo principas, šios tiesos reikalavimo teismo sprendimui taikymas, kaip dauguma teisininkų pažymi yra neįmanomas.

objektyviu visų bylos aplinkybių, kurios buvo nagrinėjamos teisme proceso metu, aiškinimu, vadovaudamasis įstatymu. *Teisė į teisingą bylos nagrinėjimą, nors ir derinama su siekiu nustatyti materialiąją tiesą byloje, vis dėlto vertintina per procesinės teisės prizmę ir reiškia tinkamą procesą bet kurios stadijos metu.*¹⁰⁴ P.Kūris, taip pat pabrėžia, kad kaismo ar procesas buvo teisingas negalima sutapatinti su klausimu, ar teismo sprendimas yra teisingas. Tokia pozicija išreiškiama ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje. Pvz. D.Gomein, analizuodama Teismo jurisprudenciją institucijų, kurios pagal valstybių nacionalinius įstatymus nėra „teismas“ tikrąja to žodžio prasme atžvilgiu, pažymėjo, kad institucijos, priimančios pirminį sprendimą turi laikytis procesinių reikalavimų, numatytų 6 str. 1 d, arba tokios institucijos sprendimai turi būti peržiūrėti teismo organo, kuris jų laikosi (*Albert ir Le Compte v. Belgija*). Taigi Teismui rūpi ne paprasčiausias asmens nepasitenkinimas teismo sprendimu, o valstybės atsisakymas suteikti jam 6 straipsnyje garantuojamas teises.¹⁰⁵

Skirtingai nei Lietuvos nacionalinėje teisėje, Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje tiesiogiai įtvirtinamas civilinio proceso teisėje visuotinai pripažintas principas, nurodant, kad „byla būtų nagrinėjama teisingai“ (*ang. fair trial*), nedetalizuojant šio principo turinio, be to 6 str. pavadinimas įvardijamas kaip teisė į teisingą bylos nagrinėjimą.

Visų pirma, „teisingo bylos nagrinėjimo“ sąvokos turinį iš dalies galima atskleisti remiantis Konvencijos 6 straipsnio struktūros logine analize. Šiame straipsnyje dominuoja tokie civilinio proceso principai, kaip *teisė į teisingą bylos nagrinėjimą, teisė į bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką, teisė į bylos nagrinėjimą lygybės ir viešumo sąlygomis, teisė į bylos nagrinėjimą nepriklausomame ir nešališkame teisme įsteigame pagal įstatymą*. Kaip pastebi P.Kūris, tai gana apstrakčios sąvokos, tačiau Konvencijos 6 str. 1 d. nėra tokia paprasta: jos normos slepia kur kas svarbesnius dalykus, nei atrodytų iš pirmo žvilgsnio. Nusakydamas šio straipsnio reikšmę, Europos Žmogaus Teisių Teismas yra akcentavęs jog, atsižvelgiant į išskirtinę teisės į teisingą bylos nagrinėjimą svarbą demokratinėms visuomenėms, siauras šio straipsnio nuostatų aiškinimas neatitiktų teisės į teisingą procesą tikslų. Teismas pripažino, kad šiam straipsniui interpretuoti įtaką daro ne tik demokratinių valstybių pripažinti bendrieji teisės principai, bet ir valstybių teismų praktika. Konvencijos 6 str. sukaupia kur kas daugiau teismų praktikos negu bet kuriame kitame straipsnyje.¹⁰⁶

¹⁰⁴ D.Jočienė., K.Čilinskas. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos respublikos teisėje. – Vilnius, 2004. P.204 – 205.

¹⁰⁵ D.Gomein. Trumpas Europos žmogaus teisių konvencijos vadovas. – Vilnius: Europos Tarybos informacijos ir dokumentacijos centras. 1995. P. 27.

¹⁰⁶ P.Kūris. Lietuva ir Europos Žmogaus Teisių Teismas: visi turime teisę į teisingą bylos nagrinėjimą // Justicija. 1996. Nr. 3.P.11.

Kaip suprantamas „bylos nagrinėjimo teisingumas“ pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją? Europos Žmogaus Teisių Teismas laikosi pozicijos *in abstracto*, kadangi tikslaus sąrašo kriterijų apibūdinančių „teisingą bylos nagrinėjimą“ sunku ir neįmanoma pateikti, tai priklauso nuo kiekvienos individualios bylos pobūdžio, nuo proceso eigos ir nuo kitų su tuo susijusių aplinkybių. Visa tai turi būti vertinama norint nustatyti ar bylos nagrinėjimas yra teisingas. Teismo precedentinėje teisėje aiškiai pasisakoma, kad norint nustatyti ar bylos nagrinėjimas yra teisingas - *į procesą reikia žiūrėti kaip į visumą*. Tačiau, analizuojant Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją, kai kuriuos aspektus, kurie prieštarauja „teisingam bylos nagrinėjimui“ *per se*, vis dėlto galima išskirti.¹⁰⁷

Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad civilinio proceso atžvilgiu „*teisė į teisingą bylos nagrinėjimą*“ reiškia, „*teisingos pusiausvyros*“ arba kitais žodžiais tariant šalių lygybės principo užtikrinimą bei realų jo įgyvendinimą. Byloje *Borgers v. Belgija*, Teismas nagrinėdamas, ar ginčijamas procesas išsaugojo gynybos teises ir priemonių lygybės principą, platesnės teisingo proceso sąvokos elementus, pažymėjo, kad „[...]“ pastaroji Teismo jurisprudencijoje patyrė vieną iš svarbiausių evoliucijų, kurios bruožas – didžiulės svarbos suteikimas tikimybėms ir išaugusiam visuomenės jautrumui dėl teisingumo garantijų.“¹⁰⁸

Kitoje byloje *Dombo Beheer B.V. v. Olandija*, Teismas pažymėjo, kad priemonių lygybės tarp šalių reikalavimas „*teisingos pusiausvyros*“ prasme tolygus iš esmės tiek civiliniam, tiek baudžiamajam procesams. Teismas laiko, kad ginčiuose, supriešinančiuose privačius interesus, priemonių lygybė implikuoja būtinybę suteikti kiekvienai šaliai protingą galimybę pristatyti savo bylą – įskaitant įrodymus – tokiomis sąlygomis, kuriomis vienos šalies padėtis nebūtų daug blogesnė už kitos. Taigi nacionalinės institucijos kiekvienu atveju privalo sergėti, kad *nešališko proceso sąlygos būtų gerbiamos*.¹⁰⁹

Konvencijos 6 str. 1 d., apima ne tik „*teisingos pusiausvyros*“ principą, bet ir proceso pagrindinį principą – *rungtyniškumą*, pastarasis garantuoja galimybę susipažinti su kitų proceso dalyvių parengtais dokumentais ar pastabomis ir juos ginčyti. Byloje *Feldbruge v. Olandija*, Teismas pažymėjo, kad procesas nebuvo rungtyniškas, bent jau paskutinėje ir lemiamoje stadijoje - viena vertus, pirmininkas neišklausė ieškovės ir nepasiūlė duoti raštiškus paaiškinimus; antra vertus, jis nesuteikė progos nei pačiai, nei jos atstovui peržiūrėti ir kritiškai įvertinti bylos medžiagą, būtent nuolatinių ekspertų pateiktas išvadas – kurios minimoje byloje buvo nacionalinio teismo sprendimo priėmimo pagrindas. Taigi teismas nesuteikė tinkamu lygiu vienos iš proceso pagrindinių garantijų.

¹⁰⁷ Van Dijk., Van Hoof G.J.H. Theory and Practice of the European Convention of Human Rights. – Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1990. P. 318.

¹⁰⁸ V.Berger. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. – Vilnius: Pradai. 1997.P. 259.

¹⁰⁹ V.Berger. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. – Vilnius: Pradai. 1997.P. 240.

Teisė į teisingą bylos nagrinėjimą taip pat susijusi su *teisė į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą*, nors kaip jau buvo minėta teisės kreiptis į teismą principo realus įgyvendinimas, įpareigoja valstybes suteikti valstybės garantuojamą pagalbą, kai asmuo dėl savo finansinės būklės negali pasisamdyti advokato ir tai sukeltų jam barjerą kreiptis į teismą. Tačiau teisė vesti bylą per advokatą yra svarbi ir iš „teisingo bylos nagrinėjimo“ pozicijų.

Byloje *Petro ir kt. v. Italija* – Teismas pabrėžė, kad *teismo viešumas* pagal 6 str. 1 d., saugo bylos šalis nuo slapto teisingumo vykdymo, o tai yra viena iš priemonių pasitikėjimo teismais išsaugoti ir padeda realizuoti 6 str. tikslą – teisingą procesą.

Apibendrinant Teismo precedentinę pažymėtina, kad ši sąvoka „teisė į teisingą bylos nagrinėjimą“ yra plati ir bylos nagrinėjimo „teisingumas“ nustatomas kiekvienos individualios bylos požiūriu. Teisė į teisingą bylos nagrinėjimą savo turiniu apima pagrindinius civilinio proceso principus. Be to, reikia pažymėti, kad teisės į teisingą bylos nagrinėjimą atžvilgiu negalimi jokie ribojimai. *Ribojimai galimi tik šio principo sudedamųjų dalių atžvilgiu, tačiau žvelgiant į procesą kaip į visumą jis turi būti teisingas.*

3.2. Teismų nešališkumas bei nepriklausomumas

Teisė į teisingą bylos nagrinėjimą reikalauja, kad byla būtų narinėjama nepriklausomame ir nešališkame teisme. *Pagal kokius kriterijus Europos Žmogaus Teisių Teisme nustatomas teismo nepriklausomas?*

Byloje *Stran ir Stratis Andreadis v. Graikija* Teismas konstatavo, jog įstatymo viršenybės principas ir teisingo proceso supratimas prieštarauja bet kokiom įstatymų leidžiamosios valdžios kišimuisi į teisingumą siekiant paveikti teisminį procesą. *Teismas turi būti nepriklausomas tiek nuo vykdomosios valdžios, tiek šalių atžvilgiu.*¹¹⁰ Teismas precedentinėje teisėje suformavo bei išplėtojo tokius „*nepriklausomo teismo*“ kriterijus:

Teismas, tikrindamas „teismo („tribunolo“) nepriklausomumo“ sąlygas, atsižvelgia į tokius aspektus:

1. Teisėjų ar atitinkamos institucijos skyrimo būdą ir rūšį;
2. Terminą, kiek laiko minėti teisėjai ir asmenys eina savo pareigas;
3. Ar yra įtvirtinta įstatyme garantijų sistema, kuri padės minimiems asmenims išvengti išorės įtakos;

¹¹⁰ D.Jočienė., K.Čilinskas. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos respublikos teisėje. – Vilnius, 2004. P.190.

4. Ar teismas gali būti išoriškai vertinamas kaip „nepriklausomas“ pagal posakį *justice must not only done it also be seen to be done*. (Jis ne tik turi toks būti, bet ir atrodyti „nepriklausomas“ iš šalies.)¹¹¹

Klabant apie teisėjų paskyrimo *būdą ir rūšį*, byloje *Campebell ir Fell v. Jungtinė Karalystė* Teismas nurodė, kad teismo nepriklausomumo nepažeidžia vien tas faktas, kad teismo narius skiria vykdomoji institucija. Vykdomosios valdžios dalyvavimas skiriant teisėjus nesuderinamas su Konvencijos nuostatomis, kai nesuderinama valstybėje naudojama teisėjų skyrimo praktika, kaip visuma.¹¹² Iš Teismo precedentinės teisės išplaukia kitas svarbus aspektas, kad paskirtas asmuo vykdytų teisėjo pareigas vien remdamasis savo asmeniniais gebėjimais ir pagal įstatymą jam negali būti duodama jokių nurodymų iš šalies.

Kalbant apie teisėjų paskyrimą, Europos Žmogaus Teisių Teismas kryptingai laikosi pozicijos, kad teisėjai nebūtinai turi būti skiriami iki gyvos galvos, nes trumpas jų kaip teisėjų veiklos laikas taip pat gali būti pateisinamas. Svarbu yra garantijos, kad vykdomoji valdžia nenušalins teismo narių jų įgaliojimų laikotarpiu ir tai turi būti įtvirtinta įstatymuose. Tokios garantijos yra būtinas nepriklausomumo požymis. Išorės įtakos kriterijus, apskritai labai dažnai yra analizuojamas Teismo praktikoje. Teismo nuomone, jei teismo sudėtyje yra asmuo, kuris pagal funkcijas ir teikiamas paslaugas priklauso nuo kurios nors bylos šalies, asmenys dalyvaujantys tokiaame teismo procese, gali suabejoti šio asmens, o kartu ir viso teismo nepriklausomumu.¹¹³

Ar teismas gali būti išoriškai vertinamas kaip „nepriklausomas“ pagal posakį *justice must not only done it also be seen to be done* iliustruoja Teismo byla *Langborger v. Švedija*, kurioje Teismas pažymėjo, kad bylai nagrinėti asmuo turi būti reikiamos kvalifikacijos, ir jei nėra net subjektyvių priežasčių nepasitikėti jo sąžiningumu, svarbu išsaugoti išorinį objektyvios teismo nepriklausomybės ir nešališkumo įvaizdį.¹¹⁴

Kaip Teismo jurisprudencijoje suprantamas teismo nešališkumas?

Europos Žmogaus Teisių Teismas teismo nešališkumą vertina pagal šiuos kriterijus:

1. Teismas turi būti **subjektyviai** nešališkas, t.y. nė vienas teismo narys neturi būti asmeniškai iš anksto nusistatęs priešiška ar būti tendencingas. **Asmeninis nešališkumas yra preziumuojamas, jeigu nėra tam prieštaraujančių įrodymų.**

¹¹¹ D.Jočienė. Lietuvos Respublikos pralaimėtos bylos Europos Žmogaus Teisių Teisme: teisinės pamokos ir ateities perspektyvos. //Tiesės problemos. 2002 Nr. 45. P.62.

¹¹² D.Jočienė., K.Čilinskas. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos respublikos teisėje. – Vilnius, 2004. P.190.

¹¹³ D.Jočienė. Lietuvos Respublikos pralaimėtos bylos Europos Žmogaus Teisių Teisme: teisinės pamokos ir ateities perspektyvos. //Tiesės problemos. 2002 Nr. 45. P.62.

¹¹⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1989 m. birželio 22 d. sprendimas byloje *Langborger v. Švedija*, 1989.

2. Teismas turi būti *objektyviai* nešališkas, t.y. *turi pateikti pakankamas garantijas, pašalinančias kiekvieną su tuo susijusių abejonių*.¹¹⁵

Nustatant teismo nešališkumą yra svarbūs abu kriterijai: nešališkumas turi būti vertinamas subjektyviai, nustatant teisėjo tam tikroje situacijoje asmeninius įsitikinimus taip pat ir objektyviai, įsitikinant ar teisėjas teikė pakankamas garantijas, kad būtų išvengta teisėtų abejonių.¹¹⁶

Šių kriterijų tarpusavio santykį puikiai iliustruoja šios dvi bylos: Byloje *Nortieras v. Olandija*, Teismas priminė precedentinėje teisėje suformuotą taisyklę, kad įtariamojo subjektyvus nerimas, nors ir suprantamas, nėra lemiamas elementas: visų pirma svarbu nustatyti, ar jis gali būti laikomas objektyviai pagrįstas. Byloje *Fey v. Austrija* Teismas nurodė, kad nagrinėjant objektyvųjį teismo nešališkumo elementą, turi būti nustatyta, ar nepaisant teisėjo asmeninio elgesio yra realių faktų, kažkokių išorinių aplinkybių, kurios gali versti abejoti jo nešališkumu.

Kaip pastebi D.Jočienė, didesnių problemų šioje srityje Lietuvoje neturėtų kilti. Teismų nešališkumas ir nepriklausomumas tinkamai reglamentuotas Konstitucijos atitinkamuose straipsniuose, Teismų įstatyme, CPK ir kt. teisės aktuose.

Kalbant apie teisėjų nešališkumo užtikrinimą, tikslinga paminėti paskutines svarbias teisinio reglamentavimo reformas nagrinėjamo klausimo atžvilgiu. H.Daktaro laimėta byla prieš Lietuvą, privertė suabejoti 1964 m. CPK įtvirtintu *kasacinio teikimo institutu*. Nors ši byla parodė baudžiamojo proceso reglamentavimo netobulumus, tačiau analogiškas reglamentavimas buvo ir civilinio proceso teisėje. Sprendime Teismas pažymėjo, kad dėl subjektyvių kriterijų nebuvo pateikta jokių įrodymų, kurie galėtų sukelti dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo tendencingumo. Vertindamas objektyviuosius kriterijus, Teismas pažymėjo, kad demokratinėje visuomenėje yra svarbus žmonių, pirmiausia ginčo šalių pasitikėjimas teismais. Teismas pažymėjo, kad Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkas pateikė kasacinį teikimą to skyriaus teisėjams, paprašius pirmosios instancijos teisėjui, nepatenkintam Apeliacinio teismo sprendimu. Pirmininkas pasiūlė panaikinti apeliacinės instancijos teismo sprendimą ir palikti galioti pirmosios instancijos nuosprendį. Tada tas pats pirmininkas paskyrė teisėją pranešėja ir sudarė kolegiją bylai nagrinėti. Nagrinėjant bylą kasacine tvarka, pirmininko kasacinį teikimą palaikė prokurorai ir pagaliau patenkino Aukščiausiasis teismas. Nors Lietuvos Respublikos Vyriausybė teigė, kad pirmininko vaidmuo apsiriboja tik bešališkos ir nepriklausomos nuomonės apie iškilusius faktų ir teisės klausimų pateikimu, atkreipiant dėmesį į bet kokią priežastį, dėl kurios ginčijamas sprendimas turėtų būti panaikintas. Tačiau Europos Žmogaus Teisių Teismo požiūriu, tokiu būdu pateikiama nuomonė negali būti laikoma neutralia šalių požiūriu.

¹¹⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. balandžio 4 d. sprendimas byloje *Academy Trading Ltd. ir kt. v. Graikija*, 2000.

¹¹⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1989 m. gegužės 24 d. sprendimas byloje *Hauschild v. Danija*, 1989.

Rekomenduodamas priimti ar panaikinti konkretų sprendimą, pirmininkas neišvengiamai tampa teisiamojo sąjungininku arba oponentu. Todėl teismas nurodė, kad kai Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkas ne tik imasi prokuroro vaidmens, bet ir, greta organizacinių ir vadybinių funkcijų, sudaro teismą, negalima pasakyti, kad vertinant objektyviai, egzistuoja pakankamos garantijos, pašalinančios bet kokias pagrįstas abejones dėl neleisto spaudimo buvimo, todėl Teismas pripažino, kad buvo pažeista Konvencijos 6 str. 1 d.¹¹⁷ *Naujame CPK šio instituto jau atsisakyta.*

Teisininkų buvo plačiai kritikuojama *teisėjų nusišalinimo* tvarka įtvirtinta 1964 m. CPK, kuri leido tam tikrais atvejais nušalinimo klausimą spręsti pačiam teisėjui arba teisėjų, kuriems pareikštas nušalinimas, kolegijai. Neabejotina, kad tokia tvarka galėjo kelti nepasitikėjimą bylą nagrinėjančiais teisėjais. Todėl neatsitiktinai, naujame CPK tokios nuostatos jau nebeliko.¹¹⁸

Reikia pastebėti, kad subjektyvaus elemento pažeidimas gali būti nustatomas bet kurioje byloje, tai numatyti iš anksto neįmanoma. Todėl pripažįstama, kad veiksmingai įgyvendinant teisę į nešališką teismą yra labai svarbios kodeksuose numatytos nuostatos dėl teisėjų nusišalinimo ir nušalinimo galimybės ryšium su asmeniniu teisėjo suinteresuotumu bylos baigtimi, jo santykiais su šalimis, funkcijomis per bylos nagrinėjimą. Siekiant išvengti galimų piktnaudžiavimų teise pareikšiant nušalinimus ir užtikrinti operatyvų ir koncentruotą bylos nagrinėjimą, CPK numato, kad nušalinimai turi būti *motyvuoti ir gali būti pareikšti prieš pradedant bylą nagrinėti iš esmės.* Vėliau pareikšti nušalinimą leidžiama tik kai pareiškiantis nušalinimą asmuo nušalinimo pagrindą sužinojo vėliau.¹¹⁹ Analogiškos nuostatos yra įtvirtintos ir kitų Europos valstybių civilinio proceso kodeksuose.

Kalbant apie nušalinimo instituto tikslą ir draudimo piktnaudžiauti procesu uždraudimą, bei jų tarpusavio santykį, minėtina 2003 m. Europos Žmogaus Teisių Teismo byla *Pescador Valero v. Italija*. 1996 m. universiteto mokymo vadovas atleido pareiškėją iš administracinio personalo vadovo pareigų Castilla – la - Mancha universitete. Pareiškėjas siekė teismo šio sprendimo peržiūrėjimo Aukščiausiam Teisingumo Teisme. Byla buvo paskirta teisėjų kolegijai, pirmininkaujant teisėjo J.B.L., ir jis priėmė keletą negalutinių (tarpinių) sprendimų. Sužinojęs, kad teisėjas J.B.L. yra kvietinis profesorius Castilla – la - Mancha universitete, pareiškėjas siekė jį nušalinti. Plenarinė teismo sesija atmetė prašymą remdamasi tuo, kad pareiškėjui buvo žinomi teisėjo profesiniai ryšiai su universitetu ir jis turėjo anksčiau pareikšti nušalinimą. Išnagrinėjęs bylą Aukščiausias Teisingumo Teismas, pirmininkaujamas teisėjo J.B.L., nusprendė, kad pareiškėjo atleidimas buvo teisėtas. Europos Žmogaus Teisių Teismas nagrinėdamas bylą pažymėjo, kad nėra įrodymų, jog teisėjas J.B.L. buvo iš anksto

¹¹⁷ D.Jočienė., K.Čilinskas. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos respublikos teisėje. – Vilnius, 2004. P.190.

¹¹⁸ V.Valančius. Kai kurie naujojo civilinio proceso kodekso bruožai. // Jurisprudencija, 2002, 28(29), P. 198.

¹¹⁹ E.Laužias., V.Mikelėnas., V.Nekrošius. Civilinio proceso teisė. I dalis. – Vilnius: Justitia. 2003. P. 255.

nusistatęs ar šališkas. Be to, pažymėjo, kad P.Valero turėjo teisę manyti, kad jis tiesiogiai ar netiesiogiai susijęs su byla. Pareiškėjas mėgino nušalinti teisėją, tačiau nacionaliniai teismai atmetė skundą nurodydami, kad jam turėjo būti žinomi teisėjo profesiniai ryšiai su universitetu. Europos Žmogaus Teisių Teismas pažymėjo, kad šitaip motyvuodami abu nacionaliniai teismai ir Ispanijos Vyriausybė rėmėsi prezumpcija, kad pareiškėjas žinojo padėtį, nors nebuvo jokių konkrečių jo žinojimo įrodymų. Pareiškėjo abejonių dėl objektyvaus teisėjo J.B.L. nešališkumo klausimu Teismas nurodė, kad teisėjas ir jo oponentai buvo susiję nuolatiniais, artimais profesiniais ryšiais ir teisėjas gaudavo pakankamą nuolatinį atlyginimą. Tokia padėtis teisėtai galėjo kelti baimę vienai iš šalių, kad teisėjas gali būti šališkas. Taigi Teismas nusprendė, kad Konvencijos 6 str. 1 d. nuostatos buvo pažeistos.

V.Valančius analizuodamas teisėjo aktyvumo ir nešališkumo pusiausvyrą, pažymėjo, kad teismo *nešališkumo aspektas glaudžiai siejasi su teisėjo aktyvumo teismo procese problema*. Nes akivaizdu, kad tam tikra dalis atsakomybės už greitą, visapusišką bylos išnagrinėjimą tenka bylą nagrinėjančiam teismui, todėl teismas turi kontroliuoti proceso eigą, šalinti piktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis galimybę, tačiau kartu ir nepažeisti teismo nešališkumo reikalavimo. Būdamas pakankamai aktyvus, teismas negali tapti vienos iš šalių interesų gynėju.¹²⁰ Todėl neatsitiktinai teismo nešališkumo požiūriu, ypač aktualu tai, kad teismas reikalaudamas sąžiningos procesinės elgsenos iš šalių, pats nepasirinktų tokio elgsenos modelio, kuris verstų proceso šalį, arba vieną iš jų, abejoti ar tinkamai laikomasi teismo proceso. CPK įtvirtinta *teismo išaiškinimo pareiga*¹²¹ bylos šalių subjektyviu suvokimu gali būti vertinama labai įvairiai, todėl labai svarbu išlaikyti teismų nešališkumo ir aktyvumo pusiausvyrą. Juolab, kad aktyvus teisėjas Lietuvos civilinio proceso teisėje gana naujas reiškinys. Lietuvos teisininkai kelia klausimą – kokios teismo aktyvumo ribos ir kas jas turi nustatyti – įstatymo leidėjas ar teismas? V.Valančiaus teigimu, „[...]šių ribų nustatymas - sritis, priskirtina jurisprudencijai. Teismų praktika turi suformuluoti aiškius kriterijus, padedančius skirti, kas laikytina tinkama pagalba proceso šaliai, o kas perdėtu teismo aktyvumu, galinčiu kelti abejonių teismo nešališkumu. Sunku įvardyti formulę, tinkančią visais galimais atvejais. Teisėjo elgsena turėtų priklausyti nuo teisenos, bylos pobūdžio, šalies atstovavimo veiksnio bei kitų aplinkybių [...]. Kitaip tariant, teismas turi imtis proceso lyderio vaidmens ir siekti, kad būtų įgyvendinti civilinio proceso

¹²⁰ V.Valančius. Kai kurie naujojo civilinio proceso kodekso bruožai. //Jurisprudencija.28(29). P.199.

¹²¹ Teismo išaiškinimo pareiga apima tokias CPK nuostatas – 138 str. įtvirtintą teismo teisę nustatyti terminą trūkumams pašalinti, atitinkamai paaiškinant kaip tai turi būti padaroma; 159 str. įtvirtintą teismo teisę pateikti klausimus; 161 str. įtvirtintą teismo teisę šalims pasirūpinti atstovavimu; 179 str. – teismo teisę pasiūlyti pateikti šalims papildomus įrodymus; 225 str. – teismo teisę patikslinti šalių pareigą įrodinėti ir kt. CPK straipsniai.

tiksčiai, tačiau negali priverti šalių atsisakyti esminių dispozityvumo principo nuostatų.¹²² Ieškant atsakymų į šiuos klausimus, Lietuvos nacionaliniams teismams kiekvienu konkrečiu atveju tikslinga pasiremti Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje suformuotais nešališko teismo nustatymo kriterijais – vertinant subjektyvųjį ir objektyvųjį aspektus, siekiant nustatyti ar tam tikras teismo veiksmas gali sukelti bylos šalims pagrįstų abejonių dėl teismo šališkumo.

3.3. Saviraiškos laisvės ir teismo nepriklausomumo ir nešališkumo santykis

Dažnai teisėjams kyla problemų, kai nagrinėjant bylas jų eiga pernelyg plačiai nušviečiama visuomenės informavimo priemonėse, nagrinėjamą smulkiai aprašinėja didžiausi šalies dienraščiai, aptaria radijo ir televizijos laidos. Tokiu atveju susiduria ir tarpusavyje konkuruoja dvi konstitucinės teisės – visuomenės teisė žinoti apie vykstantį teismo procesą ir dalyvaujančių šiame procese asmenų teisė į nešališką ir nepriklausomą teismą.¹²³

Nuomonės reiškimo laisvė yra laikoma viena iš svarbiausių sąlygų demokratinės visuomenės raidai bei individo ugdymuisi. Ši laisvė yra svarbi ir kitoms Konvencijoje įtvirtintoms teisėms garantuoti. *Handyside v. Jungtinė Karalystė* byloje Teismas pabrėžė, kad „nuomonės reiškimo laisvė yra viena iš esminių demokratinės visuomenės pagrindinių sąlygų jai ir kiekvienam individui vystytis. Tačiau nacionalinė valdžia gali įsikišti į naudojimąsi saviraiškos laisve jeigu, įsikišimo į žodžio laisvę tikslas yra siekis apsaugoti vieną iš interesų arba vertybių, kurios yra išvardytos Konvencijos 10 str. antroje dalyje.“¹²⁴ Byloje *Kuhnen v. Vokietija* Teismas pažymėjo, kad „žodžio laisvė negali būti naudojama Konvencijos garantuojamų teisių griovimui.“¹²⁵

Dr. Jočienė nuomonės reiškimo laisvės apribojimus, numatytus Konvencijos 10 str. antroje dalyje, skirsto į tris grupes: 1) skirtus apsaugoti viešuosius interesus; 2) skirtus apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves; 3) skirtus garantuoti *teisminės valdžios nešališkumą ir autoritetą*.¹²⁶ Šis grupavimas padarytas remiantis Konvencijoje numatytų ribojimų esme bei prigimtimi, taip pat atsižvelgiant į Teismo jurisprudenciją ir *atskleidžia teisminės valdžios nešališkumo ir autoriteto svarbą, bei galimų ribojimų specifiškumą*.

Byloje *Sunday Times* Teismas nurodė, kad „*Teisminės valdžios nešališkumo ir autoriteto apsauga turi būti suprantama Konvencijos prasme. Šiuo atveju reikia atsižvelgti į Konvencijos 6 straipsnį, kuris įtvirtina esminį Teisės viršenybės principą, ir atlieka pagrindinį vaidmenį*

¹²² V.Valančius. Lietuvos civilinio proceso kodeksas: pirmųjų metų patirtis. // Jurisprudencija. 69(61). P. 56.

¹²³ L.Meškauskaitė. Žiniasklaidos teisė. – Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2004. p. 87-88.

¹²⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1976 m. gruodžio 26 d. sprendimas byloje *Handyside v. Jungtinė Karalystė*, 1976.

¹²⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo byla *Kuhnen v. Vokietija*, 1998.

¹²⁶ L.Meškauskaitė. Žiniasklaidos teisė. – Vilnius: Teisinės informacijos centras. 2004. P. 103-104.

*Konvencijoje.*¹²⁷ Teisminės valdžios nešališkumas, šiuo atveju apima ne tik teisminių institucijų teises, valstybės interesą, bet ir proceso šalių interesus. Teismo manymu „**neįmanoma užtikrinti teismo autoriteto, neapsaugant to, kuris jame dalyvauja ar į jį kreipiasi.**“¹²⁸

Aiškinant šio tikslo taikymo apimtį, Teismas pažymėjo, kad valstybės šiuo atveju neturi neribotos vertinimo laisvės, kadangi tikslas yra gana apibrėžtas ir valstybių turima vertinimo laisvė šiuo klausimu yra mažesnė.¹²⁹

Garsiausia Europos Žmogaus Teisių Teismo byla spaudos laisvės ir teismo nešališkumo klausimu, yra *Sunday Times v. Jungtinė Karalystė*. Šios bylos esmė - viena Anglijos farmakologijos bendrovių pasiekė, kad straipsnio apie medicininį preparatą (*thalidomide*) publikavimas teismo metu būtų uždraustas, siekiant apsaugoti teismų nešališkumą ir autoritetą. Daug nėščią moterų vartojo „Thaidomide“ vaistus ir jie pakenkė vaisiui, todėl nemažai vaikų turėjo įgimtų trūkumų. Nesveikų vaikų tėvai vaistų importuotojams pareiškė ieškinį dėl žalos atlyginimo. Dar nepasibaigus procesui, apie šį įvykį sužinojo spauda. Laikraštis „*Sunday Times*“ plačiai aprašė šią istoriją, tiesiog sukeldamas atsakovų kompaniją. Anglijos teismai pripažino, kad tokie spaudos veiksmai reiškia nepagarbą teismui ir kišimasi į teismo veiklą bei spaudimą jam. Todėl uždraudė „*Sunday Times*“ toliau publikuoti šią medžiagą. Laikraštis kreipėsi į Europos Žmogaus Teisių Teismą ir bylą laimėjo.¹³⁰ Teismas pažymėjo, kad visuomenės interesas žinoti informaciją apie šio medikamento žalingą poveikį buvo svarbesni - „*Visuotinai pripažinta, kad teismai dirba ne vakuume. Jie yra vieta, kurioje sprendžiami nesutarimai, tačiau tai nereiškia, kad negalimas išankstinis ginčo aptarimas specialiuose leidiniuose, spaudoje ar apskritai visuomenėje. [...] Žiniasklaidos priemonėms keliamas uždavinys skleisti tokią informaciją ir idėjas, o visuomenė turi teisę jas gauti.*“¹³¹ Analizuojant klausimą, ar valdžios įsikišimas į žodžio laisvę byloje *Sunday Times v. Jungtinę Karalystę* buvo reikalingas demokratinėje visuomenėje teisminės valdžios nešališkumui garantuoti, Teismas padarė išvadą, kad tokio būtinumo nebuvo. Teismas pažymėjo, kad būdvardis „*būtinas*“ turi būti suprantamas kaip primygtinis visuomenės poreikis. Žodžio laisvė toje situacijoje buvo svarbesnė nei valdžios įsikišimas, siekiant apsaugoti teismų nešališkumą, nes ribojimas nebuvo pagrįstas primygtiniu visuomenės poreikiu ir nenusvėrė visuomenės žodžio laisvės realizavimo intereso.¹³²

Minimoje byloje svarbus dar vienas aspektas – t.y. kaip Teismas vertina „balanso“ tarp skirtingų interesų paiešką. Jis yra pareiškęs, kad šiuo atveju kalba eina „**ne apie pasirinkimą tarp**

¹²⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. balandžio 26 d. sprendimas byloje *Sunday Times v. Jungtinė Karalystė*, 1979.

¹²⁸ Ten. pat.

¹²⁹ Ten. pat.

¹³⁰ V. Mikelėnas. Civilinis procesas. I dalis. – Vilnius, Justitia. 1997. P. 78.

¹³¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. balandžio 26 d. sprendimas byloje *Sunday Times v. Jungtinė Karalystė*, 1979.

¹³² Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. balandžio 26 d. sprendimas byloje *Sunday Times v. Jungtinė Karalystė*, 1979.

dviejų autonomiškų interesų, bet apie principą - saviraiškos laisvę – su išimtimis, kurios turi būti aiškinamos siaurinamai.“¹³³

Teismo jurisprudencija kryptingai plėtojama ta kryptimi, kad ir *teisėjo, kaip asmens atžvilgiu, kritikos atveju taikomi griežtesni reikalavimai*. Bylose *Basfoprd v. Danija* bei *Prager ir Oberschik v. Austrija* Teismas konstatavo, kad *teisėjai ir teismai turi ypatingą padėtį visuomenėje, todėl jų apsauga turi būti stipresnė nei politikų, nes teismų teisėjų reputacijos pažeidimas priverčia susvyruoti visuomenės pasitikėjimą teismine valdžia*. Valstybė privalo užtikrinti balansą tarp pareigos garantuoti teisingą ir nešališką teismą teismo procesą ir spaudos laisvės, bei garantuoti teik žurnalistų, tiek teismo proceso dalyvių teises.¹³⁴

Byloje *Schopfer v. Švedija*¹³⁵ pareiškėjas, advokatas, buvo nubaustas drausmine nuobauda dėl to, kad viešai kritikavo teismo procesą, kuriame jis dalyvavo. Teismas pripažino, kad toks įsikišimas nepažeidė 10 str. Nuomonės reiškimo laisvė galioja ir teisininkams, jie gali viešai diskutuoti dėl teisingumo sistemos funkcionavimo, tačiau jų kritika turi paisyti ribų, kad būtų suderinti du priešingi interesai: asmens teisė gauti informaciją apie teisingumo vykdymą ir teismo nešališkumo išsaugojimas.

Dr. G. Švedas yra išsakęs nuomonę, kurią parėmė nemažai teisininkų, kad Lietuvos Respublikos teismų įstatymą būtina papildyti taisykle, nustatančia galimybę uždrausti spausdinti komentarus ar vertinimus dėl teisme nagrinėjamos bylos iki teismo sprendimo paskelbimo. *Tokia teisė turi būti suteikiama tik teismui ir tik įstatymo numatytais pagrindais, siekiant užtikrinti teisingą ir nešališką teismo procesą. Mėginimai tokias pataisas įvesti buvo nesėkmingi.*¹³⁶ Pažymėtina, kad ši siūlyta spaudos ir teismo tarpusavio santykių reglamentavimo alternatyva iš esmės prieštarauja Europos Žmogaus Teismo praktikai. Byloje *Worm v. Austrija*, Teismas pasakė, kad valstybės neprivalo riboti visų formų viešas diskusijas apie teismo laukiančias (ar juose nagrinėjamas) bylas - „*bendrai pripažįstamas faktas, kad teismai nedirba vakuume [...] neperžengiant ribų, kurios nustatytos, kad apsaugoti tinkamą teisingumo administravimą, teismo sprendžiamų bylų aptarimas ir komentavimas prisideda prie teismų viešumo principo ir todėl yra visiškai suderinamas su 6 str. 1 d. reikalavimu, kad teismo posėdžiai būtų vieši.*“¹³⁷ Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas 20 str. numato, kad „neleidžiama skleisti informacijos, pažeidžiančios nekaltumo prezumpciją bei *kliudančios teisminės valdžios nešališkumui. Įstatymų nustatytais atvejais ir tvarka teismas gali apriboti vertinimų bei komentarų, susijusių su teisme dar neišnagrinėta byla bei galinčių turėti įtakos teismo*

¹³³ Ten. pat.

¹³⁴ L.Meškauskaitė. Žiniasklaidos teisė. – Vilnius:Teisinės informacijos centras. 2004.P. 89.

¹³⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1998 m. gegužės 20 d. sprendimas byloje *Schopfer v. Švedija*, 1998.

¹³⁶ L.Meškauskaitė. Žiniasklaidos teisė. – Vilnius:Teisinės informacijos centras. 2004.P. 88.

¹³⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1997 m. rugpjūčio 29 d. sprendimas byloje *Worm v. Austrija*, 1997.

*nešališkumui ir nepriklausomumui, skleidimą visuomenės informavimo priemonėse.*¹³⁸ Įstatymų leidėjas pasirinko kitą poziciją – nustatydamas bendrą taisyklę, kad komentuoti teismo procesą galima, išskyrus numatytas išimtis. Toks reguliavimas atitinka Konvencijos ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką.

Pagal Teismo išnagrinėtas bylas galima daryti išvadą, kad tokiose bylose siekiama suderinti dvi teises: teisę skleisti įsitikinimus ir teisę į nešališką teismą bei siekiama išlaikyti proporcingumo principą. Be to, iš aptartų bylų galime spręsti, kad teismų veiklos kritika yra leistina, jei siekiama objektyviai suteikti informaciją apie teismų veiklą ir juose nagrinėjamas bylas, kuri domina visuomenę, tačiau neperžengiant tokios kritikos ribų: vienpusiškai negatyvi ir priešiška pateikta informacija gali duoti nepagrįstą pagrindą visuomenei prarasti pasitikėjimą teismais. Iš kitos pusės žvelgiant, pažymėtina, kad teismų veiklos viešumas didina visuomenės pasitikėjimą teismais ir yra vienas iš svarbiausių teisės principų, vis dėlto kartais viešumas gali pakenkti teisingam bylos ištyrimui.

3.4. Viešumo principo turinys Europos Žmogaus Teismo praktikoje

Kaip ne kartą yra pažymėjęs Europos Žmogaus Teisių Teismas, *teisingas teismo procesas yra vienas iš demokratinės visuomenės fundamentaliųjų principų, o viešumas – vienas šio tikslo garantavimo būdų, teikiančių galimybę išlaikyti pasitikėjimą teismais.*

Teismo proceso viešumas yra kanceliarinio uždaro, slaptumo priešybė. Teisės doktrinoje viešumo principas dalijamas į dvi dalis: pirma, viešumas šalių ir kitų dalyvaujančių byloje asmenų atžvilgiu ir skiriamas nuo proceso, antra, viešumas visuomenės atžvilgiu. Viešumas šalių ir kitų dalyvaujančių byloje asmenų atžvilgiu reiškia jų teisę asmeniškai ir tiesiogiai dalyvauti procese nagrinėjant bylą, t.y. būti akivaizdoje ir dalyvauti byloje teismui atliekant visus procesinius veiksmus, išskyrus sprendimo ar nutarties priėmimą, taip pat teisę susipažinti su visa bylos medžiaga, o viešumas visuomenės atžvilgiu, reiškia visuomenės teisę dalyvauti jame, gauti ir skelbti informaciją apie bylos nagrinėjimą. Teismo proceso viešumas apima ir teismo sprendimo viešą paskelbimą.¹³⁹

Teisės doktrinoje visuotinai pripažįstama, kad *viešo bylos nagrinėjimo atveju apsaugomi ne tik bylos šalių interesai, bet ir visuomenės interesai: tuo užtikrinamas pasitikėjimas teisingumu.* Tokios pozicijos laikosi ir Europos Žmogaus Teisių Teismas, kuris ne kartą yra pažymėjęs, kad viešo proceso tikslas – apsaugoti bylos šalis nuo slapto teisingumo vykdymo, kurio negalėtų stebėti visuomenė. Šis principas – vienas iš būdų, teikiančių galimybę išlaikyti pasitikėjimą teismais. Teisingumo vykdymą padarydamas matomą visuomenei, viešumas prisideda prie Konvencijos 6 str. 1 d. tikslo – teisingo

¹³⁸ Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas. // Žin., 2000, Nr. 75-2272.

¹³⁹ J.Kapočiūtė. Ar viešumo principas suponuoja tikrąjį viešumą? // Teisės apžvalga. 2001. Nr. 5. P.61.

proceso – pasiekimo, kurio laidavimas yra ir vienas demokratinės visuomenės fundamentaliųjų principų.

Kaip jau buvo minėta, viešas bylos nagrinėjimas saugo ne tik šalių interesus, bet tuo pačiu yra užtikrinama viešojo intereso apsauga: užtikrina „*justice must not be done, but must also be seen done.*“

Šis principas taip pat nėra absoliutus - Konvencijos 6 str. 1 d. tiesiogiai numato galimybę riboti šį principą. Be to, pažymėtina, kad šio principo atžvilgiu Teismo jurisprudencija yra labai plati, apimanti įvairius aspektus, todėl šiame darbe toliau *bus aptariami, tik kai kurie viešumo aspektai, kurie yra aktualūs Lietuvos civilinio proceso teisės atžvilgiu.*

Kaip jau buvo minėta, teisės doktrinoje viešumo principas dalijamas į dvi dalis: pirma, viešumą šalių ir kitų dalyvaujančių asmenų atžvilgiu, antra viešumą visuomenės atžvilgiu. ***Viešumas šalių ir kitų byloje dalyvaujančių asmenų atžvilgiu reiškia jų teisę asmeniškai ir tiesiogiai dalyvauti procese nagrinėjant bylą***¹⁴⁰ t.y. „teisę būti akivaizdoje ir dalyvauti byloje teismui atliekant visus procesinius veiksmus, išskyrus sprendimo ar nutarties priėmimą, taip pat teisę susipažinti su visa bylos medžiaga.“¹⁴¹ Kalbant apie viešumo principo turinį šiuo aspektu, negalima pamiršti, kad šis principas glaudžiai susijęs su kitais proceso principais, tokiais kaip žodiškumo ir rungtyniškumo. Glaudų rungimosi ir viešumo principo turinį nurodė Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Ludi v. Šveicarija*. Sprendime Teismas pabrėžė, kad pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį, bus tvirtai laikomais nuomonės, kad įrodymai iš esmės turi būti pateikiami per viešą teismo posėdį, norint sukelti rungimosi ginčus. Teismas akcentavo, kad viešumas teisme – tai rungimosi proceso paskata ir garantija.¹⁴² ***Trumpai tariant, viešumo principas laiduoja šalims jų tiesioginį dalyvavimą, o rungimosi ir žodiškumo principai tarsi nurodo, kaip tas dalyvavimas turi vykti: šalys žodžiu ir rungtyniškai pateikia paaiškinimus, prašymus ir pan.*** Tačiau viešumo principo negalima suabsoliutinti, Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad siekiant operatyvesnio bylų nagrinėjimo galimas rašytinio ir žodinio proceso derinimas ir tai bus suderinama su Konvencijos 6 str. 1 d.

Europos Žmogaus Teisių Teismas kryptingai laikosi pozicijos, kad *šalys turi teisę bent į vieną viešą bylos nagrinėjimą*, t.y. nagrinėjimą pirmosios instancijos teisme, tuo tarpu apeliacijos ar kasacijos atveju, viešumas tampa jau ne bendra taisykle, o greičiau išimtimi iš bendros taisyklės.

Byloje *Axen v. Vokietija*, Teismas pažymėjo, kad Federalinis Teismas, kuris nagrinėja tik teisės klausimus, nepažeidė Konvencijos, be viešo posėdžio atmesdamas prašymą peržiūrėti bylą ir

¹⁴⁰ E.Laužias., V.Mikelėnas., V.Nekrošius. Civilinio proceso teisė. I dalis. – Vilnius: Justitia. 2003. P. 58.

¹⁴¹ P.Rasimavičius. Tarybinė civilinio proceso teisė. –Vilnius. 1983. P.14.

¹⁴² V.Berger. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. – Vilnius: Pradai. P. 101.

padarydamas apeliacinio teismo sprendimą galutinį. **Svarbus yra Konvencijos 6 str. 1 d. saugomas tikslas o ne jo forma**, ir viešo posėdžio buvimas pirmosios ir apeliacinės instancijos teismuose šį tikslą laidavo.¹⁴³ Byloje *Stuter v. Šveicarija* Teismas pažymėjo, kad žodinio bylos nagrinėjimo nebuvimas Kasaciniame teisme, kuriame pagal įstatymą jis ir nėra reikalaujamas ir teismas nesprenė šios konkrečios bylos iš esmės, t.y. nesprenė atsakomybės klausimo, o atmetė skundą, kuri buvo paduota tik teisės klausimais, nėra Konvencijos 6 str. pažeidimas.¹⁴⁴ Tuo tarpu byloje, *Le Compte, Van Leuven ir De Meyere v. Belgija* – Teismas taip pat pabrėžė, kad yra itin svarbu, ar teismas peržiūri tik teisinius klausimus, ar sprendžia taip pat ir faktų bei sankcijos proporcingumo klausimus. Kadangi šie klausimai apeliacinėje instancijoje buvo peržiūrėti be viešo posėdžio, tai yra rimtas Konvencijos pažeidimas.¹⁴⁵

Kaip parodė kitų valstybių praktika bei Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, rašytinio ir žodinio bylos nagrinėjimo formų protingas derinimas padeda įgyvendinti žmogaus teisę, kad jo byla būtų išnagrinėta per protingą laiką. Lietuvos dabartiniame CPK įtvirtinta, kad pagrindinė proceso *pirmosios instancijos* teisme forma yra žodinė, tačiau numatomos ir išimtys. Pvz., rašytiniai įrodymai teismo posėdyje nėra skaitomi, jeigu šalys su jų turiniu susipažino iki teismo proceso pradžios, numatoma rašytinio pasirengimo teismui nagrinėjimui galimybė arba rašytinio bylos nagrinėjimo galimybė jei dėl to susitarė bylos šalys ir kt. *Apeliacinis procesas* paprastai vyksta žodinio proceso tvarka, kartu įtvirtinant rašytinio bylos nagrinėjimo galimybę, jei to apeliaciniame skunde prašo apeliantas, ir tokiame nagrinėjimui neprieštarauja kiti byloje dalyvaujantys asmenys. Pageidavimą, jog byla būtų nagrinėjama rašytinio proceso tvarka, apeliantas privalo nurodyti apeliaciniame skunde, kuris išsiunčiamas byloje dalyvaujantiems asmenims. Jie turi galimybę susipažinti su tokiu apelianto pageidavimu ir atsiliepimuose į apeliacinį skundą išreikšti savo poziciją dėl rašytinio bylos nagrinėjimo. Jei byloje dalyvaujantys asmenys atsiliepimuose į apeliacinį skundą savo nuomonės dėl rašytinio bylos nagrinėjimo nepareiškia arba atsiliepimo nepateikia, turėtų būti laikoma, jog jie rašytiniam bylos nagrinėjimui neprieštarauja. Tačiau net tokiu atveju apelianto pageidavimas nėra privalomas apeliacinės instancijos teismui, kuris, manydamas, jog tai reikalinga, turi teisę skelbti žodinį bylos nagrinėjimą. Be to, apeliacinės instancijos teismas turi galimybę neskelbti žodinio bylos nagrinėjimo tais atvejais, jei nustatomi absoliutūs negaliojimo pagrindai ar kitos CPK 321 str. išvardintos aplinkybės.¹⁴⁶ Tuo tarpu CPK 356 str. numato bendrą taisyklę, kad *kasacinė byla* nagrinėjama rašytinio proceso tvarka ir tik nusprendus, kad tai yra būtina, teisėjų kolegija paskiria

¹⁴³ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Axen v. Vokietija*.

¹⁴⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Stuter v. Šveicarija*.

¹⁴⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Le Compte, Van Leuven ir De Meyere v. Belgija*.

¹⁴⁶ G.Ambrasaitė. Apeliacinis procesas: pagrindinės Civilinio proceso kodekso naujovės. // Jurisprudencija, 2003, t. 37(29), P.13.

žodinį nagrinėjimą. Taigi šiuo atveju galioja atvirkštinė taisyklė – bendra taisyklė yra rašytinis bylos nagrinėjimas. *Tokia CPK numatyta rašytinio ir žodinio bylų nagrinėjimo pozicija iš esmės atitinka Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje suformuotą principą, kad šalys turi teisę bent į vieną viešą bylos nagrinėjimą, t.y. nagrinėjimą pirmosios instancijos teisme, tuo tarpu apeliacijos ar kasacijos atveju, viešumas tampa jau ne bendra taisykle, o greičiau išimtimi iš bendros taisyklės.*

Kitas viešumo principo aspektas - ***viešumas visuomenės atžvilgiu reiškia visuomenės teisę dalyvauti jame gauti ir skelbti informaciją apie bylos nagrinėjimą.*** Taigi teismo proceso viešumas reiškia, kad teismo posėdžio salėje gali dalyvauti kiekvienas šešiolikos metų sulaukęs asmuo, nebent teismas motyvuota nutartimi savo arba šalių prašymu skiria uždara bylos nagrinėjimą. Posėdžio arba teismo nagrinėjimo viešumas apima ir teismo sprendimo viešą paskelbimą. Drąsiai galima teigti, kad viešumo principas plačiaja prasme yra daugialypis. Jis apima:

- Teismo posėdžio viešumą;
- Viešą sprendimo paskelbimą;
- Teismo medžiagos viešumą bei prieinamumą.

Plačiau panagrinėsime, kai kuriuos teismo proceso viešumo aspektus iš Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos pozicijos.

Konvencija numato galimybę bylas nagrinėti neviešame posėdyje, tačiau nepateikia baigtinio sąrašo atvejų, kada gali būti nesilaikoma teismo posėdžio viešumo principo ir palieka valstybės interpretavimo laisvę, kada gali būti pateisinamas viešumo principo atsisakymas. Lietuvos CPK numato, kad uždaras posėdis gali būti skiriamas, siekiant apsaugoti žmogaus asmeninio ar šeimyninio gyvenimo slaptumui apsaugoti, taip pat jeigu viešai nagrinėjama byla gali atskleisti valstybės, profesinę ar komercinę paslaptį.¹⁴⁷ Toks reglamentavimas iš esmės atitinka Konvencijos reikalavimus ir Teismo jurisprudencijoje suformuotus principus.

Pažvelgsime į viešumo principą iš kitos pusės – ***Ar kai Konvencijoje ar nacionaliniuose teisės aktuose yra numatyti pagrindai bylai nagrinėti uždare teismo posėdyje, šalys gali prašyti teismo, kad byla būtų nagrinėjama viešame teismo posėdyje?***

Šiuolaikinis požiūris į viešą bylos nagrinėjimą civilinių bylų atžvilgiu buvo išdėstytas byloje B. ir P. v. Jungtinė Karalystė. Pareiškėjai buvo tėvai, kurių vaikai gyveno su motinomis. Abu pareiškėjai kreipėsi į teismą, kad sūnų gyvenamoji vieta būtų paskirta su jais. Pareiškėjai reikalavo, kad teismo procesas būtų viešas, bet pageidavimas buvo atmestas remiantis „Vaikų aktu“ (*angl. Children act*), kuris nustatė prezumpciją, kad tokio pobūdžio bylos privalo būti nagrinėjamos uždare teismo

¹⁴⁷ Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksas. // Žin., 2002. Nr. 36 – 1340.

posėdyje. Pareiškėjai teigė, kad tokia prezumpcija pažeidžia Konvencijos laiduojamą teisę į viešą bylos nagrinėjimą. Nagrinėjant bylą bei sprendžiant klausimą ar valstybės gali nustatyti išankstines išimtis iš viešo bylos nagrinėjimo principo Teismo nuomonė išsiskyrė. Bet Teismo dauguma pasisakė, kad: „[...] Teismas pripažįsta, kad Konvencijos 6 str. 1 d. nustato bendrą taisyklę civilinių bylų nagrinėjimo atžvilgiu, kad jos turi būti nagrinėtinos viešai, bet tai nereiškia, kad nesuderinama su Konvencija tokia valstybės narės pozicija, kad tam tikrai bylų kategorijai nustatomas neviešas bylų nagrinėjimas kaip išimtis iš bendros taisyklės vardan teisėto tikslo.“ Žvelgiant iš tokios perspektyvos Teismas pripažino, kad nebuvo pažeista teisė į viešą bylos nagrinėjimą.¹⁴⁸

Kitas aspektas, kurį plačiau panagrinėsime, tai viešas teismo sprendimo paskelbimas - *kaip viešumo principas pasireiškia teismo sprendimo viešu paskelbimu?*

Byloje *Preto ir kt. v. Italija* pareiškėjas skundėsi, kad Kasacinio teismo sprendimas nebuvo viešai paskelbtas. Teismas pažymėjo, kad „kalbant apie viešų sprendimų nebuvimą daugelis susitariančiųjų valstybių nuo seno šalia sprendimų skaitymo balsu naudoja kitas priemones, paviešinančias jų teismo sprendimus. Teismas mano, kad Konvencijos redaktoriai negalėjo, neįvertinti šios aplinkybės, ir nemano, kad turėtų pasirinkti pažodinį aiškinimą: „sprendimo“ viešumo formą, numatytą valstybės atsakovės vidaus teisės, reikia vertinti atsižvelgiant į proceso, apie kurį kalbama, ypatumus ir 6 str. 1 d. tikslą ir objektą. Turėdamas omeny visą procesą, Teismas nagrinėja Kasacinio teismo vaidmenį jame. Tas vaidmuo apsiribojo apeliacinio sprendimo teisiu nagrinėjimu. Kasacinis teismas galėjo tik atmesti skundą arba jį kasuoti su persiuntimu teisėjui, sprendžiančiam bylą iš esmės. Išnagrinėjus bylą buvo pasirinkta atmesti skundą, Venecijos apeliacinio teismo sprendimas yra galutinis ir R.Pretto situacija nepasikeitė. Beje jei, skundo atmetimas nebuvo viešai posėdyje paskelbtas, kiekvienas asmuo galėjo susipažinti su sprendimu arba gauti kopiją sekretoriato. Taigi tai, kad sprendimas nebuvo viešai paskelbtas, nepažeidė 6 str. 1 d. reikalavimų. (toks Teismo sprendimas buvo priimtas vienbalsiai.)¹⁴⁹

Byloje *Sutter v. Šveicarija* Teismas išaiškino, kad kasacinio teismo sprendimo neperskaitymas balsu nepažeidė Konvencijos reikalavimų, kadangi kiekvienas suinteresuotas asmuo gali perskaityti arba gauti bylos sprendimo kopiją teisme, be to, patys svarbiausi teismo sprendimai yra publikuojami oficialiuose leidiniuose ir taip yra garantuojama pakankama visuomenės kontrolė. Teismas pabrėžė, kad pažodinis Konvencijos taikymas yra per griežtas, norint pasiekti šį Konvencijos tikslą.¹⁵⁰

¹⁴⁸ A.R. Mowbray. The Development of Positive Obligations under the European Conventions on Human Rights by the European Court of Human Rights. – Oxford – Portland Oregon, 2004. P. 104 -105.

¹⁴⁹ V.Berger. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. – Vilnius: Pradai. 1997.P. 261-262.

¹⁵⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Sutter v. Šveicarija*.

Byloje *Axen v. Vokietija* Teismas nusprendė, kadangi 6 straipsnyje įtvirtinto viešo sprendimo paskelbimo tikslas – visuomenės kontrolė – buvo laiduotas visame bylinėjimosi procese, nes tiek pirmos instancijos, tiek apeliaciniame teisme posėdžiai buvo vieši ir sprendimai buvo perskaityti garsiai, tai ta aplinkybė, kad Kasacinis teismas tik išsiuntė asmenims sprendimą be jo perskaitymo balsu, teisme nesudaro Konvencijos pažeidimo.¹⁵¹

Apibendrinat Teismo praktiką nagrinėjamu klausimu, pažymėtina, kad viešumo reikalavimas siejamas su viešu teismo sprendimo paskelbimu. Reikalavimas sprendimą paskelbti viešai negali būti ribojamas ir yra taikomas net tada, kai bylos nagrinėjimas buvo uždaras. Tačiau Europos Žmogaus Teisių Teismo nuomone, viešumo reikalavimas neturi būti aiškinamas pažodžiui laikant, kad sprendimas visada turi būti perskaitytas balsu. Pakanka taikyti kurią nors vieną tinkamą viešumo formą.

Išanalizavus Lietuvos CPK galima daryti išvadą, kad Lietuvos įstatymai viešo sprendimo paskelbimo reikalavimui nenusižengia. CPK 9 str. numatyta, kad visais atvejais teismo sprendimo rezoliucinė dalis skelbiama viešai, išskyrus bylas dėl įvaikinimo. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 39 str. numato, kad įstatymų nustatytais atvejais teismo sprendimas skelbiamas visuomenės informavimo priemonėse. Teismų tarybos nustatyta tvarka Nacionalinė teismų administracija viešai skelbia bylose, turinčiose viešąjį interesą, priimtus ir įsiteisėjusius apygardų administracinių teismų, apygardų teismų ir Apeliacinio teismo sprendimus, nuosprendžius, nutarimus ir nutartis, uždaruose teismo posėdžiuose priimtų sprendimų, nuosprendžių, nutarimų ir nutarčių rezoliucines dalis, išskyrus atvejus, kai tai draudžia įstatymai. Aukščiausiojo Teismo biuletenyje bei interneto tinklapyje skelbiami šiame Įstatyme nustatyti Aukščiausiojo Teismo nutarimai ir nutartys.¹⁵² Visais atvejais teismų sprendimai, nutarimai ir nutartys skelbiami nepažeidžiant asmens duomenų apsaugos, valstybės, tarnybos, komercinės, profesinės ir kitų įstatymų saugomų paslapčių apsaugos reikalavimų, taip pat laikantis kitų įstatymuose numatytų apribojimų ir draudimų. Tokia įstatymo leidėjo pozicija visiškai atitinka Konvencijos nuostatas bei Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją.

3.5. Teisė į bylos nagrinėjimą „per įmanomai trumpiausią laiką“

Kaip pastebi D.Jočienė, kitas ypač aktualus ir tuo pačiu problemiškas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies – teisės į teismą per kuo trumpiausią laiką – taikymas. Jis be galo svarbus, įgyvendinant kiekvieno asmens teisę į nepriklausomą ir nešališką teismą. Teisminio nagrinėjimo terminų problema, kuri Europos Žmogaus Teisių Teismo įvardijama kaip „sisteminė“ visų valstybių problema, labai

¹⁵¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Axen v. Vokietija*.

¹⁵² Lietuvos Respublikos teismų įstatymas.// Žin., 2002, Nr. 17-649.

apkrauna Europos Žmogaus Teisių Teismo darbą.¹⁵³ Lietuva daugiausia susiduria su ikiteisminio tyrimo bei baudžiamojo proceso terminų problema, tačiau tai dar nereiškia, kad civilinio proceso atžvilgiu bylų nagrinėjimo terminai yra „protingi“.

Dabartinis CPK atspindi socialinio proceso modelio bruožus, be to yra tiesiogiai įtvirtintas vienas iš civilinio proceso tikslų – kuo greitesnis teisinės taikos tarp šalių atkūrimas; koncentracijos principas bei visa eilė teisės normų skiriamų užtikrinti proceso operatyvumą.

Konvencijos 6 str. 1 d. „įmanomai trumpiausio laiko“ reikalavimo tikslas yra garantuoti, kad *teismo sprendimas būtų priimtas per protingą laiką ir priėmus teismo sprendimą sugrąžinti bylos šalims teisinį tikrumą*.

Nuo kada Europos Žmogaus Teisių Teismas pradeda skaičiuoti protingo bylos nagrinėjimo terminą?

Civilinių bylų atžvilgiu, terminas skaičiuoti pradedamas nuo to momento kai iškeliamą byla. Jei byla buvo nagrinėta iki teismine tvarka, tai ikiteisminis nagrinėjimas įskaičiuojamas į visą bylos nagrinėjimo trukmę, jei bylos nagrinėjimas sustabdomas terminas taip pat įskaičiuojamas. Byloje *Koning v. Vokietija* Teismas nagrinėdamas ar bylos nagrinėjimo trukmė buvo „protinga“ pažymėjo - „kadangi pareiškėjas neturėjo galimybės kreiptis į kompetentingą teismą, kol ginčijamų administracinių aktų teisėtumas ir tikslingumas nebuvo patikrintas vidinės kontrolės tvarka viešojo administravimo institucijose. Esminė ilgo proceso trukmės priežastis buvo Administracinio teismo elgesys nagrinėjant bylą. Taigi reikalavimas išnagrinėti bylą per protingą terminą buvo pažeistas.“¹⁵⁴ Todėl tikslinga paminėti CPK 26 str. 2 d., kurioje įtvirtinama nuostata, kad „jeigu byloje vienas iš pareikštų reikalavimų yra susiję su individualaus pobūdžio administraciniu teisės aktu, kurio teisėtumas ginčijamas šioje byloje, tai bendrosios kompetencijos teismas, nagrinėdamas bylą, joje išsprendžia ir tokio akto teisėtumo klausimą.“¹⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas praktikoje atkreipė dėmesį į tai, kad bendrosios kompetencijos teismų kompetencija, kaip platesnė pagal savo pobūdį, turi apimti ir tuos atvejus, kai ginčas nėra grynai administracinio pobūdžio. „Bendrosios kompetencijos ir administracinių teismų kompetencijos atribojimas yra susijęs su viešu interesu, nes nuo šio klausimo sprendimo priklauso, ar bus užtikrinta žmogaus teisė į operatyvų teismo procesą, kurią garantuoja Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 str. 1 d. Todėl normos, reglamentuojančios rūšinį teisingumą, privalo būti aiškinamos ir taikomos atsižvelgiant į piliečių interesus. Pagal Konstitucijos 5 straipsnį valdžios įstaigos, taigi ir teismų sistema, privalo tarnauti

¹⁵³ D.Jočienė., K.Čilinskas. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos respublikos teisėje. – Vilnius, 2004. P.213.

¹⁵⁴ Viešasis administravimas ir privatūs asmenys. Mokslinis redaktorius. V.Valančius. – Vilnius, Justitia. 2004. P.74 – 75.

¹⁵⁵ Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksas. // Žin., 2002. Nr. 36 – 1340.

žmonėms. Todėl bendrosios kompetencijos atribojimo klausimas turi būti sprendžiamas tokiu būdu, kuris yra labiausia priimtinas žmonėms ir užtikrintų Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 str. 1 d. garantuotą žmogaus teisę į operatyvų teismo procesą. „Šis principas leistų visą ginčą išspręsti bendrosios kompetencijos teisme, dirbtinai neskaidant ginčo į atskirus elementus ir nenagrinėjant šių atskirų elementų skirtingų sistemų teismuose. Toks principas leistų ne tik taupyti žmonių laiką ir lėšas, bet būtų naudingas ir valstybei, nes leistų taupyti biudžeto lėšas, skirtas teismų sistemos išlaikymui – vietoje kelių bylų būtų viena. Šio principo įgyvendinimas taip pat sumažintų ginčų dėl teisingumo skaičių, leistų užtikrinti vienodos teismų praktikos formavimą ir pašalintų skirtingų, vienas kitam prieštaraujančių teismo sprendimų galimybę.“¹⁵⁶

Kada baigiamas skaičiuoti terminas?

Terminas baigiamas skaičiuoti tada, kai sugražinamas bylos šalims *teisinis tikrumas*. Europos Žmogaus Teisių Teismas tai sieja su teismo sprendimo priėmimu išsprendus bylą iš esmės. Pvz., byloje *Guincho v. Portugalija* buvo nagrinėjama tokia situacija – Guincho ir dar du asmenys tapo kelių eismo įvykio aukomis. Pareiškėjas buvo sužeistas ir prarado regėjimą kairiaja akimi. Pareiškėjas padavė civilinį ieškinį kitam automobilio vairuotojui ir savininkui, kuris jų tvirtinimu, sukėlė autoavariją. 1978 m. teismas pradėjo procesą, tačiau žodinis bylos nagrinėjimas įvyko tik 1982 m. spalio mėnesį. 1982 m. spalio 25 d. sprendimu teismas patenkino ieškinį ir pripažino pareiškėjo teisę į nuostolių atlyginimą. Tačiau teismas nusprendė, kad klausimas dėl nuostolių įvertinimo nėra parengtas, kad būtų galima priimti sprendimą, ir atidėjo jį kol bus svarstomas klausimas dėl šio teismo sprendimo vykdymo. 1983 m. Guincho kreipėsi dėl sprendimo vykdymo. Europos Žmogaus Teisių Teismas analizuodamas laikotarpį, į kurį turi būti atsižvelgta pažymėjo, kad atitinkamo laikotarpio pradžia buvo, 1978 m., data kada buvo iškelta byla teisme. Vyriausybės nuomone, atitinkamas laikotarpis baigėsi 1982 m. spalio 25 d., kai buvo priimtas teismo sprendimas, pripažįstantis Guincho teisę atlyginti nuostolius, tačiau dydžio įvertinimo klausimas atidėtas iki teismo sprendimo vykdymo procedūros. Europos Žmogaus Teisių Teismas pabrėžė, kad šis sprendimas negali būti laikomas galutiniu, kadangi teismas neįvertino žalos, kurią buvo pripažinta atlyginti, dydžio. Teismas pažymi, kad ieškinio nagrinėjimas skilo į du etapus, pirmasis truko iki 1982, o antrasis, kol kas yra dar nebaigtas, yra „vykdymo“ procedūra.¹⁵⁷ Taigi, kaip matyti iš pateikto pavyzdžio, „atitinkamas“ laikotarpis baigiamas skaičiuoti tada, kai teismo sprendimu iš esmės yra išsprendžiami visi pareiškėjo reikalavimai, kadangi tik toks teismo sprendimas sugražina bylos šalims teisinį tikrumą.

¹⁵⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų teisėjų kolegijos 2000 m. spalio 31 d. nutartis c.b. P.Micevčius v J.Anusauskas ir kt. Nr. 3K-7-989/2000, kat.35

¹⁵⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1984 m. liepos 10 d. teismo sprendimas byloje *Guincho v. Portugalija*, 1984.

Tačiau termino apskaičiavimas nėra lemiamas dalykas, dažnai literatūroje pateikiami skaičiai, kurie neretai iš pirmo žvilgsnio paradoksiškai atrodo – pvz., dviejų metų, šešių metų ir dvejų mėnesių terminai buvo pripažinti neprotingai ilgi, kita vertus, penkiolika metų bylos nagrinėjimo termino jis nepripažino ilgu, nes byla ilgai nebuvo nagrinėjama dėl pareiškėjo kaltės. Teismo jurisprudencija šiuo klausimu plėtojama kryptingai – nustatant ar bylos nagrinėjimo terminas buvo „protingas“ taikomi ne tik kiekybiniai kriterijai, bet ir kokybiniai, kurie iš esmės ir vaidina lemiamą vaidmenį. Teismo precedentinėje teisėje yra suformuoti ir visada taikomi tokie „protingo bylos nagrinėjimo“ nustatymo kriterijai:

1. Konkrečios bylos *sudėtingumas*;
2. *Pareiškėjo veikla bei elgesys* per bylos nagrinėjimą;
3. *Kompetentingų institucijų elgesys*;
4. Pareiškėjo *intereso esmė*.

Atskirai paanalizuosime paskutinio kriterijaus įtaką siekiant nustatyti ar bylos nagrinėjimo terminas buvo protingas. Pvz., byloje **X. v. Prancūzija** pareiškėjas sirgo hemofilija ir jam dažnai buvo atliekami kraujo perpylimai ir taip jis buvo užkrėstas ŽIV virusu. Dėl to jis pradėjo teisminį procesą dėl žalos atlyginimo. Procesas truko apie dvejus metus ir proceso metu pareiškėjas mirė. Europos Žmogaus Teisių Teismas šioje byloje pažymėjo, kad pareiškėjo elgesys nebuvo proceso trukmės priežastis. *Byla buvo šiek tiek sudėtinga, tačiau vyriausybė žinojo, jog teismo procesas neišvengiamas, todėl galėjo veikti greičiau teismo procesui prasidėjus.* Ginčijamas procesas pareiškėjui buvo ypač svarbus, turint omeny, kad jis sirgo neapgydoma liga ir jo gyvenimo trukmė sutrumpėjo. Taigi šiuo atveju turėjo būti elgiama ypač rūpestingai, neatsižvelgiant į kitų tuo pačiu metu nagrinėjamų bylų skaičių. *Teismas šiuo atveju nepasinaudojo turimais įgaliojimais pagreitinoti proceso eigą.*¹⁵⁸

Teismas panašios pozicijos laikosi bylose susijusiose su vaikų interesais. Bylos **O.,H.,W.,B. ir R. B. v. Jungtinė Karalystė** esmė- pagal Anglijos vaikų apsaugos įstatymus vaikas gali būti perduotas privalomai (teismo sprendimu) ar savanoriškai (vieno iš tėvų prašymu) vietos valdžios globai. Tokiu atveju valdžios institucijos įgyja beveik visas tėvų teises ir įgaliojimus. Konkrečiai jų diskrecijai priklauso spręsti, ar tėvai turi teisę toliau bendrauti su vaiku. Europos Žmogaus Teisių Teismas nagrinėjo 3 susijusias bylas, kurių tėvai nesėkmingai bylinėjosi su vietos valdžios institucijomis dėl galimybės bendrauti su vaikais. Teismas atsakydamas į klausimą - ar proceso dėl galimybės bendrauti su vaiku trukmė buvo protinga? – pažymėjo, kad procesas trukęs dvejus metus ir septynis mėnesius ne tik nulėmė tolesnius pareiškėjo santykius su vaiku, bet pasižymėjo negrįžtamu pobūdžiu, todėl valdžios

¹⁵⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1992 m. kovo 31 d. sprendimas byloje *X. v. Prancūzija*, 1992.

institucijos turėjo pareigą elgtis ypač rūpestingai. *Atsižvelgiant į visas reikšmingas aplinkybes - bylos sudėtingumą, pareiškėjos elgesį ir kompetentingų institucijų (teismų) elgesį ir turint omenyje ypatingą bylos svarbą pareiškėjai, darytina išvada, kad byla nebuvo išnagrinėta per protingą terminą.*¹⁵⁹

Apibendrinant Europos Žmogaus Teisių Teismo precedentinę teisę pažymėtina, kad Teismas nuolatos pabrėžia, kad bylas, **kurios yra itin svarbios pareiškėjo intereso esmei, reikia nagrinėti kuo skubiau, kadangi laikas gali turėti nepataisomų padarinių.**

Todėl neatsitiktinai dabartiniame CPK¹⁶⁰ yra įtvirtinta atskirų bylų kategorijų nagrinėjimo ypatumai, kur nagrinėjama tokio pobūdžio bylos – šeimos bylos, darbo, daikto valdymo pažeidimo, dokumentinis procesas, bylos dėl teismo įsakymo išdavimo, bylos dėl nedidelių sumų priteisimo.

Atskirų bylų kategorijų nagrinėjimo bylų ypatumų įtvirtinimu buvo siekiama nustatyti tam tikras procesines išimtis, kurias sąlygoja ginčo objektas bei subjektai, kurių specifika lemia išskirtinį ginčo socialinį arba ekonominį reikšmingumą. Nagrinėjant bylų kategorijas, kurioms CPK nustato ypatingą nagrinėjimo tvarką bei taiko tam tikras išimtis iš bendrųjų ieškininės teisenos taisyklių, galima pažymėti du pagrindinius išskyrimo kriterijus. Pirmasis jų – tai didesnė bylų, kylančių iš šeimos ir darbo teisinių santykių, socialinė reikšmė, ypač akivaizdus viešasis interesas. Tuo tarpu, antrasis kriterijus, priešingai, išskiria bylas dėl teismo įsakymo išdavimo bei bylas, nagrinėtinas dokumentinio proceso tvarka. Ekonominė prasme paprastai jos nesti itin reikšmingos, o jų ieškinio suma nedidelė.¹⁶¹

Šeimos bylų nagrinėjimo nustatymo ypatumai yra orientuoti į tai, kad būtų sustiprintas proceso koncentruotumo principas – ribojamas šalių rungimosi principo taikymas, teisėjo vaidmuo yra aktyvus, suteikia galimybę savo iniciatyva rinkti įrodymus, nustatyti griežtesni nei įprastinėje ieškininėje teisenoje atskirų procesinių veiksmų terminai. Darbo bylų reglamentavimo ypatumai, nulemti to, kad ginčo šalys specifiniai subjektai. Čia taip pat rungimosi principas ribojamas, įtvirtintas aktyvesnis teisėjo vaidmuo. Be to šiose bylose siekiama kuo greičiau išspręsti bylą. Kadangi, klausimas, kaip bus išspręsta šiuo atveju tolygu, kada tai bus padaryta.¹⁶²

Ginčo teisenoje taip pat yra įtvirtinta visa eilė garantijų, kurios yra nukreiptos į tai, kad byla būtų išnagrinėta per kuo trumpesnę laiką. Kaip Europos Žmogaus Teisių Teismas yra ne kartą

¹⁵⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1987 m. liepos 8 d. sprendimas byloje *O.,H.,W.,B. ir R. B. Jungtinė Karalystė, 1987.*

¹⁶⁰ Iki tol galiojęs 1964 m. CPK procesinių ypatumų, susijusių su ginčo pobūdžiu, jo objektu ar subjektais, išskyrus fragmentiškas ir neesmines išimtis, numatė bet iš esmės buvo nustatęs vieną visų civilinių bylų nagrinėjimo tvarką, pasižyminčią absoliučiu žodiškumu, bylos šalių rungimosi ir dispozityvumo principų įgyvendinimu. 1998 m. CPK buvo papildytas 20¹ skirsniu „Atskirų bylų kategorijų nagrinėjimo ypatumai“ kuriame buvo reglamentuotina nesudėtingų bylų nagrinėjimo ypatumai. Deja kitų ginčų pasižyminčių objekto subjektų specifika, didesniu socialiniu reikšmingumu, nagrinėjimo ypatumams senasis CPK nesuteikė išbaigtumo, sistemingumo, apsiribodamas vien tik atskirose normose įtvirtintomis išimtimis.

¹⁶¹ M.Jonaitis. Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumai pagal naująjį Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą.//Jurisprudencija, 2003. t. 42(34), P. 121-122.

¹⁶² Ten pat. P. 124.

pažymėjęs, kad *tas faktas, kad šalys civiliniame procese privalo būti aktyvios, neatleidžia teismo nuo pareigos rūpintis proceso trukme*. Tokia Europos Žmogaus Teisių Teismo pozicija yra puikiai suprantama ir žvelgiant į CPK tai atsispindi. Kodekse yra įtvirtintas aktyvus teisėjo vaidmuo, CPK 8 str. įtvirtintas kooperacijos principas įpareigoja tiek šalis, tiek teismą rūpintis, kad byla būtų tinkamai nagrinėjama, ir šie subjektai privalo bendradarbiauti siekdami šio tikslo, įtvirtinta šalių pareiga rūpintis proceso skatinimu, suteikta teismui teisė atsisakyti priimti pavėluotai pateiktus įrodymus, įtvirtinama rašytinio ir žodinio proceso derinimo galimybė. Be to kalbant apie proceso trukmę, CPK nenumatyti bylos nagrinėjimo terminai (išskyrus nedispozityvias bylas (šeimos, darbo)), bet tai nereiškia, kad teismas nėra suinteresuotas rūpintis kaip galima greičiau išnagrinėti bylą. Ši pareiga CPK yra įgyvendinama dvejopai: nustatant pirmininko pareigą rūpintis kaip įmanoma greitesniu bylos nagrinėjimu ir neleisti vilkinti bylą bei numato konkrečius procesinių veiksmų atlikimo terminus.¹⁶³

Kitas svarbus momentas, yra CPK 337 straipsnyje nustatyti apeliacinės instancijos teismo ribojimai, reiškia, kad įstatymų leidėjas siekia iki minimumo sumažinti atvejų, kada byla gali grįžti į pirmosios instancijos teismą, skaičių. Šis straipsnis akivaizdžiai patvirtina ir tai, kad įstatymų leidėjas siekė sukurti lankstų apeliacinio proceso modelį, kuris tam tikrais atvejais leistų apeliacinės instancijos teismui ištaisyti pirmosios instancijos teismo padarytas klaidas negrąžinant bylą pirmosios instancijos teismui nagrinėti iš naujo, o išsprendžiant bylą iš esmės apeliacinėje instancijoje.¹⁶⁴

Pažymėtina ir tai, kad CPK 2 straipsnyje numatyti civilinio proceso keliami tikslai atitinka Konvencijos 6 str. fiksuojamą labai reikšmingą nuostatą, kuria remiantis kiekvienas turi teisę, kad jo ginčas būtų išnagrinėtas per protingą (įmanomai trumpiausią) terminą. Ratifikuodama konvenciją, kiekviena valstybė įsipareigoja, kad ir civilinės bylos nagrinėjamos tokiomis sąlygomis, kurios garantuoja, jog asmens teisė į tinkamą procesą bus užtikrinamos.¹⁶⁵

¹⁶³ V.Nekrošius. Naujasis Civilinio proceso kodeksas ir bendrojo proceso pirmosios instancijos teisme reformos pagrindiniai bruožai. // Teisė. 2002 (42). P. 106.

¹⁶⁴ E.Laužikas., V.Mikelėnas., V.Nekrošius. Civilinio proceso teisė. I tomas. – Vilnius, Justitia. 2003. P. 71.

¹⁶⁵ V.Valančius. Kai kurie naujojo civilinio proceso kodekso bruožai. // Jurisprudencija. 2002, t 28(29).P. 195.

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

1. Šiuolaikinei teisei būdinga žmogaus teisių ir teisės principų akcentavimas, teisės dinamiškumas siekiant užtikrinti efektyvų teisinį reguliavimą, socialinį veiksmingumą bei visapusišką žmogaus teisių apsaugą. *Todėl šiuolaikinės civilinio proceso teisės paskirtis - atsižvelgiant į socialinius veiksnius nustatyti stabilią, sąžiningą, teisingą ir operatyvią civilinių bylų sprendimo tvarką.*

2. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje vyksta nenutrūkstamas teisės vystymo procesas, pasireiškiantis unikalios jurisprudencijos kūrimu. Konvencijos 6 str. 1 d. įtvirtintos ir Teismo praktikoje išplėtos teisinės nuostatos yra pagrindiniai civilinio proceso principai – pamatinės proceso idėjos, išreiškiančios proceso esmę bei tikslus.

3. Europos Žmogaus Teisių Teismas užtikrina teisės dinamiškumą visų pirma dėl jo praktikoje naudojamos Konvencijos normų *interpretavimo technikos* – Teismas pripažino, kad Konvencijos interpretaciją įtakoja demokratinių valstybių pripažinti bendrieji teisės principai bei valstybių teismų praktika. Konvencijos normos aiškinamos atsižvelgiant į šiuolaikines sąlygas remiantis Konvencijos, kaip „gyvo organizmo“ doktrina, bei procesines teises aiškinant per realumo ir efektyvumo prizmę. Antra, Konvencijoje įtvirtintas jos *veikimo mechanizmas*, taip pat yra svarbus veiksnys įtakojantis teisės kūrimo procesus - Konvencija yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis ir taikoma tiesiogiai kartu su nacionaliniais įstatymais. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija apima visus Konvencijos aiškinimo bei taikymo klausimus todėl teismai vidaus teisę turi aiškinti Konvencijos kontekste ir kolizijų atveju prioritetą suteikti Konvencijos nuostatomis.

4. Byloje *Golder v. Jungtinė Karalystė* Teismas pažymėjo, kad teisę kreiptis į teismą Konvencija pripažįsta, jos neapibrėždama tiesiogine to žodžio prasme. Teismo praktikoje pažymima, kad ši teisė turi būti ne tik formali, bet *reali bei efektyvi*. Šių kriterijų taikymas, išplečia teisės kreiptis į teismą turinį bei praplečia asmenų siekiančių teisminės gynybos teisių apsaugos sferą, tuo pačiu įpareigojant valstybę imtis aktyvių veiksmų. Kad teisminės gynybos mechanizmas būtų efektyvus – valstybė privalo ne tik netrukdyti kreiptis į teismą, bet yra įpareigota praktiškai ir veiksmingai užtikrinti kreipimosi galimybę.

5. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos principas civilinių bylų atžvilgiu, taip pat nėra tiesiogiai įtvirtintas Konvencijoje. Teismas precedentinėje teisėje, remdamasis principų teisės kreiptis į teismą bei teisės į teisingą bylos nagrinėjimą turiniu bei taikydamas efektyvumo ir realumo kriterijus, suformavo taisyklę, kad valstybės tam tikrais atvejais turi pozityvią pareigą užtikrinti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą.

6. Teisė kreiptis į teismą nėra absoliuti, tačiau *Teismas atsisako sukurti bendrą apribojimų teoriją suderinamą su Konvencija*. Teisė kreiptis į teismą gali būti ribojama jei tie ribojimai atitinka Konvencijoje numatytų teisių apribojimo *teisėtumo ir tikslingumo nustatymo testą t.y. ribojimai neturi paneigti pačios teisės kreiptis į teismą esmės, be to ribojimas turi būti nustatytas „įstatymu“ siekiant teisėto tikslo. Apribojimai turi būti proporcingi siekiamam tikslui*.

7. Teisė į teisingą bylos nagrinėjimą Teismas laikosi pozicijos *in abstracto*, kadangi tikslaus sąrašo kriterijų apibūdinančių „teisingą bylos nagrinėjimą“ neįmanoma pateikti. Norint nustatyti ar bylos nagrinėjimas yra „teisingas“ – į procesą reikia žiūrėti kaip į visumą - teisė į teisingą bylos nagrinėjimą apima ir kitus civilinio proceso principus. Be to, šios Konvencijoje tiesiogiai įtvirtintos teisės atžvilgiu negalimi ribojimai – tam tikri apribojimai galimi tik šio principo sudedamųjų dalių atžvilgiu, tačiau žvelgiant į procesą kaip į visumą, jis turi būti „teisingas“.

8. Teisė į teisingą bylos nagrinėjimą reikalauja, kad byla būtų narinėjama nepriklausomame ir nešališkame teisme.

9. Viešumo principo paskirtis – apsaugoti šalis nuo slapto teisingumo vykdymo, kurio negalėtų stebėti visuomenė. Šis principas nėra absoliutus, Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad *svarbus yra Konvencijos 6 str. 1 d. tikslas o ne jo forma*.

10. Teisė į bylos nagrinėjimą „per įmanomai trumpiausią laiką“ Teismo jurisprudencijoje vertinama ne pagal kiekybinius kriterijus, bet pagal Teismo precedentinėje teisėje suformuotus kokybinius kriterijus – bylos sudėtingumas, pareiškėjo elgesys, kompetentingų institucijų elgesys bei pareiškėjo intereso esmė.

11. Konvencijos 6 str. 1 d. nuostatos bei Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika įtakojo tokius naujojo CPK reglamentavimo pokyčius - valstybės garantuojama teisinė pagalba įtvirtinta, kaip vienas iš civilinio proceso principų; siekiant užtikrinti teismo ir teisėjų nepriklausomumą bei nešališkumą atsisakyta 1964 m. CPK buvusio kasacinio teikimo instituto bei pakeista teisėjų nušalinimo reglamentavimo procedūra; CPK numatytas žodinio ir rašytinio procesų derinimas iš esmės atitinka Teismo praktikoje formuojamus principus. Tačiau svarbiausios reformos siejamos su Konvencijos garantuojamos teisės - teisės į bylos nagrinėjimą „per įmanomai trumpiausią laiką“ – užtikrinimu .

Rekomendacijos:

1. Atsižvelgiant į Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje formuluojamus principus ypač Teismo poziciją ES teisės atžvilgiu, tikslinga teisės aktuose reglamentuojančiuose teisės kūrimo procesus, nustatyti, kad priimami teisės aktai, jei jie yra susiję su Konvencijos reguliuojama sritimi, teisės aktų rengimo ir derinimo stadijoje būtų suderinti su Konvencijos nuostatomis ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika.

2. Rekomenduotina Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme atsisakyti griežto teisinės pagalbos atvejo neteikimo sąrašo arba tuos kriterijus palikti kaip alternatyvius, kadangi dabartinis reglamentavimas ne visiškai atitinka Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje suformuotus principus.

LITERATŪROS SĄRAŠAS:

I. Norminiai teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Žin., 1992. Nr. 33 – 1014;
2. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Žin., 1995. Nr. 40 – 987;
3. Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksas. // Žin., 2002. Nr. 36 – 1340;
4. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. // Žin., 2002. Nr. 17-649;
5. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. // Žin., 2005. Nr.18 - 572.
6. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas. // Žin., 2000, Nr. 75-2272;
7. Sutartis dėl Konstitucijos Europai. // 2004 O L C 310.

II. Specialioji literatūra:

8. Berger.V. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. – Vilnius: Pradai. 1997. P. 413;
9. Gomein.D. Trumpas Europos žmogaus teisių konvencijos vadovas. – Vilnius: Europos Tarybos informacijos ir dokumentacijos centras. 1995. P. 52.
10. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai. I dalis. – Vilnius: Europos Tarybos informacijos centras. 2000. P. 215.
11. Jočienė.D. Europos Žmogaus teisių konvencijos taikymas. – Vilnius: Eugrimas. 2001. P. 243;
12. Jočienė.D., Čilinskas.K. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje. – Vilnius, 2004.
13. Laužias.E, Mikelėnas.V, Nekrošius.V. Civilinio proceso teisė. I dalis. – Vilnius: Justitia. 2003. P. 511;
14. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso komentaro. I dalis. Bendrosios nuostatos. – Vilnius: Justitia. P. 477;
15. Meškauskaitė.L. Žiniasklaidos teisė. – Vilnius: Teisinės informacijos centas. 2004. P. 320;
16. Nekrošius.V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. – Vilnius: Justitia. 2002;
17. V.Mikelėnas. Civilinis procesas. I dalis. – Vilnius: Justitia. 1997.
18. Rasimavičius.P. Tarybinė civilinio proceso teisė. –Vilnius. 1983.
19. Šlapkauskas.V. Teisės sociologijos pagrindai. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 2004.
20. Tapinas. L. Žiniasklaidos bylos Europos Žmogaus Teisių ir Lietuvos teismuose. – Vilnius: Danielius. 2002. P. 185;

21. Vaišvila.A. Teisės teorija. – Vilnius: Justitia. 2004. P.527;
22. Viešasis administravimas ir privatus asmenys. Mokslinis redaktorius. V.Valančius. – Vilnius, Justitia. 2004. P. 500;
23. R.Clagton., H.Tomlinson. Fair trial rights. – Oxford University press. 2000.P. 230.
24. Clements. L. European Human Rights. Taking a Case under The Convention. – London: Sweet & Maxwell. 1994. P. 257.
25. Grotian. A. Article 6 of the European Convention on Human Rights. The right to a fair trial. – Council of Europe Publishing. 1996. P. 67.
26. Edwina Short., Claire de Than. Civil liberties. – London: Sweet & Maxwell. 1998. P. 734.
27. Pettiiti L.E., Decex. E., Imbert P.H. La Convention Européene des Droits de l'Homme: Commentaire article par article. – Paris. Economica. 1999.
28. A.R.Mowbray. The development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights. – Oxford. 2004. P. 270.
29. Van Dijk., Van Hoof G.J.H. Theory and Practice of the European Convention of Human Rights. – Deventer, Boston: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1990.P. 754.

III. Periodiniai leidiniai:

30. Ambrašaitė.G.Apeliacinis procesas: pagrindinės Civilinio proceso kodekso naujovės. // Jurisprudencija, 2003, t. 37(29). P. 8 – 18;
31. Jočienė.D. Lietuvos Respublikos pralaimėtos bylos Europos Žmogaus Teisių Teisme: teisinės pamokos ir ateities perspektyvos. //Tiesios problemos. 2002 Nr. 45. P. 54 – 77;
32. D.Jočienė. Europos žmogaus teisių konvencijos 10 straipsnio taikymo praktika. // Teisė. 2001. Nr. 39. P. 33 -51;
33. Jonaitis.M. Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumai pagal naują Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą.//Jurisprudencija, 2003. t. 42(34), P. 121 – 129;
34. Kapočiūtė.J. Ar viešumo principas suponuoja tikrąjį viešumą? // Teisės apžvalga. 2001. Nr. 5. P. 58 – 79;
35. Kūris.P. Lietuva ir Europos Žmogaus Teisių Teismas: visi turime teisę į teisingą bylos nagrinėjimą. // Justicija. 1996. Nr. 3.
36. Milašiūtė.V. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimų apžvalga. // Teisė. 2005 13(49). P. 91 - 95;
37. Mikelėnas.V. Civilinio proceso teisės vienodinimas bei derinimas ir naujasis Lietuvos civilinio proceso kodeksas. //Jurisprudencija. 2002, t. 28(20).P. 178 – 183;

38. Nekrošius.V. Koperacijos principas civiliniame procese. // Teisė. 1999. Nr. 32(2);
39. Nekrošius.V. Naujasis Civilinio proceso kodeksas ir bendrojo proceso pirmosios instancijos teisme reformos pagrindiniai bruožai.// Teisė. 2002 (42). P. 102 – 112;
40. Valančius.V. Kai kurie naujojo Civilinio proceso kodekso bruožai. // Jurisprudencija, 2002, t. 28(29). P. 192 – 200, P. 192 201;
41. Valančius.V. Lietuvos civilinio proceso kodeksas: pirmųjų metų patirtis. // Jurisprudencija. 2005, 69(61). P. 56 61;
42. A.Mowbray. The Creativity of the European Court of Human Right. // Human Rights Review, 2005. 5(1). P. 57 – 79.

VI. Lietuvos Konstitucinio Teismo nutarimai:

43. Lietuvos Konstitucinio Teismo išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. // Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai ir sprendimai. Nr. 4. Priimti nuo 1995 m. sausio 1 d. iki 1995 m. liepos 1 d.
44. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 spalio 1 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 195 straipsnio penktosios dalies ir 242 straipsnio atitikinimo Lietuvos Konstitucijai.“// Žin., 1997, Nr. 91 – 2289;
45. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymo 48 str. 2 d. atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Žin., 2002, Nr. 69-2832.

V. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo sprendimai:

46. Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr. 1. „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 7¹ straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo teismų praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas. //Lietuvos Teismų praktika. Civilinė teisė ir civilinis procesas. 1991 01 17 – 2000 06 16.
47. LAT CBS teisėjų kolegijos 1999 m. vasario 12 d. nutartis. M.Jankauskas v. K.Blaževičius ir kt., Nr. 3K-3-203/2000, kat.37;
48. LAT CBS teisėjų kolegijos 1999 m. rugsėjo 6 d. nutartis c.b. P.Roževičienė v. Panevėžio miesto valdyba ir kt. Nr. 3K-3-384/1999, kat. 35;
49. LAT CBS teisėjų kolegijos 1999 m. balandžio 12 d. nutartis M.Jankauskas v. Jonavos rajono žemėtvarkos skyrius, Nr. 3K-3-40/1999., kat.35;

50. LAT CBS teisėjų kolegijos 2000 m. spalio 31 d. nutartis c.b. P.Micevčius v J.Anusauskas ir kt. Nr. 3K-7-989/2000, kat.35;
51. LAT 2003 m. gegužės 7 d. nutartis civilinėje byloje L.Gončiarovienė, Z.Šličytė v. Lietuvos advokatų taryba, bylos Nr. 3K-3-734/2003 m., kat. 85.1;
52. LAT CBS teisėjų kolegijos 2003 m. spalio 29 d. nutartis A.Kačkauskas v. Klaipėdos apskrities VMI. Nr. 3K-3-1018/2003., kat. 115, 84.

VI. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai:

53. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1970 m. sausio 17 d. sprendimas byloje *Delecourt v. Belgija*, 1970.
54. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1976 m. gruodžio 6 d. sprendimas byloje *Handyside v. Jungtinė karalystė*;
55. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1978 m. sprendimas byloje *Tyrer v. Jungtinė Karalystė*, 1978;
56. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. spalio 9 d. sprendimas byloje *Airey v. Airija*, 1979;
57. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. balandžio 26 d. sprendimas byloje *Sunday Times v. Jungtinė Karalystė*, 1979;
58. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1984 m. liepos 10 d. teismo sprendimas byloje *Guincho v. Portugalija*, 1984;
59. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1986 m. gegužės 29 d. sprendimas byloje *Deumend v. Vokietija*, 1986;
60. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1987 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *H. v. Jungtinė Karalystė*. 1987;
61. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1987 m. liepos 8 d. sprendimas byloje *O.,H.,W.,B. ir R. B. Jungtinė Karalystė*, 1987;
62. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1989 m. birželio 22 d. sprendimas byloje *Langborger v. Švedija*, 1989;
63. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1989 m. gegužės 24 d. sprendimas byloje *Hauschild v. Danija*, 1989;
64. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1992 m. kovo 31 d. sprendimas byloje *X. v. Prancūzija*, 1992;
65. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1992 m. gruodžio 16 d. sprendimas byloje *De Geouffre De La Pradelle v. France*, 1992;
66. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1994 m. rugsėjo 22 d. sprendimas byloje *Fayed v. Jungtinė Karalystė*, 1994;

67. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1996 m. spalio 23 d. sprendimas byloje *Levages Prestations services v. Prancūzija*, 1996;
68. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1997 m. rugpjūčio 29 d. sprendimas byloje *Worm v. Austrija*, 1997;
69. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1997 m. gruodžio 19 d. sprendimas byloje *Brualla Gómez de la Torre v. Spain*, 1997;
70. Europos Žmogaus Teisių Teismo byla *Kuhnen v. Vokietija*, 1998;
71. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1998 m. gegužės 20 d. sprendimas byloje *Schopfer v. Švedija*, 1998;
72. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. balandžio 4 d. sprendimas byloje *Academy Trading Ltd. ir kt. v. Graikija*, 2000;
73. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. gegužės 29 d. sprendimams byloje *Kreuz v. Lenkija*, 2001;
74. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. vasario 15 d. sprendimas byloje *Steel ir Morris v. Jungtinė Karalystė*, 2005;
75. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Axen v. Vokietija*;
76. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Stuter v. Šveicarija*;
77. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje *Le Compte, Van Leuven ir De Meyere v. Belgija*.

VII. Europos Teisingumo Teismo sprendimai:

78. Europos Teisingumo Teismo sprendimas byloje *Stauder v. City of Ulm*, 1996, ECR 419.

SANTRAUKA

Pagrindinės sąvokos: Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika, šiuolaikinė civilinio proceso teisė, civilinio proceso principai.

Magistriniame darbe yra atskleidžiama Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos įtaka šiuolaikinei civilinio proceso teisei. Darbą sudaro trys dalys. Pirmojoje dalyje atskleidžiama kokiais metodais ir kokias civilinio proceso teisės sritis įtakoja Teismo praktika. Antrojoje dalyje analizuojama teisės kreiptis į teismą turinys, pagrindiniai požymiai bei šios teisės ribojimo pagrindiniai principai ir ypatumai. Trečioje darbo dalyje analizuojama teisės į teisingą bylos nagrinėjimą turinys, plačiau apžvelgiant tokias šio principo sudedamąsias dalis – teismų nešališkumas ir nepriklausomumas, viešumo principas, teisė į bylos nagrinėjimą „per įmanomai trumpiausią laiką“.

Darbe nuosekliai analizuojama kaip suprantama šiuolaikinė civilinio proceso teisė, išskiriant pagrindinius veiksnius įtakančius šios teisės šakos vystymosi tendencijas bei apibrėžiant šiuolaikinės civilinio proceso teisės turinį. Darbu yra siekiama atskleisti koku būdu ir kokiomis kryptimis Teismo praktika įtakoja civilinio proceso teisės vystymąsi. Analizuojama Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje naudojama Konvencijos normų interpretavimo technika, bei Konvencijos veikimo mechanizmo ypatumai.

Europos Žmogaus Teisių Teismas šiuolaikinę civilinio proceso teisę įtakoja plėtodamas civilinio proceso principus, kurie yra pamatinės šios teisės šakos nuostatos. Pagrindinis dėmesys skiriamas teisės kreiptis į teismą principo turinio analizei, aptariant šios visuotinai pripažintos teisės ribojimo pagrindus ir pagrindinius principus. Analizuojama teisė į teisingą bylos nagrinėjimą, atskirai detalizuojama teisė į nešališką ir nepriklausomą teismą, akcentuojama teismo saviraiškos laisvės ir teismo nešališkumo ir nepriklausomumo problema. Išskiriami pagrindiniai viešumo principo aspektai. Bei aptariama viena iš teisės į teisingą bylos nagrinėjimą garantijų – teisė į bylos nagrinėjimą „per įmanomai trumpiausią laiką“, analizuojant pagal kokius kriterijus nustatomas protingas bylos nagrinėjimo terminas.

SUMMARY

Keywords: *The European Court of Human Rights case law, contemporary civil procedure law, principles of civil procedure law.*

The main goal of this master's writing is to analyze the impact European Court of Human Rights case law to contemporary civil procedure law. This work consists of three parts. The creativity of the European Court of Human Rights is analyzing in the first part of work. Rights of access to the court and restrictions on access are analyzing in the second part of the work. Right to a fair hearing is analyzing in the last part of the work. The main attention is concentrated to these fair hearing principles, which has been developed by the Court – right to an independent and impartial court, right to a public hearing, right to a hearing in a reasonable time.

In this master's writing author is analyzing the impact European Court of Human Rights case law to contemporary civil procedure law. The start position is to determine the concept of contemporary civil procedure law and to mark out the main social and legal features, which have main influence on civil procedure law development.

The European Court of Human Rights case law has a huge influence on development civil procedure principles. In this master's writing author is analyzing the right of access to court restrictions on access are. Also author is analyzing right to a fair hearing, underlining these elements of fair hearing principle – right to an independent and impartial court, right to a public hearing, right to a hearing in a reasonable time.